

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

** Eski adıyla İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ Dergisi
(ISSN: 1309-1352 e-ISSN: 2149-0074)*

EKİM 2026

ISSN: 2757-7252

e-ISSN: 2757-7244

CİLT: 18 - SAYI: 4

İAUD Cilt 18 Sayı 4 DOI:10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/2026.184

İletişim

<https://iaud.aydin.edu.tr/tr/2026-ekim-cilt-18-sayi-4/>

Editör

Doç. Dr. Deniz AKBULUT

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Burcu KAVAS KILIÇ

<http://iaud.aydin.edu.tr>

DERGİNİN TARİHÇESİ

İAUD, Ocak 2009 – Aralık 2020 yılları arasında “İstanbul Aydın Üniversitesi Dergisi” adıyla süreli akademik hakemli bir dergi olarak yayın yapmıştır. Belirtilen tarih aralığında derginin ISSN 1309-1352 | e-ISSN 2149-0074 olarak kullanılmıştır. TRDizin başvuru sürecinde derginin alanının net olarak belirgin olmamasından dolayı İstanbul Aydın Üniversitesi 12.06.2020 tarih 2020/5 toplantı ve 45379966-050.01.04 numarasıyla alınan Yayın Komisyon Kararı doğrultusunda isminin “İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi” olarak Ocak 2021 sayısı ile birlikte değiştirilmesine karar verilmiştir. Yeni isim bağlamında yeni ISSN: 2757-7252 ve yeni e-ISSN: 2757-7244 alınarak Sosyal Bilim alanıyla ilgili çalışmalar değerlendirilerek yayın süreci kaldığı yerden devam etmektedir.

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ (İAÜD)

ISSN: 2757-7252 e-ISSN: 2757-7244

Odak ve Kapsam

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, bilimin rehberliğinde ulusal ve uluslararası düzeyde araştırmacıların özgün bilimsel çalışmalarını yayımlamayı ve bu yolla topluma ulaşarak değişen ve gelişen taleplere öncülük etmeyi amaçlayan hakemli bir akademik dergidir. Sadece sosyal bilimler temel alanından makaleleri kabul eden dergi, Türkçe ve İngilizce özgün bilimsel makalelere yer vermektedir. 2009 yılından bu yana düzenli olarak yayımlanan dergi, uluslararası yayıncılık ilkeleri doğrultusunda hazırlanmış içerikleriyle sosyal bilimler alanına katkı sağlamayı hedeflemektedir.

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi (İAÜD), sosyal bilimler alanındaki geniş yelpazeyi kapsayan çalışmaları değerlendirmeye alır. İletişim ve medya çalışmaları, sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi, uluslararası ilişkiler, dil ve edebiyat çalışmaları, tarih ve kültürel çalışmalar, ekonomi ve işletme, eğitim bilimleri, hukuk ve insan hakları, güzel sanatlar gibi alanlar başta olmak üzere sosyal bilimler disiplinine dâhil tüm konularda yapılan araştırmalar dergiye kabul edilmektedir.

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, yılda dört kez basılı ve elektronik olarak yayımlanan hakemli ve bilimsel bir dergidir. Dergi, orijinal teorik ve/veya deneysel çalışmalarla, farklı bilimsel araştırma yöntemlerinin kullanıldığı makaleleri kabul etmektedir. Tüm makaleler, kör hakemlik sistemiyle değerlendirilerek yayın sürecine dahil edilir. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin editör kurulu, ulusal ve uluslararası uzmanların değerlendirmeleri doğrultusunda makalelerin kabul edilip edilmeyeceğine karar verme yetkisine sahiptir.

İndeks ve Özet Bilgisi

ROAD INDEX

ERIH PLUS

EUROPUB

SOBIDAD

TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ

Yayıncı

İstanbul Aydın Üniversitesi, Türkiye

Makale Türleri

Derleme: Belli bir konuda yakın zamana kadar yapılmış bilimsel çalışmaların kapsamlı derlemesi.

Araştırma Makalesi: Özgün araştırmaları ve sonuçlarını sunan bilimsel formatta yazılmış makale.

Değerlendirme Süreci

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'ne gönderilen makaleler, kör hakemlik sistemine uygun olarak iki hakem tarafından değerlendirilmektedir. Hakemlerden birinin olumsuz, diğerinin olumlu görüş bildirmesi durumunda, Yayın Kurulu, hakem raporlarını inceleyerek makalenin işlem sürecini bir üçüncü hakeme gönderme ya da yazara iade etme kararı alır. Makalenin yayımlanabilmesi için en az iki hakemin olumlu görüş bildirmesi gerekmektedir. Ayrıca, makaleler Turnitin ve/veya iThenticate intihal yazılımları ile kontrol edilmektedir. Hakem raporları tamamlandıktan sonra, Yayın Kurulu'nun onayı ile yazılar yayıma hazır hale gelir ve kabul sırasına göre uygun görülen sayıda yayımlanır.

Yayın Sıklığı

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Ocak, Nisan, Temmuz, Ekim olmak üzere yılda 4 kez yayımlanır. Dergiye belli bir sayı için makale kabul edilmemektedir. Yazarlar istediği zaman makalesini gönderebilir. Değerlendirme süreci tamamlanan makaleler geliş tarihi dikkate alınarak yayımlanır.

Açık Erişim Politikası

Açık erişimin bilginin evrensel kullanımını artırarak, insanlık için yararlı sonuçlar doğuracağı düşüncesinden hareketle, İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Açık Erişim politikasını benimsemiştir. Dergi, yazarlardan devraldığı ve yayımladığı içerikle ilgili telif haklarından, bilimsel içeriğe evrensel Açık Erişimin (Open Access) desteklenmesi ve geliştirilmesine katkıda bulunmak amacıyla, bilinen standartlarda kaynak olarak gösterilmesi koşuluyla, ticari kullanım amacı ve içerik değişikliği dışında kalan tüm kullanım (bağlantı verme, kopyalama, baskı alma, herhangi bir fiziksel ortamda çoğaltma ve dağıtma vb.) haklarını bedelsiz kullanıma sunmaktadır. İçeriğin ticari amaçlı kullanımı için yayınevinden yazılı izin alınması gereklidir. Ayrıca İAÜD, Creative Commons tarafından CC-BY-NC-ND 4.0 lisanslanmıştır.

Yayın Ücreti

Dergi için herhangi bir ücret talep edilmemektedir. Ayrıca kabul edilen bütün makaleler ücretsiz yayımlanmaktadır.

Araştırma ve Yayın Etiği İlkeleri

İAÜD'ye gönderilen bilimsel yazılarda, Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği ile ilişkili yönergeler, ICMJE (International Committee

of Medical Journal Editors) önerileri ve COPE (Committee on Publication Ethics)'un Editör ve Yazarlar için Uluslararası Standartları dikkate alınmalıdır. İntihal, verilerde sahtecilik ya da yanıltmacılık, yayın tekrarı, bölerek yayınlama ve araştırmaya katkısı olmayan kişilerin yazarlar arasında yer alması etik kurallar dahilinde kabul edilemez uygulamalardır. Bu ve benzeri uygulamalarla ilişkili herhangi etik bir usulsüzlük durumunda gerekli yasal işlemler yapılacaktır.

a) İntihal: Başkalarının özgün fikirlerini, metotlarını, verilerini veya eserlerini bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseri gibi göstermek, intihal kapsamında ele alınmaktadır. İntihalden kaçınmak için yazarlar bilimsel kurallara uygun bir şekilde atıf yapmalı ve araştırmaları içerisinde yer alan tüm bilimsel yazılara ait kaynak gösterimine dikkat etmelidirler.

b) Veride Sahtecilik: Bilimsel araştırmalarda gerçekte var olmayan ya da değişikliğe uğratılmış verileri kullanmak, veride sahtecilik kapsamında ele alınmaktadır. Yazarlar verilerini etik kurallar dahilinde toplayarak, süreç içerisinde geçerlik ve güvenilirliği etkileyecek bir değişikliğe maruz bırakmadan analiz etmelidirler.

c) Çarpıtma: Araştırmadan elde edilen kayıtları ya da verileri değiştirmek, araştırmada kullanılmayan cihaz veya materyalleri kullanılmış gibi göstermek, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını değiştirmek ya da şekillendirmek, çarpıtma kapsamında ele alınmaktadır. Yazarlar araştırma süreci ile ilişkili verdikleri bilgilerde dürüst, objektif ve şeffaf olmalıdırlar. Etik kuralları ihlal etmekten kaçınmalıdırlar.

d) Yayın Tekrarı: Aynı yayını, yapılmış olan önceki yayınlara atıf yapmaksızın ayrı yayınlar olarak sunmak, yayın tekrarı kapsamında ele alınmaktadır. Değerlendirilmek üzere gönderilen yayınların daha önce başka bir yerde yayımlanması ya da değerlendirme sürecinde olması ile ilişkili sorumluluk tamamen yazarlara aittir. Yazarlar tekrardan kaçınmalı, özgün ve orijinal araştırmalarını göndermeye özen göstermelidirler.

e) Bölerek Yayınlama: Bir araştırmanın sonuçlarını, araştırmanın bütünlüğünü bozacak şekilde ve uygun olmayan biçimde parçalara ayırıp birden fazla sayıda yayımlayarak bu yayınları ayrı yayınlar olarak sunmak, bölerek yayınlama kapsamında ele alınmaktadır. Yazarlar araştırma bütünlüğünü göz önünde bulundurmalı ve sonuçları etkileyecek bölmelerden kaçınmalıdırlar.

f) Yazarlık: Araştırmaya katkısı olmayan kişileri yazarlar arasına dâhil etmek ya da katkısı olan kişileri dâhil etmemek, haksız yazarlık kapsamında ele

alınmaktadır. Araştırmanın planlanması, tasarımı, verilerin toplanması, analiz edilmesi, değerlendirilmesi, araştırmanın yayına hazırlanması ve son halinin ortaya koyulması aşamalarına tüm yazarlar yeterli düzeyde katkı sağlamış olmalıdırlar.

Etik Kurul İzni

Etik kurul izni gerektiren araştırmalar için, makale yazarlarının bağlı bulundukları kurumlardan onaylı “Etik Kurul İzni” almaları zorunludur. Bu kapsamda, anket, mülakat, odak grup çalışması, gözlem, deney ve görüşme teknikleri gibi yöntemlerle katılımcılardan veri toplanmasını içeren nitel veya nicel araştırmalar; insan ve hayvanların (materyal/veriler dahil) deneysel ya da diğer bilimsel amaçlarla kullanıldığı çalışmalar; insan üzerinde yapılan klinik araştırmalar; hayvan deneyleri; ve kişisel verilerin korunması kanunu çerçevesindeki retrospektif çalışmalar için etik kurul izni alınmalıdır. Ayrıca, olgu sunumlarında “Aydınlatılmış Onam Formu”nun alındığı belirtilmeli, başkalarına ait ölçek, anket ve fotoğrafların kullanımında izin alınarak kaynak gösterilmeli ve kullanılan fikir ve sanat eserlerinde telif haklarına uygunluk sağlanmalıdır. Bu tür makalelerde, etik kurul izni açıkça belirtilmeli ve araştırma ile yayın etiğine uygunluk ifadelerine yer verilmelidir.

Benzerlik Politikası

Gönderilen tüm makaleler intihal kontrol taramasından geçmek zorundadır ve iThenticate ve/veya Turnitin (Advanced Plagiarism Detection Software) aracılığıyla kontrol edilmektedir. Bu rapora bağlı olarak intihal oranı en az %20’yi geçmeyecek düzeyde olan makaleler yayımlanabilir. Bunun üzerinde intihal oranı olan makaleler kesinlikle yayımlanamamaktadır. %20’nin altında intihal oranı çıkan makalelerde hakem görüşlerine bağlı olarak güncelleme talep edilebilmektedir.

Telif Hakkı

Telif hakkı; bilimsel olarak hazırlanmış makalelerin ayrıntılı bir şekilde korunmasını amaçlar. Yazarın haklarını korumak ve yeniden basma ya da yayınlanan araştırmanın diğer kullanım izinlerini düzenlemek için İAÜD, yazarların makalelerini yayımlanmaya hazır olduğunda tüm haklarını imzalamaları gereken bir telif hakkı formuna sahiptir.

İAÜD, yazarların telif hakkını kısıtlama olmaksızın kullanmalarına izin vermez. Teknik içeriğe ve tescilli materyalin korunmasına ilişkin sorumluluk yalnızca yazara ve kurumlara aittir ve İAÜD veya Yayın Kurulunun sorumluluğunda değildir. Başlıca yazar, makalenin diğer tüm yazarlar tarafından görülmesini sağlamaktan sorumludur. Gönderilmeden önce makalede telif hakkıyla korunan materyallerin kullanımı için gerekli tüm telif hakkı izinlerini almak yazarın sorumluluğundadır.

Yazar olarak haklarım nelerdir?

Yetki olarak haklarınızı belirlemek için gönderdiğiniz veya yayınladığınız derginin politikasını kontrol etmeniz önemlidir. İAÜD'nin standart politikaları aşağıdaki yeniden kullanım haklarına izin verir:

İAÜD; makalelerin yazarlar tarafından telif hakkı kısıtlaması olmaksızın kullanmasına izin vermez.

Yayınlanan makaleyi, kendi eğitim ihtiyaçlarınız için veya araştırma kaynağınıza, bu arzın ticari amaçlarla kullanılmaması koşuluyla bireysel olarak sağlamak için kullanabilirsiniz.

Yayınlanan makaleyi İAÜD'nin izni olmadan bir web sitesinde yayınlamazsınız.

Makale Çağrısı

İAÜD, farklı alanlardan gelen akademisyen ve profesyonelleri “sosyal bilimler”le ilgili bu konulardaki farklı görüşlerini tartışmak üzere bir araya getirmeyi amaçlamaktadır.

Dergimiz sosyal bilimler alanındaki tüm konuları kapsamaktadır.

Yayın Dili

Türkçe ve İngilizce

Makale Gönderimi

Makaleler sadece Dergipark üzerinden kabul edilmektedir.

İletişim

İstanbul Aydın Üniversitesi

İstanbul – Turkey

e-mail: iaud@aydin.edu.tr

Tel: +90212 4441428

İAÜ Adına İmtiyaz Sahibi:

Prof. Dr. Mustafa AYDIN
(İstanbul Aydın Üniversitesi)
(Mütevelli Heyet Başkanı)

Yazı İşleri Müdürü

Prof. Dr. Levent ÜRER
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Editör

Doç. Dr. Deniz AKBULUT
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Editör Yardımcısı

Arş. Gör. Burcu KAVAS KILIÇ
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Teknik Hazırlık

Akademik Çalışmalar
Koordinasyon Ofisi

İdari Koordinatör

Dr. Öğr. Üyesi Burak
SÖNMEZER (İstanbul
Aydın Üniversitesi)

Türkçe Redaksiyon

Arş. Gör. Emir AKSOY
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

İngilizce Redaksiyon

Arş. Gör. Emir AKSOY
(İstanbul Aydın Üniversitesi)

Grafik Tasarım

Başak GÜNDÜZ

Yazışma Adresi

Florya Yerleşkesi, Beşyol Mah.
İnönü Cad. No:38
Küçükçekmece, İstanbul
Tel: 444 1 428
Faks: 0 212 425 57 59
Web: <https://iaud.aydin.edu.tr/tr/editorler-kurulu/>

Baskı

Levent Baskı Merkezi

Sertifika No: 35983

Emniyetevler Mahallesi Yeniçeri Sokak
No:6/A

4.Levent / İstanbul, Türkiye

Tel: 0212 270 80 70

E-mail: info@levantbaskimerkezi.com

Yayın Kurulu

Prof. Dr. Hasan SAYGIN (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Prof. Dr. Cem Sefa SÜTÇÜ (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Erhan AKYAZI (Marmara Üniversitesi)

Prof. Dr. Özer KANBUROĞLU (İstanbul Aydın Üniversitesi)

Prof. Dr. Okan ORMANLI (Kültür Üniversitesi)

Alan Editörleri

Prof. Dr. Arif Can GÜNGÖR (Güzel Sanatlar)

Doç. Dr. Fatma Nur ŞENGÜL (Toplum Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Buket KARADAĞ (Eğitim Bilimleri)

Dr. Öğr. Üyesi Jale COŞKUN (Dil Bilimleri)

Bilimsel Hakem Kurulu

Abdurrahman BENLİ (Sakarya Üniversitesi)

Abdullah ÖZDAĞ (Nevşehir Üniversitesi)

Adem AYTEN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)

Ahmet AYDIN (Nişantaşı Üniversitesi)

Ali ÖZCAN (Nişantaşı Üniversitesi)

Aslı YAPAR GÖNENÇ (İstanbul Üniversitesi)

Atilla YILDIRIM (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Ayfer GENÇ YILMAZ (İstanbul Ticaret Üniversitesi)

Aysen ERCAN İŞTİN (Şırnak Üniversitesi)

Aysu UĞUR BALCI (Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi)

Ayşe Çiğdem KOCAMAN (Nişantaşı Üniversitesi)

Aytuğ ARSLAN (İzmir Katip Çelebi Üniversitesi)

Barış ERGÜL (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Bengi BEZİRGAN TANIŞ (Nişantaşı Üniversitesi)
Bekir Tahir TAHİROĞLU (Çukurova Üniversitesi)
Belma ENGİN GÜDER (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Beyhan YASLIDAĞ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Bilal KIR (Anadolu Üniversitesi)
Bilal NERGİZ (Kırklareli Üniversitesi)
Bilal ÜSTÜN (Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi)
Birgül ÜSTÜNBAŞ ERDOĞAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Buket AKDEMİR DİLEK (Hasan Kalyoncu Üniversitesi)
Burak SAĞIRKAYA (Şırnak Üniversitesi)
Burcu KILIÇ SAVRUL (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Burhan KILIÇ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Büşra ERGİN (Selçuk Üniversitesi)
Canan ARSLAN (Doğuş Üniversitesi)
Canan YILMAZ (Sakarya Üniversitesi)
Caner ÇAKI (Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi)
Caner ÜNAL (Antalya Bilim Üniversitesi)
Cantürk ÖZ (Nişantaşı Üniversitesi)
Cem GÜLCAN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Çetin BEKTAŞ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Dilek ÜNÜGÜR ÇALIŞKAN (Anadolu Üniversitesi)
Dursun YILMAZ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Elif GÜRDAL LİMON (Gümüşhane Üniversitesi)
Emine Eser GEGEZ (Bilgi Üniversitesi)
Emre DAŞAR (Amasya Üniversitesi)
Eray AKTEPE (Kastamonu Üniversitesi)
Ercan ÖGE (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Erdal KÜÇÜKER (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Erdem SARIAYDIN (Sakarya Uygulamalı Bilimler Üniversitesi)
Erhan GÜLCAN (Mersin Üniversitesi)
Esra BOZKANAT (Kırklareli Üniversitesi)
Fatma AYKANAT (Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi)
Fatma Esra ÖZTÜRK (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Fatma Nazlı KÖKSAL (Yeditepe Üniversitesi)
Fatma Zişan KARA (Aksaray Üniversitesi)
Feray KORUCU YAĞIZ (İstanbul Medeniyet Üniversitesi)
Ferdî BAHADIR (Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi)
Ferhunde KÜÇÜKŞEN ÖNER (Bartın Üniversitesi)
Feridun NİZAM (Fırat Üniversitesi)
Feyza UÇAR ÇABUK (Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi)
Fuat UÇAR (Giresun Üniversitesi)
Gonca YILDIRIM (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Gökhan EVECEN (Akdeniz Üniversitesi)
Göksel BASMACI (Arel Üniversitesi)

Gözde SUNAL (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Gözdegül BAŞER (Antalya Bilim Üniversitesi)
Güliden DEMİR (Nişantaşı Üniversitesi)
Gülidenur ÇETİN (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Gülseli Aygöl ALAN (Maltepe Üniversitesi)
Gülsün BOZKURT (Nişantaşı Üniversitesi)
Gülşah AYDIN (Yeditepe Üniversitesi)
Günsu YILMA ŞAKALAR (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Hacer Duygu YEŞİLKAYALI (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Hadiye YILMAZ (Üsküdar Üniversitesi)
Hakan BAKAR (İğdır Üniversitesi)
Halil YILMAZ (Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Hami Onur BİNGÖL (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Hande TASA (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Harun Kaya (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Hasibe AYSAN (Ostim Teknik Üniversitesi)
Hatice ÖZ PEKTAŞ (İstinye Üniversitesi)
Hilal ÖZTAY ÇAĞAN (Kastamonu Üniversitesi)
Jale COŞKUN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mehmet Ali BAHAR (Erciyes Üniversitesi)
Mehmet Cem OĞULTÜRK (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mehmet Emin USTA (Sakarya Üniversitesi)
Mehmet Halit AKIN (Erciyes Üniversitesi)
Melek İPEK (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mert Can ATAR (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Mesut ATASEVER (Uşak Üniversitesi)
Mete GÖVCE (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Metin Enes DÖNMEZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Metin KAYA (İstanbul Üniversitesi)
Meyrem DEVECİ (Yüzüncü Yıl Üniversitesi)
Muhammed Fatih CANBAZ (Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi)
Murat POLAT (Muş Alparslan Üniversitesi)
Murat KIRKAĞAÇ (Kütahya Dumlupınar Üniversitesi)
Musa KESKİN (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Nihal PAŞALI TAŞOĞLU (Kocaeli Üniversitesi)
Nurullah SELÇUK (Adıyaman Üniversitesi)
Nur Emine KOÇ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Nurhan YEL (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Okan ORMANLI (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Osman KARACAN (Kastamonu Üniversitesi)
Osman Kubilay GÜL (Giresun Üniversitesi)
Ömer KURTBAĞ (Erciyes Üniversitesi)
Özge ÖZKÖK ŞİŞMAN (İstanbul Kültür Üniversitesi)
Özlem TEKDEMİR DÖKEROĞLU (Kto Karatay Üniversitesi)
Pelin PİLGİR (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)

Ruken ÖZGÜL KILANÇ (İstinye Üniversitesi)
Sarp BAĞCAN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Sebahattin ÇEVİKBAŞ (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Sefa ÇELİKSAP (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Selahattin AYDIN (İstanbul Kent Üniversitesi)
Selin KIRAZ DEMİR (Amasya Üniversitesi)
Selin YILMAZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Sema AYDIN (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Semra DEMİRDİŞ (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Serdar Kuzey YILDIZ (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Sergender SEZER (Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi)
Serkan DEMİREL (Ankara Müzik ve Güzel Sanatlar Üniversitesi)
Sertaç KAYA (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Seyfi KILIÇ (Süleyman Demirel Üniversitesi)
Sezer KABASAKAL (Antalya Bilim Üniversitesi)
Sıtkı SÖNMEZER (İstanbul Ticaret Üniversitesi)
Sibel ARMAĞAN BENEK (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi)
Sibel AYBAR (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Sinem MİRAÇ ÖZTÜRK (Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi)
Suzan ORHAN (Sakarya Üniversitesi)
Süleyman LOKMACI (Erzurum Teknik Üniversitesi)
Şaban BANAZ (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Şenol DENİZ (Ankara Üniversitesi)
Şenol ÖZTÜRK (Kırklareli Üniversitesi)
Şerif UZUNASLAN (Fırat Üniversitesi)
Şerife GÖÇER (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Şükran KOLAY ÇEPNİ (Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi)
Tahsin Emre FIRAT (Atatürk Üniversitesi)
Taylan MARAL (İstanbul Gelişim Üniversitesi)
Tuba BATU (Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi)
Umut BEDİR (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Veli BOZTEPE (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Vildan IŞIK (Düzce Üniversitesi)
Volkan TEMİZKAN (Karabük Üniversitesi)
Yasemin KESKİN YILMAZ (Malatya Turgut Özal Üniversitesi)
Yeliz KUŞAY (Marmara Üniversitesi)
Yeşim GÜÇDEMİR (İstanbul Üniversitesi)
Yıldız Derya BİRİNCİOĞLU (Üsküdar Üniversitesi)
Yılmaz ARI (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
Zehra YARDI (İstanbul Aydın Üniversitesi)
Zekiye TUNÇ (Sinop Üniversitesi)
Zeynep Ceylan ŞAHİN (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi)

İSTANBUL AYDIN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES (İAÜD)

ISSN: 2757-7252 e-ISSN: 2757-7244

Focus and Scope

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University is a peer-reviewed academic journal that aims to publish original scientific studies by researchers at national and international levels, guided by science. By doing so, it strives to lead the evolving and changing demands of society. The journal accepts articles exclusively from the field of social sciences, and publishes original scientific articles in both Turkish and English. Since its establishment in 2009, the journal aims to contribute to the field of social sciences with content prepared in line with international publishing standards.

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University (İAÜD) evaluates studies covering a broad spectrum within the field of social sciences. Research on communication and media studies, sociology, psychology, political science, international relations, linguistics and literature, history and cultural studies, economics and business, educational sciences, law and human rights, and fine arts are among the areas accepted for publication.

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University is a peer-reviewed, scientific journal published in both printed and electronic formats four times a year. The journal accepts original theoretical and/or experimental studies and articles that employ various scientific research methods. All articles are evaluated through a double-blind peer review system before being published. The editorial board of the Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University has the authority to decide whether or not to accept articles based on the evaluations of national and international experts.

Index and Abstracting Information

ROAD INDEX

ERIH PLUS

EUROPUB

SOBIAD

TÜRK EĞİTİM İNDEKSİ

Publisher Istanbul Aydın University, Turkey

Article Types

Review: Comprehensive review of scientific studies on a particular subject, up to recently.

Research Article: An article written in a scientific format presenting original research and results.

Review Process

Articles submitted to the Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University are evaluated by two reviewers in accordance with the double-blind peer review system. If one reviewer provides a negative opinion and the other a positive opinion, the Editorial Board will decide whether to send the article to a third reviewer or return it to the author, after reviewing the reports. At least two positive evaluations are required for an article to be published. Furthermore, all articles are checked using Turnitin and/or iThenticate plagiarism detection software. After the completion of the review reports, articles are made ready for publication upon approval by the Editorial Board and published in the order of acceptance.

Publication Frequency

The Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University is published four times a year in January, April, July, and October. Articles are accepted for publication at any time. Articles are published based on the completion of the review process and in the order of their receipt.

Open Access Policy

With the belief that open access increases the universal use of information and leads to beneficial results for humanity, the Journal of Social Sciences of Istanbul Aydın University has adopted an Open Access policy. The journal makes all content available for free, excluding commercial use and content modification, as long as proper attribution is made. For commercial use, written permission from the publisher is required. Furthermore, IAÜD is licensed under Creative Commons CC-BY-NC-ND 4.0.

Publication Fees

There are no fees charged for publication in the journal. All accepted articles are published free of charge.

Research and Publication Ethics Guidelines

Scientific writings submitted to IAÜD must comply with the guidelines related to Scientific Research and Publication Ethics of Higher Education Institutions, the ICMJE (International Committee of Medical Journal Editors) recommendations, and the COPE (Committee on Publication Ethics) International Standards for Editors and Authors. Plagiarism, data falsification or misrepresentation, duplicate

publication, salami publication, and the inclusion of individuals who have not contributed to the research as authors are unethical practices and are unacceptable. Any ethical violations related to such practices will be subject to legal procedures.

Ethics Committee Approval

For research requiring ethics committee approval, authors must obtain an approved “Ethics Committee Approval” from their affiliated institutions. Research involving participants’ data collection through surveys, interviews, focus groups, observations, experiments, or other methods, as well as studies involving the use of humans or animals (including material/data) for experimental or scientific purposes, clinical research on humans, animal testing, and retrospective studies under the personal data protection law, must obtain ethics committee approval. Additionally, for case reports, it should be stated that an “Informed Consent Form” has been obtained, and any use of scales, surveys, or photos belonging to others should be properly referenced with permission. This should also apply to the use of copyrighted ideas and artworks. Ethics committee approval must be explicitly mentioned in these types of articles, along with compliance with research and publication ethics.

Similarity Policy

All submitted articles must undergo a similarity check and are scanned using iThenticate and/or Turnitin (Advanced Plagiarism Detection Software). Articles with a similarity rate below 20% may be published. Articles with a similarity rate above 20% will not be published under any circumstances. Articles with a similarity rate below 20% may be revised based on the reviewers’ feedback.

Copyright

The journal aims to fully protect the rights of scientifically prepared articles. IAÜD requires authors to sign a copyright form when their articles are ready for publication, which outlines their rights regarding the reprinting and other uses of the published research. IAÜD does not allow authors to use their articles without restrictions on copyright. The responsibility for the protection of technical content and proprietary material lies solely with the authors and their institutions and is not the responsibility of IAÜD or the Editorial Board. The corresponding author is responsible for ensuring that all co-authors see the article. It is the author’s responsibility to obtain the necessary copyright permissions for any copyrighted material used in the article before submission.

Author Rights

To determine your rights as an author, it is essential to check the policies of the journal to which you have submitted or published your article. IAÜD’s standard policies allow for the following reuse rights: IAÜD does not allow authors to use

their articles without restrictions on copyright. You may use the published article for your personal educational needs or research purposes, provided it is not used for commercial purposes. You may not publish the article on a website without IAÜD's permission.

Call For Papers

IAÜD aims to bring together academics and professionals from different fields to discuss various perspectives on "social sciences." Our journal covers all topics within the field of social sciences.

Language of Publication

Turkish and English

Article Submission

Articles are accepted only through Dergipark.

Contact

İstanbul Aydın University Istanbul – Turkey

E-mail: iaud@aydin.edu.tr

Phone: +90212 4441428

Başkan'dan

Üniversite olmak sadece eğitim öğretim faaliyetlerini sürdürmek anlamına gelmez. Üniversite, bu faaliyetlerin yanında sosyal ve akademik faaliyetleri de sağlıklı ve kaliteli yürütülmesinden sorumludur. Üniversitemizde görevyapan her öğretim elemanının ürettiği en küçük çıktıyı değerlendirmesi ve paylaşması temel amaçlarımızdandır. Bu amaçtan hareketle yürütülen yayın faaliyetleri ise akademik anlamda en öncelikli çabamızdır. Deneyimlerin genç kuşaklara aktarılması için temel mecra olarak gördüğümüz akademik dergi yayıncılığında, İstanbul Aydın Üniversitesi'nin de katkısının olması amacıyla, bünyemizdeki tüm bilim, teknoloji ve sanat disiplinlerinde akademik dergi yayınlama kararı alınmıştır.

Üniversitemiz tarafından yayınlanan İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi temelde teknoloji, iletişim ve sosyal bilimler arasında ilişkiler kurulması ve bu alanlar üzerine bilimsel çalışmaların yayınlanması görevini üstlenmektedir. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi Sosyal Bilimler, İletişim Çalışmaları, Yeni Medya, Halkla İlişkiler, Reklamcılık alanında yapılmış olan gerek uygulamalı gerekse bilimsel araştırma merkezli makaleleri yayımlamaktadır. İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi umuyorum ki hem Türk hem de uluslararası araştırmacıların bilimsel eserler üretmesi ve bilimsel alanda ülkemizin yazın gelişimine katkıda bulunacaktır. Derginin editörü, hakemleri ve yazarlarına katkıları için teşekkürlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa AYDIN
Mütevelli Heyet Başkanı

Rektör'den

Değerli Okurlar,

İstanbul Aydın Üniversitesi olarak, teknolojiden iletişime, sosyal bilimlerden sanata kadar geniş bir yelpazede bilgi üretmenin gururunu taşıyoruz. Bilgi üretiminin en kalıcı ve en etkili yollarından biri bilimsel yayıncılıktır. Bu noktada İletişim Fakültemiz tarafından 2009 yılından beri düzenli olarak yayımlanan İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, ulusal ve uluslararası akademik arenada ses getiren, bilimsel katkılarıyla geleceğe ışık tutan bir platform olarak öne çıkmaktadır. Bu dergi, yalnızca akademik bir yayın olmanın ötesinde, bilginin paylaşımı ve kurum kültürünün yansımaları açısından da önemli bir misyon üstlenmiştir.

Bu kıymetli çalışmaya liderlik eden İletişim Fakültesi Dekanımıza ve emeği geçen tüm ekibe gönülden teşekkür ediyorum. Dergimizin, bilginin sınırlarını genişleten bir yolculukta ilham verici bir kaynak olmaya devam edeceğine inancım tamdır.

Başarı dolu bir yayın hayatı diliyorum.

Prof. Dr. İbrahim Hakkı AYDIN
İAÜ Rektörü

Editörün Mesajı

Değerli Okuyucular,

İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi'nin Cilt 18, Sayı 4 sayısı ile yeniden sizlerle buluşmaktan memnuniyet duyuyoruz. Bu sayımızda, sosyal bilimlerin farklı disiplinlerinde üretilen güncel ve özgün tartışmaları bir araya getiren bir derleme ve dört araştırma makalesi yer almaktadır.

Sayımızın derleme makalesi bölümünde Uğur Biricik, *Fransız Devrimi, Radikal Aydınlanma ve Aydınlanmanın İlerleme Fikri* başlıklı çalışmasında, Aydınlanma düşüncesinin temel dinamiklerini ve ilerleme mefhumunu tarihsel ve felsefi boyutlarıyla ele alarak dönemin fikir dünyasına dair kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır.

Araştırma makaleleri bölümünde ilk olarak Ali Kayış, *Yönetici Makavelizmi ve Görünürlüğe Dayalı Kontrol: Zorunlu Mevcudiyet Baskısı ve Psikolojik Güvenlik Üzerine Kavramsal Bir Model* başlıklı çalışmasında, örgütsel davranış literatürüne odaklanmakta ve modern çalışma yaşamındaki kontrol mekanizmalarını özgün bir kavramsal model üzerinden tartışmaya açmaktadır. Bir diğer çalışmada Erol Akyıldırım, *İğdir'dan Yaylaya: Mevsimlik Göçün Sosyolojik Dinamikleri ve Deneyimleri* başlıklı araştırmasıyla, mevsimlik göç olgusunu yerel ve mekânsal pratikler ekseninde inceleyerek göç sosyolojisi alanına sahadan önemli bir katkı sunmaktadır.

Nezahat Okuşluk ve Müslüme Akyüz, *Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İş-Aile Çatışması Literatürünün Bibliyometrik Haritalanması: Tematik Evrim ve Araştırma Eğilimleri* başlıklı çalışmalarında, geniş bir literatür taraması üzerinden konunun tematik dönüşümünü ve araştırma eğilimlerini bibliyometrik yöntemlerle haritalandırmaktadır. Sayımızın son çalışmasında ise Şükrü Güven, *Halkla İlişkiler Disiplininde Paradigma Değişimi: Sosyal Medya Platformları Üzerine Teorik Bir İnceleme* başlıklı makalesiyle, dijitalleşmeyle birlikte dönüşen iletişim ortamını ve halkla ilişkiler alanındaki kuramsal yaklaşım farklılıklarını ele almaktadır.

Felsefe, yönetim, sosyoloji ve iletişim gibi farklı disiplinlerden beslenen bu çalışmaların; alandaki tartışmaları zenginleştireceğine ve yeni akademik araştırmalara kapı aralayacağına inanıyoruz. Dergimizin yayın sürecine emek veren tüm yazarlarımıza, kıymetli hakemlerimize ve yayın kurulu üyelerimize teşekkür ediyor; bir sonraki sayımızda yeniden buluşmayı diliyoruz.

Editör
Doç. Dr. Deniz AKBULUT

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT: 18 - SAYI: 4 - Ekim 2026

İçindekiler

Content

DERLEME (REVIEW)

FRANSIZ DEVRİMİ, RADİKAL AYDINLANMA VE AYDINLANMANIN İLERLEME FİKRİ

THE FRENCH REVOLUTION, THE RADICAL ENLIGHTENMENT AND THE ENLIGHTENMENT'S IDEA OF PROGRESS

Uğur BİRİCİK.....579

ARAŞTIRMA MAKALESİ (RESEARCH ARTICLES)

YÖNETİCİ MAKYAVELİZMİ VE GÖRÜNÜRLÜĞE DAYALI KONTROL: ZORUNLU MEVCUDİYET BASKISI VE PSİKOLOJİK GÜVENLİK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR MODEL

MANAGERIAL MACHIAVELLIANISM AND VISIBILITY-BASED CONTROL: A CONCEPTUAL MODEL OF COMPULSORY PRESENCE PRESSURE AND PSYCHOLOGICAL SAFETY

Ali KAYIŞ.....605

İĞDIR'DAN YAYLAYA: MEVSİMLİK GÖÇÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ VE DENEYİMLERİ

FROM İĞDIR TO THE HIGH PLATEAUS: SOCIOLOGICAL DYNAMICS AND EXPERIENCES OF SEASONAL MIGRATION

Erol AKYILDIRIM.....633

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İŞ-AİLE ÇATIŞMASI
LİTERATÜRÜNÜN BİBLİYOMETRİK HARİTALANMASI: TEMATİK
EVİRİM VE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ**

*BIBLIOMETRIC MAPPING OF WORK–FAMILY CONFLICT LITERATURE
FROM A GENDER PERSPECTIVE: THEMATIC EVOLUTION AND
RESEARCH TRENDS*

Nezahat OKUŞLUK, Müslüme AKYÜZ.....669

**HALKLA İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ:
SOSYAL MEDYA PLATFORMLARI ÜZERİNE TEORİK BİR
İNCELEME**

*A PARADIGM SHIFT IN THE DISCIPLINE OF PUBLIC RELATIONS: A
THEORETICAL EXAMINATION OF SOCIAL MEDIA PLATFORMS*

Şükrü GÜVEN.....697

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

CİLT: 18 - SAYI: 4 - Ekim 2026

DOI Numaraları

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/2026.184

FRANSIZ DEVRİMİ, RADİKAL AYDINLANMA VE AYDINLANMANIN İLERLEME FİKRİ

THE FRENCH REVOLUTION, THE RADICAL ENLIGHTENMENT AND THE ENLIGHTENMENT'S IDEA OF PROGRESS

Uğur BİRİCİK

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4001

YÖNETİCİ MAKYAVELİZMİ VE GÖRÜNÜRLÜĞE DAYALI KONTROL: ZORUNLU MEVCUDİYET BASKISI VE PSİKOLOJİK GÜVENLİK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR MODEL

MANAGERIAL MACHIAVELLIANISM AND VISIBILITY-BASED CONTROL: A CONCEPTUAL MODEL OF COMPULSORY PRESENCE PRESSURE AND PSYCHOLOGICAL SAFETY

Ali KAYIŞ

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4002

İĞDIR'DAN YAYLAYA: MEVSİMLİK GÖÇÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ VE DENEYİMLERİ

FROM İĞDIR TO THE HIGH PLATEAUS: SOCIOLOGICAL DYNAMICS AND EXPERIENCES OF SEASONAL MIGRATION

Erol AKYILDIRIM

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4003

**TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İŞ-AİLE ÇATIŞMASI
LİTERATÜRÜNÜN BİBLİYOMETRİK HARİTALANMASI: TEMATİK
EVRİM VE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ**

*BIBLIOMETRIC MAPPING OF WORK–FAMILY CONFLICT LITERATURE
FROM A GENDER PERSPECTIVE: THEMATIC EVOLUTION AND
RESEARCH TRENDS*

Nezahat OKUŞLUK, Müslüme AKYÜZ

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4004

**HALKLA İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ:
SOSYAL MEDYA PLATFORMLARI ÜZERİNE TEORİK BİR
İNCELEME**

*A PARADIGM SHIFT IN THE DISCIPLINE OF PUBLIC RELATIONS: A
THEORETICAL EXAMINATION OF SOCIAL MEDIA PLATFORMS*

Şükrü GÜVEN

10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4005

FRANSIZ DEVRİMİ, RADİKAL AYDINLANMA VE AYDINLANMANIN İLERLEME FİKRİ¹

Uğur BİRİCİK

Artvin Çoruh Üniversitesi, Türkiye

ugurbiricik@artvin.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0002-7425-0710>

Atıf	BİRİCİK, U. (2026). FRANSIZ DEVRİMİ, RADİKAL AYDINLANMA VE AYDINLANMANIN İLERLEME FİKRİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(4), 579-604.
------	---

ÖZ

Bu çalışma, 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı ve 1789 Fransız Devrimi arasındaki ilişkiyi radikal aydınlanma ve ilerleme kavramları üzerinden incelemeyi amaçlamıştır. Bu doğrultuda öncelikle Aydınlanma Çağı felsefesinde ortaya konan siyasal, toplumsal, kurumsal fikirler analiz edilmeye çalışılmış ve bu fikirlerin Fransız Devrimi sürecindeki olası etkileri üzerinde durulmuştur. Burjuvazinin de etkisiyle patlayıcı bir güç haline gelen bu fikirler dönemin başat değişimlerinden birini yaratmıştır. Fransız Devrimi'nin argümanları radikal aydınlanma düzleminde değerlendirilirken, Fransa'da devrim sürecindeki uygulamalar ve tüzel değişimler incelenmiş ve Aydınlanma Çağı'nın ilerleme fikrinin bu süreci nasıl etkilediği çözümlenmeye çalışılmıştır. Kavramlar gerek ayrı gerekse de birlikte ele alınmış ve birbirleri arasındaki olası ilişki üzerinde durulmuştur. Fransız Devrimi ve Aydınlanma Çağı düşünürlerinin fikirleri arasında bir bağlantı bulunmuş, bu bağlantının kaynakları radikal aydınlanma ve ilerleme mefhumu üzerinden incelenerek analiz edilip, bütünleştirici bir şekilde değerlendirilmeye çalışılmıştır. Radikal aydınlanma, akıl yoluyla keşfedilen bilimsel doğruların gerçekleştirilmesi adına geleneksel ile bağların koparılması gerektiği olarak anlaşılmış, eski kurum ve anlayışların varlığı, aklın mükemmel düzenine geçişe engel olarak görülmüş ve bu geçişin zaman kaybına ta-

Geliş Tarihi: 03.06.2026 / Kabul Tarihi: 01.10.2026, DOI: 10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4001

Araştırma Makalesi-Bu makale iThenticate programıyla kontrol edilmiştir.

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

¹ Bu makale, Dr. Uğur BİRİCİK tarafından Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsünde Prof. Dr. Mustafa Çağatay OKUTAN danışmanlığında 2024 yılında tamamlanan "Reşat Nuri Güntekin Romanlarında Aydın Profili" adlı doktora tezine dayanılarak hazırlanmıştır.

hammül etmeyen bir anlayışla ilerleme ideali üzerinden uygulamaya konduğu tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Aydınlanma, Fransız Devrimi, Radikal Aydınlanma, İlerleme, Robespierre.*

THE FRENCH REVOLUTION, THE RADICAL ENLIGHTENMENT AND THE ENLIGHTENMENT'S IDEA OF PROGRESS

ABSTRACT

This study aims to examine the relationship between the 18th-century Enlightenment and the 1789 French Revolution through the concepts of radical enlightenment and progress. Accordingly, this study first attempts to analyze the political, social, and institutional ideas put forth in Enlightenment philosophy and focuses on their potential effects on the French Revolution. Influenced by the bourgeoisie, these ideas became an explosive force, creating one of the dominant transformations of the era. While the arguments of the French Revolution are evaluated within the framework of radical enlightenment, the practices and legal changes during the revolutionary process in France are examined, and an attempt is made to analyze how the Enlightenment's idea of progress influenced this process. The concepts have been considered both separately and together, and the possible relationships between them have been explored. A connection has been found between the ideas of thinkers of the French Revolution and the Enlightenment. The sources of this connection have been examined and analyzed through the concepts of radical enlightenment and progress, and an attempt has been made to evaluate them in an integrative way. Radical Enlightenment was understood as the necessity of breaking with tradition in order to realize scientific truths discovered through reason; the existence of old institutions and understandings was seen as an obstacle to the transition to the perfect order of reason, and this transition was implemented through an ideal of progress that could not tolerate any loss of time.

Keywords: *Enlightenment, French Revolution, Radical Enlightenment, Progress, Robespierre.*

GİRİŞ

17. ve 18. yüzyıllarda Avrupa toplumu hem iktisadi hem de ideolojik anlamda önemli bir değişim içerisine girmiştir. Özellikle 18. yüzyıl Aydınlanma Çağı bu dönüşümün belirginleşmeye başladığı bir süreçtir. Aydınlanma her şeyden önce bir zihin devrimidir ve insan aklına olan güveni ifade etmektedir. Aklını özgür kılarak doğruyu bulabilmek, aydınca düşünebilmenin ön koşullarından bir tanesidir. Çünkü insan bu yolla erişkin olabilecektir.

Aydınlanma Çağı, 18. yüzyıl Avrupa'sında aklın yükselişi ve rasyonel düşüncenin kurumsallaşması adına dönüm noktası niteliğindedir. Literatürdeki öncü çalışmalar, bu dönemin entelektüel birikiminin Fransız Devrimi'ne giden yolu doğrudan etkilediğini savunmaktadır (Israel, 2011). Özellikle felsefi dönüşümün siyasi eyleme nasıl evrildiği konusu, tarih ve siyaset yazınında geniş yer bulmuştur (Baker, 1990). Aydınlanma, ılımlı ve radikal bir ayrım ile ele alınmıştır (Hof, 2017). Zira, aydınlanmayla gelen fikirler Avrupa'da bazen ılımlı bazen de radikal bir şekilde hayat bulmuştur. ılımlı aydınlanma daha evrimci bir yapıdayken, radikal aydınlanma daha devrimci bir yapıdadır (Israel, 2020). Fikirsal dönüşüm ve devrim arasındaki ilişkiler modern dünyanın kurulması düzleminde literatürde geniş yer bulsa da Aydınlanma felsefesiyle bütünleşen Fransa'daki radikal bakış açısının ilerleme mefhumu üzerinden bağlantısı özel olarak gerektiğinde aydınlatılmamıştır. Bu bağlantı bize radikalliğin altında yatan ana felsefeyi verecektir. Bunu keşfedebilmek adına bu makalede nitel araştırma düzleminde entelektüel tarih, kavramsal tarih ve analiz, tarihsel bağlamlandırma, metin analizi, söylem analizi gibi yöntemler kullanılacaktır.

Aydınlanma filozofları antik Yunan ve Roma felsefesinden de etkilenerek hatta onları bazı noktalarda yeniden yorumlayarak akıl yoluyla elde ettikleri yeni bilgileri kitap vb. yollarla kamuoyuna deklare etmişlerdir. Pek çoğu özgürlükçü ve yenilikçi fikirlerinden dolayı türlü zorluklarla karşılaşmışlardır. Zira bu dönemde kiliseye ve krala karşı muhalif fikirler yayılmış, geleneksel kurumlar tartışmaya açılmış, yeni yönetim biçimleri ifade edilmeye başlanmıştır. Aydınlanma Çağı düşünürlerinin siyasi fikirleri toplumda giderek yayılarak patlayıcı bir güç konumuna gelmiştir. Bu dönemde yalnızca insan ve ahlak üzerine değil, siyaset ve yönetim ile ilgili liberal fikirler de üretilmiştir. Bu düşünceler özellikle burjuvaziye yol arkadaşlığı ederek devrimci sonuçlara yol açmıştır. Yükselen bu yeni

değerlerin neticeye ulaşmasının en belirgin örneği kuşkusuz 1789 Fransız Devrimi'dir. Devrim, aydınlanma fikirlerinde görülen siyasal ve toplumsal teorilerin hayata geçirilmesini sağlamıştır. Fransa'da Devrim, Maximilien Robespierre ve Jakoben cumhuriyetçiler önderliğinde radikal bir tutumda gerçekleşme eğiliminde olmuştur. Bunun en önemli nedenlerinden biri de eski aristokratik ve eşitsizlikçi kurumların hatalı/bozuk olduğuna inanıştır. Dolayısıyla toplum aklın kılavuzluğunda yeniden tasarlanmalıdır. Bu doğrultuda aydınlanmanın en önemli öğelerinden birisi de ilerleme kavramı olmaktadır. Buna göre toplum ve insanlık artık kendisini geri bırakan geleneksel kurumlardan ve dogmalardan kurtulmalı, bu dünyaya yönelmeli ve insanlığın mutluluğu için sürekli olarak ilerlemelidir. Bu çerçevede çalışmanın kapsamı da radikal aydınlanma, ilerleme ve Fransız Devrimi olurken, devrim sırasında buna koşut niteliği taşıyan politikalar da bu düzlemde incelenecek ve aydınlanmanın önemli bir öğesi olan ilerleme kavramıyla birlikte analiz edilmeye çalışılacaktır. Nihayetinde Fransız Devrimi, radikal aydınlanma ve ilerleme kavramlarını bir arada değerlendirmenin insanlık tarihindeki bu önemli siyasi dönüşümü daha efektif anlatacağı düşünülmektedir.

KURAMSAL ÇERÇEVE: AYDINLANMA FELSEFESİ VE FRANSIZ DEVRİMİ İLİŞKİSİ

18. yüzyıl Aydınlanma Çağı, akla dayanan eleştirel bir sorgulama ve araştırma olarak, dogmalara ve metafiziğe karşı yeni bir söylem çerçevesinde; doğa bilimleri ve toplum bilimleri yoluyla, akıl ile elde edilen bilgileri koyma etkinliği olarak görülebilir (Cevizci, 2020: 12). Aydınlanma filozofları bu dönemi açıklamak için türlü söylemlerde bulunmuşlardır. Örneğin Marquis de Condorcet, bu yeni dönemle birlikte karanlıktan aydınlığa olan geçişe atıfta bulunarak, güneşin yeryüzünde akıldan başka efendi tanımayan hür insanları aydınlatacağı günün geleceğine inanmıştır (Condorcet, 1966b: 74). Jacques Turgot, zihnini her zaman önyargısız ve tarafsız bir şekilde kullanmaya çalışarak, sürekli olarak potansiyel yeni aydınlanmalara açık bırakılması gerektiğini söylemiş ve hatta önemli konularda fikrini değiştirebilmiştir. Turgot, bilgiye ulaşmada tarafsız olmanın ve zihnini özgür kılmanın başlı başına bir aydınlanma olduğunu ifade etmiştir (Gordon, 2011). Kant'a göre ise aydınlanma, insanın kendi suçuyla düşmüş olduğu ergin olamama vaziyetinden kurtulması anlamına gelmektedir. İnsan bu durumdan aklını kullanmaya cesaret ederek (sapere aude) çıkabilecektir (Kant, 2015: 311). Ernst Cassirer de aydınlanmayı, kamusal alanın inanç ve batıl itikat değil de akıl tarafından yönetilmesini,

aklın toplumu geliştirme ve bireyi dogma ve keyfi otoritenin baskılarından koruma ve nihayetinde gelenek yerine bilim eliyle geçerli kılınan ve meşruluğunu akıldan alan bir dünya görüşü olarak tanımlamıştır (Cevizci, 2020: 16). Aydınlanma, akla inandığı için insana karşı iyimser bir bakış içerisinde olmuştur. Bu iyimser bakış açısı, insanın kabiliyetine güvenerek zenginlik yaratma, üretimi arttırma, çeşitli buluşlarla yeni teknolojiler icat etme ve bunun yanında kurumsal, hukuki ve siyasi yapılar geliştirerek daha iyi bir düzen inşa etme kapasitesi gibi düşüncelere dayanmaktadır (Israel, 2020: 18).

Aydınlanma düşünürlerinin felsefesine göre insan, akıl aracılığıyla her kavramı sorgulayabilmeli, gerekiyorsa bunları yenisiyle değiştirebilmeli ve evrensel yasaları akılla keşfederek bunları yeryüzünde üzerinde uygulayabilmelidir (Cevizci, 2020: 16). Bu açıdan bakıldığında aydınlanma, yalnızca dünyayı açıklama çabası olarak değil, aynı zamanda onu aklın ışığındaki doğrularla değiştirebilme, dönüştürebilme tutumu olarak ortaya çıkmaktadır (Beiser, 2019: 58) Filozoflar bu dönemde din hürriyeti mücadelesine girişmiş, hoşgörü üzerinde durmuş ve eşitlik kavramını gündeme getirmişlerdir (Soboul, 1969: 68). Zira insanla sadece insan olma niteliği düzleminde ilgilenen aydınlanma, statü ayrımı olmaksızın evrensel nitelikte olmuştur (Mendelssohn, 2021: 22). Gerçekten de insanı en yüce değer olarak açıklayan ve onu politik hayatın merkezine alan aydınlanma felsefesine göre, her birey, akıl yoluyla elde ettiği kendi iyi yaşam görüşü ve idealine uygun olarak mutluluğun peşinden koşma hakkına sahip olabilecektir (Cevizci, 2020a: 38). Bu adeta kutsal bir hak konumundadır.

Aydınlanma anlatısı yıllar geçtikçe güçlenirken bağımsızlaşmaya, eski düzenden kopuş yaşamaya da başlamıştır (Hof 2017: 201). Bu dönemde dini anlatının yerine laik bir söylem gelişmiş ve giderek rasyonel bir hal almıştır (Akay, 2021: 13). Böylece, akla dayanmayan (özellikle geleneksel/ dogmatik) her kanıya ve düşünce biçimine hücum edilmiştir (Crampe-Casnabet, 2005: 305). Buna koşut olarak aynı zamanda eski önyargılardan yoksun ve akılla donatılmış yeni bir sosyal varlık yaratma kapasitesi için eğitime inanılmıştır (Sonnet, 2005: 106-107). Buna göre okul, insanların akılcı ilkeler üzerine kurulu bir topluma katılma yoluyla ilerlemeye açılmasını sağlayan bir yer olmalıdır. Okul, öğrencilerin özel yaşamlarına müdahale eden bir eğitim anlayışı içerisinde değil; onlara iyi, doğru ve güzele ilişkin evrensel değerler iletmede bir aracı olmalıdır. Bu anlayışla birlikte aynı zamanda, reddedilen bir geçmişin mirasçısı olan ayrıcalıklı

(aristokratik) insanların yerine, objektif ve adil sınavlar aracılığıyla seçilen meritokratik bir elit konulması hedeflenmiştir (Touraine, 2002: 26-27). Böylelikle dini-aristokratik-monarşik yönetim yerine aklın objektif, bilimsel ve bireysel haklar anlamında eşitlikçi yönetimine geçilebilecektir.

Fransız Devrimi'nin felsefi, siyasi ve fikri kaynakları, 18. yüzyıl Aydınlanma felsefesinde görülmektedir. Kilisenin zahitlik ve tahakküm anlayışına muhalif konumda olan bu düşünsel hareket, insan aklını referans alarak ortaya çıkmıştır. Bu akıl, derin bir etki yaratarak, gerek bilim, siyaset, ahlak ve gerekse de sosyal olarak her alanda gelenek ya da dogmaların yerine akıllı koymaktadır (Soboul, 1969: 61). Montesquieu'nun "kuvvetler ayrılığı" prensibi (Montesquieu, 2021), Rousseau'nun "genel irade" ve "cumhuriyet" savı (Rousseau, 2022), Diderot'un bilginin kaynağını mitlerden alıp ansiklopediye ve yeryüzüne/akla taşınması (Diderot ve d'Alembert, 2000), Turgot ve Condorcet'in "ilerleme" fikirleri (Condorcet, 1966), Voltaire'in özgürlükçü ve kral karşıtı düşünceleri (Cresson, 1984: 24) ve giderek artan laik söylemler, toplumsal ve ekonomik dönüşümün bir parçası olan burjuvazinin sesiyle de birleşerek, Fransız Devrimi'nin ateşleyici güçlerini oluşturmuşlardır.

Fransa 1789 yılında, aydınlanma fikirlerinin ciddi ölçüde yayıldığı ancak aynı zamanda bu idealleri hayata geçirmenin oldukça zor olduğu bir ülke konumunda olmuştur. Bu durum aslında geleneksel monarşi temelli ülkelerde, Avrupa çapında görülecek olan bir durumdur (ancien regime-new regime). Tarihte, reform çabalarının denendiği her coğrafyada, eskiye dayanan aristokratik yapılar ve geleneksel toplum yapısı bu değişime türlü engel koymuş olsa da (Roberts, 2016: 597), geleneksel yapıya ve aristokratik feodal sisteme öldürücü darbeyi Fransız Devrimi vurmuştur denilebilir (Huberman, 2019: 174). Zira yıllardır yasa önünde eşitliği vurgulayan ve mutlakiyet ile despotizm arasında ayırım yapan aydınlanma dilinin giderek yaygınlaşması, monarşiyi ve onun hükümetini kamuoyunun gözetimi altına sokmayı başarmıştır. Bunun yanında monarşi yönetiminin 1780'lerde karşılaştığı ciddi finansal kriz de devrime uygun ortam sağlamıştır (Merriman, 2018: 483). Nihayetinde monarşi yıkılarak Fransa'da bir devrim meydana gelmiştir.

1789 Devrimi'nden sonra, Fransa'da kurucu meclisin (Assemblée Nationale Constituante) kararları, kral ile uyruk arasındaki ilişkiyi yeniden tanımlamış ve mutlakiyeti yıkmıştır. Kral bundan böyle ilahi

hakka dayanarak hüküm süremeyecek ya da ayrıcalıklar dağıtarak sadakat satın alamayacaktır. Kralın yetkileri anayasada açıkça belirtilen erklerce sınırlanacaktır. Ardından, kilise ile devlet arasında yeni bir ilişki kurularak, ulusal bir kilise de yaratılmaya çalışılmıştır (Merriman, 2018: 496). 1790 yılında çıkarılan “Rahipler Medeni Teşkilatı Yasası” ile Kilise devletleştirilerek; tarikatlar ve manastırlar kaldırılmış, rahipler seçimle belirlenmeye başlamıştır (Kinder ve Hilgemann, 2012: 297). Katolik kilisesinin mülkleri “ulusal mülkiyet” yapılarak, din adamlarının millete bağlılık yemini etmelerini zorunlu tutulmuştur (Merriman, 2018: 496). Tüm bunlar aydınlanmanın “laik” anlatısına uygun gelişmelerdir.

Fransız Devrimi, halk egemenliği adına monarşik mutlakiyete karşı belki de en sarsıcı ve dönüştürücü meydan okumayı başlatmıştır. Vatandaşlık hakları, demokratik toplum değerleri, özel mülkiyetin önemi, ekonomik özgürlük vb. siyasal gündemin konusu olmuştur. Devrimciler büyük bir heyecanla evrensel olduğunu dile getirdikleri temel ilkeler ortaya atmışlardır. Temel hak ve hürriyetler, millet egemenliği gibi ilkeler bunların önde gelenleridir (Merriman, 2018: 483). Aydınlanma Çağı filozoflarının dile getirdiği bu vb. fikirler Fransa’da uygulama sahası bulmaya başlamıştır.

Paris’te başlayan Fransız Devrimi, tüm Avrupa’yı etkileyerek geçmişten belirgin bir kopuşu da beraberinde getirmiştir (Merriman, 2018: 524-525). Fransa’da Kurucu Meclis, ilk olarak bir anayasal monarşi kurmaya koyulmuş, 1789 yılında “İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi”ni ilan etmiştir (Merriman, 2018: 496). Bu bildiri “liberté, égalité, fraternité”, yani kişisel özgürlük, hukuki eşitlik ve kardeşlik sloganlarıyla ilan edilmektedir (Kinder ve Hilgemann, 2012: 297). İlkeler, büyük bir bölümüyle Fransız Devrimi’nin öncü ismi ve Rousseau hayranı Robespierre’in savunduğu ilkeleri tanımaktadır (Tanilli, 1995: 38). Bildiri, yeni düzenin genel ilkelerini ortaya koymakta ve yurttaşları özgürlük konusunda eğitmeyi amaçlamaktadır. Örneğin birinci madde: “insanlar haklar bakımından özgür ve eşit doğar ve yaşarlar” şeklindedir. Belgede, bireysel özgürlüğe, yurttaş eşitliğine, haksız ayrıcalığa ve mutlak yönetime karşı mücadele anlayışında, aklın öncelikli olduğu inancına dayalı söylemler dikkat çekmektedir. Bildiriye göre tüm insanlar yasa önünde eşit olacak, meziyetlerinden ve yeteneklerinden (liyakat) kaynaklanan farklılıklar dışında herhangi bir ayrıma tabi tutulmayacak, tüm paye, mevki ve görevlere eşit derecede seçilebileceklerdir. Hiç kimse, dinle ilgili olanlar dahil, kanaatlerinden dolayı baskıya maruz bırakılamayacaktır (Élysée, 2022).

Tüm bu söylemlerde 18. yüzyıl Aydınlanma filozoflarının dini hoşgörü ve eşitlik söylemlerinin etkisi açıkça görülmektedir. Evrensel ilkeler ilan eden bildiri, egemenliği de açıkça millete tanımıştır. Herhangi bir tüzel gruba ya da toplumsal sınıfa mensubiyetin aksine, “millet”e mensup olmaktan kaynaklanan haklar kavramı, gerçekten köklü bir devrim niteliğindedir. Yasalar, milletin temsilcilerinde ifadesini bulacak olan “genel irade” kavramını yansıtacaktır (Merriman, 2018: 496-497) ki bu uygulama da felsefi kaynağını Rousseau’dan almaktadır. Burada dikkat çeken bir başka nokta da bildirinin sadece Fransız milletine değil, Aydınlanma felsefesine uygun olarak, tüm insanlığa ya da “evrensel insana” hitap etme arzusudur.

1789 Devrimi’ni takip eden 1791 Anayasası’nın, Montesquieu’nun “kuvvetler ayrılığı” prensibine göre hazırlandığı görülmektedir (Armaoğlu, 2021: 60). Montesquieu’ya göre Fransa’da hak ve özgürlüklerin güvence altında olabilmesi için, mutlak monarkın tekelinde toplanmış olan erkler ayrılmalı, yasama, yürütme ve yargı erkleri ayrı organlara verilmelidir (Şenel, 1995: 355). Yürütme yetkisi krala ait olmakla birlikte yasama erki meclise aittir. Kral, kanunları uygulamakla yükümlüdür. Yargı ise doğrudan halk tarafından seçilen yargıçlar tarafından kullanılmaktadır (Armaoğlu, 2021: 60). Fransız Devrimi’nin ve hazırlanan anayasa metinlerinin dayandığı temel esaslar, aklın ve milletin egemenliği kavramları olmuştur. Zira 1791 anayasası “egemenlik millete aittir”, “bütün iktidarlar kaynağını millettten alır” ve “kanundan daha üstün bir otorite yoktur ve kral ancak kanunla hükümdarlık yapar” demektedir. Dolayısıyla bu tarihe kadar meşruiyetini dinden ve tarihsel bir şekilde ayrıcalıklı aristokrasiden alan iktidar, artık laik ve demokratik bir biçimde “millet egemenliği” nosyonundan almaktadır (Armaoğlu 2021: 62). Fransız anayasasının evrensel nitelikli ilkeleri bundan böyle sadece Fransa’nın değil, tüm aydın insanların rehberi olacaktır (Condorcet, 1966b: 69).

Fransa’da ulusal meclis, dini özgürlükleri sürekli olarak gündeme getirmiş olan Aydınlanma filozoflarının felsefesine uygun olarak 1790 ve 1791 tarihli yasalarla, Protestanlara ve Yahudilere yurttaşlık ve medeni haklar tanımıştır (Merriman, 2018: 502). Yukarıdan aşağıya doğru hak eşitsizliklerine dayanan lonca sistemi (Lefebvre, 2015: 45) lağvedilerek her kişinin kendi seçtiği işi yapmakta ve kendi seçtiği mesleği, sanatı ya da uğraşmayı icra etmekte özgür olduğu ilan edilmiştir (Merriman, 2018: 502). Yeni kanunlarla birlikte burjuvazinin de talep ettiği serbest piyasa anlayışına uygun olarak ülke ekonomisindeki pek çok kısıtlama

kaldırılmış ve iç pazarda serbest ticaret kurallarının geçerliliği ilan edilmiştir. Ağırlık ve ölçü aletlerinde yeni standartlar getirilmiş, yollar ve nehirlerdeki ödeme noktaları kaldırılmıştır (Rude, 2015: 101). Aileyle ilgili düzenlemelerle birlikte medeni evlilik getirilmiştir. Evlilik için rıza yaşı düşürülerek boşanmaya izin verilmiş ve mirasın çocuklar arasında eşit bölüştürüleceği hükme bağlanmıştır. Ulusal Meclis, sömürgelerde olmasa da Fransa’da köleliği kaldırmıştır. Kadınlara eşit haklar tanınması çağrısı, bir kasabın kızı olan Olympe de Gouges’un “Kadın ve Yurttaş Hakları Bildirisi”ni yayınladığı 1791 yılında Fransa’da ilk kez açıkça ifade edilmiştir (Merriman, 2018: 502-507). Tüm bu uygulamalar, Aydınlanma felsefesinin dini hoşgörü, eşitlik, hürriyet vb. fikirlerinin sonuç vermeye başladığını göstermektedir.

Fransa’da 1789 sonrası anayasal monarşi yanlıları giderek zayıflamış, devrim daha radikal bir evreye girmiştir. Aydınlanmacı ve devrimci kanat olan Jakobenler “cumhuriyet”i dile getirmeye başlamışlardır, zira onlara göre kazanılan özgürlükler ancak bu şekilde güvence altına alınabilecektir. Bu süreç, ikinci anayasa değişikliği ile birlikte Cumhuriyet’in ilanıyla sonuçlanmıştır (Merriman, 2018: 506). Jakobenizm, ideolojik olarak aydınlanmanın usçu felsefesinin bir devamıdır ve burjuva akılcılığı esasına dayanmaktadır. Ulusal egemenlik, özgürlük, medeni eşitlik gibi ilkeler yurttaşın ve insanlığın refahını sağlamalı; sadece kamu yararı adına sınırlandırabilecek (amasınırlama anlayışı lehine değil) ekonomik liberalizm ve mülkiyete ilişkin temeller üzerinde insan mutluluğunu bütünüyle garantilenmelidir. Toplumsal düzenin amacı da bireysel mutluluğu güven altına almaktır. Dolayısıyla bunun üzerine kurgulanmaktadır (Lefebvre, 2015: 381). 1792-1794 yıllarında Fransız Devrimi’nin zirve noktasında işte kurguladığı bu düzeni hayata geçirme gayesiyle iktidarı elinde bulunduran Jakoben rejimi, kazanımlarını kaybetme tehlikesi söylemiyle radikal bir tavır almış, karşıtlarına karşı yönelttiği şiddetli yönetimi haklı göstermek amacıyla açık bir şekilde Rousseau’nun cumhuriyetçi erdem ideallerine başvurmuştur (Callinicos, 2022: 50-51). Nihayetinde Fransa’da 1792 yılına gelindiğinde monarşi yıkılıp tek ve bölünmez olan Cumhuriyet kurulmuş, insanlık tarihinde yeni bir dönemin başladığı duyurulmuştur. Fransız Devrimi’nin “demir ve kahramanlık çağı”, siyasal mahkumların giyotine gönderilmesi, parlamentarizm tarihinin belki de en güçlü meclislerinden biri olan Ulusal Konvansiyon (Convention Nationale) seçimlerinin yapılması, istilacılara karşı topyekün direniş çağrılarıyla başlamış ve kral hapse atılmıştır (Hobsbawm, 2003: 72).

AYDINLANMA’NIN İLERLEME FİKRİ

Aydınlanma felsefesinin başat öğelerinden bir tanesi de ilerleme fikridir. Özellikle 18. yüzyılın sonunda doğru Avrupa’da aydınlanmış muhitlerde, ilerleme kavramı yaygın olarak kabul görmüş ve bir çeşit genel kanaat vaziyetine gelmiştir (Israel, 2020: 18). Kavram, düşünce tarihinde en üst mertebesine Aydınlanma Çağı’nda ulaşmıştır. Bilhassa Fransız Aydınlanmasında beliren ilerleme düşüncesinin teorik kurucusu Turgot olarak kabul edilmektedir (Çiğdem, 1993: 41). Bu teoriye insanlık, avcılık-tabiat yaşamı, tarım yaşamı ve ticari-kentsel yaşamı olarak üç dönemli olarak ilerleme göstermektedir. Dil, matematik ve resim sanatı bu üç dönemin ifade ediş biçimleridir. Turgot’a göre ilerleme, teknolojik, bilimsel, sanatsal ve ahlaki türlerdeki eserlerde gözlemlenebilmektedir (Çiğdem, 1993: 41). Turgot’un ilerleme fikriyle olan derin ilişkisi, 17. yüzyılın sonlarındaki yazılarda ana hatlarıyla dile getirilen şeyi sistematik bir şekilde ifade etmesi ve geliştirmesinde yatmaktadır. Burada, ilerlemenin, tamamen insani yeteneklere ve motivasyonlara dayanan, en ilkel zamanlardan başlayıp belirsiz, hatta sonsuz bir geleceğe uzanan ve sadece sanat ve bilimleri değil, toplumun yapısını da kapsayan, sabit, doğal bir yasa olarak ilan edilmesidir. Zira Turgot’a göre insanın kavramlaştırma ve böylece bilgisini depolama, her yeni nesle aktarma ve bu süreçte onu geliştirme konusundaki eşsiz kapasitesi bunu mümkün kılmaktadır (Nisbet, 1975: 217).

Condorcet, Fransız Aydınlanması’ndaki ilerleme fikrine ikinci önemli katkısı yapan ve bu fikri, zihnin tarihsel süreç içindeki işleyişine bağlayan bir düşünürdür (Çiğdem, 1993: 41). Condorcet’in bu fikre yaptığı katkılardan biri de ilerlemenin kendisinin hürriyet gibi bir kritere dayandırılması (daha ileri bir devir, görece hürriyetin daha da çoğaldığı bir dönem olmaktadır ve bu hürriyet yoluyla iktisadi faaliyetin de hür bir şekilde yürütülmesini içermektedir) ve dünyevi (seküler) bir forma dönüştürülmesidir. Entelektüel, moral ve ekonomik alanlarda yoğunlaşan bireysel hürriyet kavramı, bir despotun ya da tiranlık yönetiminin baskısı ve tahakkümü altına yaşayan toplumlardan çok medenileşerek ilerlemiş toplumlarda daha fazla görülebilmektedir. Bu toplumlar da bilimler ve sanatların daha gelişmiş olduğu toplumlardır. Eğitim bireysel yetenek ve kapasitelerin sonuna kadar değerlendirilebildiği bir nosyon olarak, toplumun bütün bireylerin kullanımına açıktır (Çiğdem, 1993: 41-43). Aydınlanma Çağı’nda en yüksek mertebeye ulaşmış olan bu eğilim, Condorcet tarafından “İnsan Aklının İlerlemesinin Tarihsel Bir Resmi

İçin Taslaklar” adlı eserinde görülmektedir. Söz konusu eserde cennet tasviri gökyüzünden yeryüzüne indirilerek, insanın amacının mutluluğu bu dünyada elde etmek olduğu savlanmıştır. Condorcet, insanlığın bilim ve ilerleme yoluyla yaşadığı dünyayı er ya da geç cennete dönüştüreceğini düşünmektedir. Bunu on kademeli bir sistemde kurgulamıştır; onun “gelecekteki insan aklının ilerleme dönemi” adını koyduğu son dönem, milletler arasındaki eşitsizliğin ortadan kaldırılmasıyla görülmesi mümkün olacaktır. Condorcet için mükemmel insanlık düzeyi, savaşların ortadan kaldırıldığı, eğitimin serbest ve eşit olduğu, evrensel bir dilin oluşturulduğu, insanların iktisadi gereksinimlerini bol bol karşılayabildikleri, bilim, sanat ve ahlak alanında süregiden ilerleme anlamına gelmektedir (Aysevener, 1999: 107). Böylelikle edilgen bir toplum yapısından, insanın mutluluğu için sürekli gelişen dinamik bir toplum yapısı (ilerleme) öngörülmüştür.

Condorcet’e göre insan zekâsı henüz hür duruma gelmemiştir ama Aydınlanma Dönemi’yle birlikte hür olmak için hazırlanma sürecine girmiştir (Condorcet, 1966a: 157). Bu dönemle birlikte insan aklı artık yetkileri tartmayı, karşılaştırmayı, analiz etmeyi ve nihai olarak aklın mahkemesine gitmeye başlamıştır. Böylece yöntemleri, konuları ya da zekâ özellikleri birbirinden farklı olsa bile insanlığın tüm zekâ meşgaleleri aklın ilerlemesine doğru meyletmektedir (Condorcet, 1966b: 60-61). Condorcet’e göre oldukça büyük umutlar vadeden ilerlemelerden çıkacak olan gerçek iyilikler, giderek insanlığın mükemmelleşmesine yol açacaktır. Bu mükemmelleşme sürecini ihtiyaçlarımızı giderecek tam bir hürriyetle bir araya getirdikçe bu eşitlik daha hakiki bir hale gelecektir (Condorcet, 1966b: 81). Görüldüğü üzere bu anlayışa göre insan türü ilerleyerek mükemmelleşecek ve daha mutlu bir hayat sürecektir.

İlerleme fikrinin temelinde amaç kavramı vardır. Örneğin Leibniz, tarihi aklın giderek yetkinleşmesi, karanlıktan aydınlığa doğru aşama aşama geçişi olarak tanımlamaktadır. Kant, ilerlemenin insanın aklı aracılığıyla kendisini yönetebilme, kendisine yasalar koyabilme yoluyla gerçekleştiğini belirtmektedir. Bu anlamda ilerleme, insanın özgürleşmesi sürecidir (Aysevener, 1999: 107). Zira Orta Çağ’ın coğrafi sınırlar içine hapsedilmiş, tarıma dayalı ve kendi gelenekleriyle kısıtlanmış uygarlığının aksine bu yeni uygarlık radikal bir şekilde dışa açılmak zorundadır. Zihniyet olarak yenilikçi ve laik düşünceli, maddi yapı olarak sanayileşme ve şehirleşmeye yönelik, tesir olarak dünya çapında olmalıdır (Roberts, 1996: 288). Bu durumda Aydınlanma felsefesinin ilerleme kavramı, sadece bir

akıl devrimi olarak değil; ahlaki, yasal, estetik ve eğitici olmanın yanında politik, idari, ekonomik tıbbi ve teknolojik, kapsamda olmaktadır. İlerleme bu sebeple oldukça çok yönlü, geniş kapsamlıdır (Israel, 2010: 8) ve insan doğasının kusursuzluğu hipotezine dayanmaktadır (Lessing, 2011: 31). Zira batıl inançlar ve dogmalar artık geçmişte kalmıştır ve karanlıktır; aklın aydınlanarak ilerlemesi ise inançların irrasyonelliği karşısındaki zaferidir (Touraine, 2002: 338). Bu anlayışın başında da Tanrı merkezli dünya algısının güç kaybedip yerini aklın laik anlatısına bırakması, yerleşik entelektüel otorite ve söylemin gerilemesi, yeni biçimler ve bağlılıkların zuhur etmesi gelmektedir (Roberts, 1996: 326).

İlerleme düşüncesi, aydınlanma için bilginin birikimselliği, insanların aklını kullanarak bilimsel keşifler yaptığı, tabiatı, maddi zenginlikler üretmesine yardım edecek araçlar geliştirdiği, sürekli ve büyüyen bir gelişen kaçınılmaz bir süreci işaret etmektedir. İlerleme, aklın kullanımının dünyaya giderek hâkim olmasıyla birlikte; insanlara daha ahlaki, daha medeni ve mutlu bir yaşamı vadetmektedir. Bu fikir, insan aklının ürünü olmayan ve dolayısıyla tarihsel süreç içerisinde kötü olarak görülen şeylerin azalarak ortadan kalkması ve yerlerini, (aklın ürünü olduğu ve sürekli geliştirilebilir olduğu için) iyi olarak nitelendirilen kavramlara bırakacağı inancını ve bu eğilimin yine tarihsel süreç içerisinde sonsuza kadar devam edeceği ümidini ihtiva etmektedir (Çiğdem, 1993: 44). Ancak aydınlanma, insanları ahlaki olarak iyi yapmamakta, sadece nelerin iyi ve doğru olduğunu anlamalarını sağlayıcı düşünsel yolu ortaya koymaktadır (Erhard, 2021: 79). Bu teoriye göre dünyaya, aklın aydınlatarak ortaya çıkardığı epistemolojik hakikatler ve bilginin ilerlemesiyle temellenen entelektüel bir kültür hâkim olmalıdır ve oluşturulan bu medeniyet sonsuz bir biçimde ilerlemelidir. Neticede ilerleme mefhumu insanlığın, dogmaların karanlığından ve bunun yarattığı kötü hayat şartlarından kurtularak sürekli özgürlük ve mutluluk doğrultusunda gelişeceği fikrine dayandırarak ilerlemeye inanan bir kültür yaratmıştır (Roberts, 1996: 328).

Aydınlanma, akıl yoluyla ilerleyen bilgiye güven duyulması gerektiği idealini yaymıştır. Bu ideallerin derin siyasi imaları da mevcuttur (Roberts, 2016: 687). İlerleme kavramı aynı zamanda evrim teorisiyle de ilişkilidir zira bu sava göre her canlı zaman içerisinde kendini daha da geliştirmektedir. Darwin bunu şöyle açıklamaktadır (Darwin, 2020: 33): “Her yaratık, kendi koşullarına göre gittikçe daha çok gelişmeye çabalar. Bu gelişim, zorunlu olarak yeryüzündeki canlıların çoğunun

oluşumunda aşamalı ilerlemeye yol açar”. Dolayısıyla ilerleme sosyal bir hakikat olmanın yanı sıra biyolojik de bir gerçeklikten temellenmekte ve meşruiyetini doğa yasalarından almaktadır.

Aydınlanma düşüncesinin kültürel ve entelektüel bir akım olarak muhalifleri de bulunmaktadır. Geleneksel ahlak ve dinin muhafazakâr savunucuları onun tam karşısında konumlanmışlardır. Aydınlanmanın kendi yarattığı değerlerce ahlaki bir perspektife sahip özgür düşünürleri sıklıkla “toplumun ahlakını bozanlar” veya “dinsizler” olarak nitelendirilerek mahkûm edilmişlerdir (West 2005: 56). Aydınlanmanın modernleştirici bakış açısından, eski düzenin bu savunucuları ilerleme ve gelişmenin kaçınılmaz sonunu boşu boşuna uzatan, ya da karşı koymaya çalışan muhafazakâr ya da hatta “gericiler”dir (ilerlemenin karşısında) (West 2005: 56). Muhafazakârlar, tek başına aklın ahlaki ve politik yükümlülüğümüz için yeterli bir kriter olamayacağını, zira tek başına aklın her tür toplumsal ve politik düzenlemeyle bağdaşan formel bir güçten başka bir şey olmadığını öne sürmüşlerdir. Onlara göre akıl insan davranışı için yeterli bir dürtü oluşturmak için eksiktir. Muhafazakârların iddiasına göre, bir ilke yahut politikanın rasyonel olduğunu kanıtlanabilse bile, insanlar ona uygun hareket etmeye gönüllü veyahut muktedir olamayacaklardır. Çünkü insanoğlu irrasyonel tutku ve alışkanlıklar tarafından yönlendirilen bir mahluktur (Beiser, 2021: 21). Bu düşünce insana ve onun aklına olan güven düzleminde Aydınlanma felsefesinin tam tersi bir anlayıştır.

Düşüncenin ilerlemeci bir eğilime sahip olduğu varsayımı 18. yüzyılda hızlı bir biçimde önemli neticeler vererek, başarılar da sağlamıştır. Bunlar arasında okuryazarlığın gözle görülür bir ölçekte yayılması, insanlık adına önemli bilimsel icatlar, insanların zihniyetinin köleliğe karşı dönmeye başlaması, kadın hareketleriyle ilgili gelişmeler, ceza ve hukuk reformu vb. tüm bunlar aklın ilerlemeci önderliğinde dünyayı daha mutlu ve yaşanabilir hale getirmeye yöneliktir (Roberts, 1996: 329).

RADİKAL AYDINLANMA, ROBESPIERRE VE JAKOBENLER’İN POLİTİKALARI

Fransız aydınlar Kıta Avrupa’sındaki mutlak monarşilerin en büyüğü ile karşı karşıya gelmişler (Callinicos, 2022: 38), muhtemelen de bu nedenle çok boyutlu ve kapsamlı bir değişikliği tahayyül etme eğiliminde olmuşlardır (Roskin 2013: 110). Zira hakikatin, bir kuvvetle mücadelede zafer kazanabilmesi için, önce bizzat kuvvet haline gelmesi ve fenomenal

dünyada kendisine kılavuzluk edecek bir itki oluşturmaları gerekmektedir (Schiller, 2021: 84). Fransız Aydınlanması'nın toplumsal projesi akılda var olan toplumsal düzenin, insanlık için evrensel ve genel bir iyiliği temsil ettiğini, bu yetkin düzene geçişi engelleyen ya da mâni olmaya çalışan güçlerden yine aklın ışığında kurtulunması düşüncesi üzerine bina edilmiştir (Çiğdem, 1993: 96).

Aydınlanmanın siyasal düşüncesi, sofistike bir toplumsal ve siyasal gerçekliğin akılcı bir analizinden türetilen bir modelden hareket etmektedir (Chaunu, 2000: 152). Örneğin Rousseau “toplumsal sözleşme” teorisi düzleminde geliştirdiği bir modelde, Cenevre şehir devletini analiz etmiş ve bu modelle birlikte demokrasi ve cumhuriyet yönetimini tartışmıştır (Rousseau, 2022). Bu perspektifte bakıldığında Rousseau'nun modeli, aristokratik ve monarşik 18. yüzyıl Avrupa'sına uygulanmaya kalkıldığında devrimci olmaktadır. Montesquieu'nun bilimsel analizleri ve kuvvetler ayrılığını detaylıca ortaya koyması sayesinde ulaşılan entelektüel birikimden sonra, bu model Avrupa siyasal düşüncesinde bir ideale dönüşmüştür. Burjuva devrimine yönelik Fransız modeli, sahip olduğu unsurları bir yönüyle Rousseau'ya borçludur (Chaunu, 2000: 152-153).

Fransa'daki cumhuriyet fikri, cumhuriyetin de her şeyden önce özgürlük, eşitlik ve kardeşlik gibi evrensel umdelerin taşıyıcısı olması gerektiği üzerine bina edilmiştir. Bu teori hem akılcı hem toplumcu hem de liberal nitelikte olacağından ötürü ideal bir nitelik içerebilecek bir iktidarın kapısını açmaktadır. Rousseau'nun “Toplum Sözleşmesi”nin müjdelediği ve Fransız Devrimi sırasında kurulan siyasal örgüt olan devrimci, aydın, cumhuriyetçi Jakobenlerin kurmaya çalıştıkları da işte bu tarzda bir ideal iktidardır (Touraine, 2002: 26). Liderliğini Robespierre, Marat ve bazen da Danton'un yaptığı bu parti (Rudé, 2015: 122), bütün devrimcilerin hedeflediği, bilimsel olduğundan dolayı mutlakçı bir vasıf taşıyan, bağımlılığa, “gerici” anlayışa ve keyfiliğe karşı toplumu korumaya çalışan, aydınlanmacı, seküler ve eşitlikçi bir iktidardır (Touraine, 2002: 26).

Birçok insan için Fransız Devrimi, aydınlanmanın derin bir yücelikteki en üst mertebesi olarak görülmüştür. Bundan böyle toplumsal düzen rasyonel ilkelere göre yeniden kurulacak ve akılla çelişen tüm tarihsel kurumlar ve yasalar bu perspektifte ortadan kaldırılacaktır. Aydınlanmanın büyük vaadi, eğer toplumsal ve siyasal yaşamda sadece aklın yolunu izlersek,

cennetin gökte ve gaipte değil yeryüzünde kurulabileceği düşüncesidir (Beiser, 2019: 57). Fransız devrimciler de bu anlayışta hareket ederek aklın keşfettiği yasaları yürürlüğe koymaya çalışmışlardır.

Fransız Devrimi'ni ve radikal aydınlanmayı daha iyi anlayabilmek için Jakobenlerin önde gelen ismi Maximilien Robespierre'i anlamak önemlidir. Jakoben kulübünün bir üyesi olan Robespierre, aydınlanmaya ve Fransız Devrimi'ne bir çeşit adanmış tutkuyla derinden bağlı bir şekilde (McPhee, 2021: 150), Devrim'in en başta gelen kişisi konumunda olmuştur (Tanilli, 1995: 33).

Robespierre, halk egemenliğine, batıl inançlardan arındırılmış bir dinin getireceği sosyal yararları, yoksulluk ve fakirliğin yozlaştırmadığı orta sınıf sosyal cumhuriyet idealine inanç hususunda Rousseau'dan etkilenmiştir (Rude, 2015: 144). Ona göre Devrim'in korunması (ve dolayısıyla aydınlanma ile kazanılmış olanlar) için ne yapılması gerekiyorsa yapılmalıdır. Zira fikirlerinde laik, demokrat, hatta ölüm cezasına karşı olan birinin devrimi korumak söz konusu olduğunda pek çok kişiyi giyotine yollamasının başka bir açıklaması olmamaktadır (McPhee, 2021: 150). Fransız Devrimi sürecinde Jakobenler adına konuşan Robespierre, kralın meclise getirilerek ulusa ihanet suçundan idama mahkûm edilmesini talep etmiştir (Rude, 2015: 124). Tüm bunlara rağmen ilerleyen süreçte ılımlı 75 Jirondenli'yi idama ve devrim mahkemesinde gitmekten kurtarmıştır (Rude, 2015: 162).

Peter MCPhee'nin "Robespierre" kitabında bulunan bir belgede Robespierre'in kendi el notlarında şöyle yazmaktadır: "Hedef, dış ve iç savaşları kazanarak ve halkı aydınlatarak, anayasanın halkın yararına tamamlanmasıdır" (McPhee, 2021: 150). Bu söylem, radikal aydınlanma anlayışının en belirgin mefhumlarından. Aynı zamanda Robespierre'in eşitlikçi cumhuriyetin kurulmasına duyduğu tutkunun tezahürüdür. Amaç bu yoldaki tüm engelleri kaldırmaktır. Ancak Robespierre kendisinin halkın koruyucu olarak görmediğini, böyle şatafatlı unvanlara sahip olmak istemediğini, halktan biri olduğunu ve bundan başka bir şey olmak istemediğini ısrarla belirtmiştir (Ağaoğulları, 2020: 309). Zira Robespierre'e göre eski yönetim anlayışı, büyük çoğunluğu küçük bir azınlık yararına sömürmek ve onu köle durumuna sokmaktan ibarettir. Bu zamana kadar uygulanan yasalar da bu mala ve cana kıymaları bir sistem haline getirmiştir. Krallar ve aristokratlar düzenlerini bunlar üzerine bina

etmişlerdir. Dolayısıyla yapılması gereken eski düzeni ortadan kaldırarak genel istencin yasaları aracılığıyla insanları mutlu ve özgür kılmaktır (Robespierre, 1975: 44). Robespierre, yayılmacı bir anlayışa sahip değildir, söylem ve yazılarında, sürüp giden yayılmacı bir savaş anlayışının özgürlük davası ve Devrim için büyük bir tehdit oluşturduğuna dikkat çekmiştir (Ağaoğulları, 2020: 324). Onun savaşının tek amacı aydınlanmanın tezahürü olarak gördüğü eşitlikçi ve özgürlükçü cumhuriyeti derinleştirerek korumaktır. Zira cumhuriyet, onun için insanları kölelikten kurtaran varlık meselesi statüsündedir. Bu anlayış, devrimi aydınlanma sürekliliği içinde insanlığın bir üst aşaması olarak görmekten kaynaklanmaktadır (Ducange, 2023: 45).

Devrim’den sonra Fransa’da iktidar, “insanları özgür olmaya zorlamak” üzere tayin edilmiş bir taşra avukatı ve Rousseau hayranı bir Jakoben olan Robespierre liderliğinde “Kamu Güvenliği Komitesinin” yönetimi altına girmiştir. Robespierre ve destekçileri, kral, kraliçe ve soylulardan başlayıp, yaklaşık yirmi bin insanı giyotine göndermişlerdir (Roskin, 2013: 112-113). Robespierre’in endişeye düşüren en önemli durumlardan biri de hakiki bir demokrasinin ancak erdemli yurttaşlarla sürdürebileceği konusunda olmuştur. Kendi söylemiyle meclisin rolü, yurttaşların ruhunu, bu büyük ve ihtişamlı devrimin gerektirdiği duygu ve ideallerin mertebesine yükseltmek olmalıdır (McPhee, 2021: 84). Robespierre, Fransız Devrimi’ne karşı gerçekleştirilen bir isyan (muhafazakâr-kralcı-muhafif) olan Vendée isyanında² Jakoben kulübünde bu isyanın aynı zamanda Saxe-Coburg Prensi’nin komutasındaki Avusturya ordusunun bir kolu olduğunu da vurgulayarak şu cümleleri sarf etmiştir (McPhee, 2021: 164):

“Sadece Vendée’deki tüm isyancıların değil, insanoğluna ve Fransız halkına karşı tüm isyancıların da kökünü kazımamız gerektiğini ilan ediyorum. Sadece iki parti vardır; ahlaksızların partisi ve erdemlilerin partisi. İnsanları servetine ve statülerine göre değil, karakterlerine göre ayırt edin. Sadece iki sınıf insan vardır: özgürlükten ve eşitlikten yana olanlar, baskı görenleri savunanlar, yoksullardan yana olanlar ile günahkarlardan, zenginlerden, adaletsizlerden ve aristokrasiden yana olanlar. Fransa’daki bölünme budur.”

² Fransa’da 1793’ten 1796’ya kadar süren ve yaklaşık 500.000 kişinin ölmesine yol açan karşıdevrimci bir ayaklanma (Büyük Larousse, 1986: 12139).

Vendée isyanının patlak verdiği zamanlarda, devrimciler sert önlemler almaya başlamışlardır (Soboul, 1969: 326). Üzerlerine tam teçhizatlı kuvvetler gönderilerek Vendée'deki isyancılar dağıtılmıştır (Rude, 2015: 145).

Fransa'da Jakobenlerin karşısında, monarşistlerle ılımlı cumhuriyetçilerin liberal ve parlamenter kurumlar üzerinde uzlaşısını öngören bir çeşit “orta yol” çizen muhalif bir kanat olan (Ducange, 2023: 65) ve felsefeleri Rousseau'dan çok Voltaire ve Ansiklopedi (Diderot) yazarlarına benzeyen (Lefebvre, 2015: 216) Jironden'lerin “diktatörlüğe gidiliyor” muhalefetine rağmen Ulusal Konvansiyon, “cumhuriyeti korumak” adına 1793 yılında olağanüstü bir mahkeme kurmaya karar vermiştir. Buna göre inkılap düşmanı her teşebbüsü, hürriyet, eşitlik, birlik, Cumhuriyet'in bölünmezliği, devletin iç ve dış güvenliği aleyhindeki her girişimi ve krallığı tekrar kurmak hedefini güden bütün komploları muhakeme etme yetkisine sahip olacak ve verdiği kararlar temyiz edilemeyecektir. Yine bu mahkemenin yargıçlarını ve jüri üyelerini tayin yetkisi konvansiyonun elinde olacaktır (Soboul, 1969: 326). Bu ve benzeri uygulamalar Jirondenlerin tepkisini çekmiş, böyle yöntemlerin diktatörlük olduğunu dile getirmişlerdir. Bu itiraza karşılık Jakobenlerin önemli bir ismi olan Jean-Paul Marat onlara şu cevabı vermiştir (Soboul, 1969: 327): “Hürriyet zor kullanılarak yerleştirilecektir. Kralların istibdadını ezmek için hürriyetin istibdadını kısa bir süre için uygulamanın zamanı gelmiştir.” Devrimciler bu ve benzeri politikalarını “Cumhuriyet'e yönelik tehditlerin ortadan kaldırılması” için bir savunma mekanizması olarak düşünmüşler, uygulamalarının meşruiyetini bu noktadan kurmuşlardır. Bunu “pas de liberté pour les ennemis de la liberté” (özgürlük düşmanlarına özgürlük yok) ifadesiyle anlatmaya çalışmışlardır. Jakobenler, kendilerini “özgürlüğün düşmanlarına karşı kutsal ittifak” ve “devrimin gözü” olarak görmüşlerdir (Kinder ve Hilgemann, 2012: 297).

Özgürlük konusunda oldukça hassas olan Robespierre'e göre basın özgürlüğü, dilekçe hakkının serbestçe kullanılması, özgür toplanma hakkı, erdemli temsilciler seçme oldukça önem arz etmektedir. Zira ona göre özgürlükler, büyük bir açıklıkla tanımlanmazsa toplumda yerleşemez. Baştaki kişi özgürlüğü keyfi olarak yok edemez (Tanilli, 1995: 38). Robespierre, özgürlük düşmanlarının, özgürlük kelimesini dahi ortadan kaldırmaya çalıştıklarını, kamuoyunu körletmek, batıl inançları, düşüncesizliği, put taparlığı diriltmek amaçlarını güttüklerini söylerken tüm bunların ulusların köleliğinden kaynakladığını, bunun

da zorbaların despotluğunu güçlendiren bir durum olduğunu ifade etmektedir (Robespierre, 1975: 18). İşte Fransız Devrimi'nin radikalliği, bir anlamda Rousseau'nun "genel irade" ve "halk bazen özgürlüğe zorlanmalı" söyleminin (Rousseau, 2022) bir uygulaması veya yorumu niteliğinde düşünülebilmektedir. Ancak Rousseau'nun bunu kastettiği kesinlikle tartışmalıdır. Radikal devrimcilerin evrimsel bir "zaman kaybı" yaşamaya tahammülleri yoktur. Onlar net bir sonuç almak gayesindedirler. Ama her ne olursa olsun bu uygulamaların, aydınlanma filozoflarından Montesquieu'nun kuvvetler ayrılığı prensibiyle de çelişmekte olduğu da gözükmemektedir (Montesquieu, 2021: 199). Hatta bu durum bizzat Robespierre'in düşüncelerinde de geçmektedir. Zira Robespierre'e göre iktidar süreleri kısa olmalı, iktidar bölünmeli, kimse birden çok görev almamalı, yasama ve yürütme birbirinden özenle ayrılmalı, yürütme gücünün dalları ayrı ellere bırakılmalıdır (Robespierre: 1975: 52). Bu çelişkiyi ortadan kaldıracak söylem üretip, politikalarına meşruiyet arayan Jakobenlerin önderi, bu vaziyetin "geçici" ve "mecburi" bir süreç olduğunu anlatmaya çabalamaktadır. Robespierre bu fevkalade durumu şöyle ifade etmektedir (Soboul, 1969: 417):

İnkılap memleket dışındaki düşmanlara olduğu gibi memleket içindeki düşmanlara da girişilmiş bir hürriyet savaşıdır. Bu savaşın hedefi cumhuriyeti kurtarmaktır. Düşman yenilince, Anayasaya bağlı hükümete, zaferi kazanan hürriyet ve huzur rejimine dönülecek ama ancak o zaman dönülecektir. Savaş içinde bulunulduğu için inkılapçı hükümetin fevkalade bir faaliyet göstermeye ihtiyacı vardır, yıldırım gibi hareket etmek, bütün mukavemetleri kırmak zorundadır. Demokrat hükümetin ya da halk hükümetinin ana prensibi olan erdem, İnkılapçı hükümetin istibdada dönmemesinin garantisini teşkil eder.

Robespierre'e göre ancak cumhuriyet ve onun kurumları halkın yeniden doğuşunu sağlayabilecektir ve halkı ister siyasetçi ister işveren ister devlet görevlisi olsun, haksız bir şekilde servet ve yetkilere sahip olan kimselerin tiranlığından koruyabilecektir (McPhee, 2021: 168). Dolayısıyla aydınlanmış bu ilerleme, "gericilere" ve statüko yanlılarına karşı korunmalıdır.

Fransız Cumhuriyeti'nin yeni eğitim sistemi oluştururken Robespierre'nin eğitim ve kentle ilgili sunduğu bir tasarıda, çocukları yeni ruha uygun olarak yetiştirmek istediği görülmektedir (McPhee, 2021: 177). Ona göre eğitim

ve öğretim ikiye ayrılmalı, öğretim mesleki becerilere göre olurken eğitim, herkes için ortak olmalı ve dünya ölçüsünde iyilik getirmelidir. Buna göre Robespierre’in düşüncesinde (öğretimden farklı olarak) herkesin ihtiyacına uygun evrensel ve ulusal olan bir eğitim bulunmaktadır. Mesleklere girme yaşı geldiği zaman, ortak öğretim durabilir. Çünkü, her bir meslek için öğretim ayrı olmalıdır. Devlet, beş yaşındaki çocuğu doğanın elinden almalı, onu on iki yaşında topluma geri vermelidir. Bu anne babaların keyfine bırakılmamalı, ilkeler çerçevesinde kamu yararı adına zorunlu olması gerekmektedir (zorunlu eğitim) (Robespierre, 1975: 67-71). Buna göre çocuklar, yedi yıl süreyle ailelerinden ayrı olan yatılı okullarda okuyacaktır. Tasarıda, ulusal eğitimin amacının çocukların jimnastik vb. egzersizlerle geliştirerek bedenlerini güçlendirmek, her türlü yorgunluk karşısında dayanıklı bir hale getirmek, zihinlerini ve yüreklerini yararlı talimatlarla biçimlendirmek ve hangi meslek mensubu olursa olsunlar tüm yurttaşlar için zaruri vatandaşlık bilgileri vermek olacaktır. Erkekler ve kızlar okuyup yazmayı, hesap yapmayı bunun yanında vatanseverlik aşıl原因 şarkılarla birlikte tarihten dersler öğrenecekler, ev ekonomisinin ve kırsal ekonominin esaslarını ve ülkelerinin anayasasının temellerini kavrayacaklardır. Ancak yatılı teklife kuşkulu duran Konvansiyon tarafından daha ılımlı bulunan başka bir teklif kabul edilmiştir (McPhee, 2021: 177-178). Aydınlanmanın en önemli dayanaklarından birinin eğitim olduğu düşünüldüğünde Robespierre’in aldığı aydınlanmacı ve cumhuriyetçi tutum göze çarpmaktadır.

Devrim zamanlarında hiçbir şey, simgelerin yıkılmasından daha etkili değildir. Bu anlamda eskiyi anımsatan semboller lağvedilmeye çalışılmıştır. Bastille’in zaptı, 14 Temmuz’u Fransızların ulusal bayram gününe dönüştürerek, despotizmin yıkıldığını ilan etmiş ve tüm dünyada özgürleşme sürecinin başlangıcı olarak anılmıştır (Hobsbawm, 2003: 72) Jakobenler, eski rejimi (angien regime) yıkıp yeni bir siyasal dünya kurmakta öyle kararlı olmuşlardır ki, Ekim 1793’te yeni bir takvimi kullanıma sokmuşlardır. Eski rejimin simgelerinin yerini almak ve devrimci coşkunun devamını özendirmek için yeni devrimci simgeler benimseye başlamışlardır. 1793 yılında Fransa Kralı XVI. Louis idam edilmiştir (Merriman, 2018: 516). Radikal devrimciler, 1793’te başlayan iki yıl boyunca dini kurum ve simgelerle mücadeleye girişmişler, adeta bir “dinden arındırma” seferberliği başlatmışlardır. Örneğin kamuya açık yerlerde duran haçları kaldırmışlardır vb. ancak bu seferberlik başarısızlığa uğramıştır. Devrimi destekleyen birçok insan arasında bile yüzyıllar

boyunca kök salmış inançları ve gelenekleri alt edememişlerdir. Hatta bu gibi uygulamalar sivil anayasayı kabul etmiş olan birçok din adamını devrimden soğutarak, destek kaybına yol açmıştır. Paris’in dışında, Konvansiyon adına diktatörce yetkilerle donatılmış “görevli temsilciler” yeni düzeni sağlamak için çabalamışlardır. Bunlar Jakobenlerden kurulu yerel “gözetim komiteleri” ve “devrim mahkemeleri” ile birlikte çalışmışlardır (Merriman, 2018: 516). Bu sebeptendir ki Fransız Devrimi çağdaş dünya tarihinin tem merkezinde, şevk ve heyecandan doğduğu için ya kardeşçe eşitlik hayaliyle olduğu gibi, hürriyet ve bağımsızlık uğrunda giriştiği mücadelelerin hatırasıyla insanları alevlendirmekte, ya da kin ve nefret uyandırmaktadır. Aydınlanma felsefesinin ilerici düşüncelerinden doğduğu için ya imtiyazlarını kaybedenlerin ve eski geleneklerden olanların hücumlarına hedef olur ya da toplumu akla uygun temeller üzerinde teşkilatlandırmak için gösterdiği muazzam çaba ile zekanın hayranlığını kazanır. İnsanlar devrime ya hayran olmuşlardır ya da ondan korkmuşlardır (Soboul, 1968: 699). Muhafazakârlar devrimden sonra oluşan ortamın sorumluluğunu aydınlanmaya ve özellikle 18. yüzyılın ikinci yarısındaki radikalleşme eğilimlerine yüklemişlerdir. Devrimciler ise aydınlanma ışığında zaman kaybetmeksizin köklü reformlara gidilmesi gerektiğini anlayamayan muhafazakarları suçlamışlardır. Buna göre de aydınlanmış insanı radikalleşmeye mecbur bırakan, aydınlanmanın insanları daha özgür ve iyi bir hayat sunacak olan hakikatlerini uygulamaya engel olmaya çalışan “gerici” tutumlardır (Hof, 2017: 243-244). Zira onlar insanlığın ilerlemesine engel olmaktadır.

Aydınlanmanın radikal felsefelerinin teşvik ettiği türden bir “evrensel devrim”, yani herhangi bir topluma potansiyel olarak uygulanabilir temel yeniden örgütlenme şemalarına dayanan ahlaki, kültürel ve politik bir devrim, erken modern zamanlarda daha da az düşünülebilmıştır (Israel, 2010: 3). Aydınlanma ile birlikte ise akıl yoluyla keşfedilen gerçekliklerin tüm boyutlarıyla yeryüzünde kurulmasını ve mevcut düzenin kurguladığı gerçekliği kesin biçimde reddetmesiyle birlikte de doğal olarak kendisini eski (angien) rejimle radikal bir çatışma içerisinde bulmuştur (West, 2005: 31-32). Dolayısıyla, modern öncesi isyanlar ve ayaklanmalar ile modern devrim arasındaki temel fark, ilkinde toplumsal ve siyasi değişimin meşrulaştırılması için her zaman teolojik temellere, örfi hukuka ve geleneğe saygıya başvurulurken, modern devrimlerin kendilerini özünde geleneksel olmayan ve yeni ortaya atılan temel kavramlar açısından meşrulaştırması ve bunlara dayanması olmuştur. O halde bu fark bir yanda

teolojik, geleneksel ve hanedan olarak ifade edilen sosyal, kültürel ve siyasi yenilenme ile diğer yanda seküler, teolojik olmayan ve geleneksel olmayan ideolojik terimlerle gerekçelendirilen geniş kapsamlı eylem ve reform arasındaki farktır (Israel, 2010: 3).

Fransız Devrimi'nin sarsıntılarının Napolyon emperyalizmine dönüşmesi, bunun yanında 1815 Viyana Kongresi'nin devrim öncesi eski koşulların restorasyonunu ilan etmesiyle birlikte Aydınlanma Çağı dönemi de sona ermiş gibidir (Hof, 2017: 245). Viyana Kongresi sonrası eski düzenin monarşist ve statükocu eğilimleri güç kazanmış, aydınlanmanın ve devrimin akla dayalı düşüncelerine karşı ideolojik bir mücadele yürütülmüştür. Böylece eski düzen yeniden kurulmayı amaçlanmış ve devrimin Avrupa'da meydana çıkardığı politik güçleri türlü yollarla bastırmayı hedeflemiştir (Rude, 2015: 232-233). Ancak artık pek çok hususta geriye dönüş mümkün olmayacaktır. İnsan hakları, yasal eşitlik, dini hoşgörü, bireyin kendi kararlarını kendi aklıyla özgürce verebilme hakkı, sorgulama ve eleştirel düşünebilme yöntemi gibi temel esaslar gerek aydın muhafazakârlar gerekse de ılımlı aydınlanmacılar için artık vazgeçilmez nitelikte kazanımlardır (Hof, 2017: 245). Nihayetinde Fransız Aydınlanması'nın toplumsal projesi, akıl yoluyla keşfedilen toplumsal düzenin insanlık için, evrensel ve genel bir iyiliği temsil ettiğini, bu nizama geçmeyi engellemeye çalışan güçlerden yine aklın emrettiği üzere kurtulunması düşüncesi üzerine bina edilmiş (Çiğdem, 1993: 96) ve meşruiyetini buradan almıştır.

SONUÇ

18. yüzyılda Avrupa'da yaşanan ekonomik, siyasal ve toplumsal gelişmeler özellikle Aydınlanma Çağı'nın özgürlükçü siyasi fikirleri, yükselen burjuvazinin etkisiyle de birlikte Avrupa'yı derinden etkilemiştir. 1789 Fransız Devrimi, ekonomik nedenlerle de olsa, Aydınlanma Çağı filozoflarının genel irade, kuvvetler ayrılığı, hürriyet ve din özgürlüğü, sınırlandırılmış iktidar, ifade özgürlüğü vb. liberal nitelikli siyasi fikirleriyle temellenmiştir. Bu dönemde aklın ürünü olan aydınlanmış bilgiye ve yeniye ait kavramlar kati olarak kabul edilmiş, insanlığın müspet ilim ışığında giderek gelişmesi, mutluluğu ve refahı, ilerleme olarak tarif edilmiş, tüm bunlara karşı çıkma eğilimi ise bir çeşit gerileme olarak görülmüştür. Radikal aydınlanma ilerlemeyi mevcut yapılar içinde kademeli bir iyileşme olarak görmeyip onu köklü bir kopuş ve yeniden inşa süreci olarak algılamıştır. Tarihin döngüsel olmadığını ve insanlığın

batıl inançlardan arınarak sürekli daha iyiye gideceğini savunmuştur. Bu güçlü inanç, ilerleme kavramıyla birleşerek statükoyu yıkan devrimci bir dinamizm kazanmıştır. Radikal aydınlanma, monarşi, aristokrasi, kilise ve gelenek gibi statükocu yapıları kökten reddederek, ilerleme idealini soyut bir temenniden politik bir zorunluluğa dönüştürmüştür. 1789 bu yönüyle dogmadan ve gelenekselden kesin bir kopuşu ifade ederken aklın ürünü olan yeni kurumlara duyulan güveni de simgelemektedir.

1789 Fransız Devrimi, Aydınlanma filozoflarının siyasi, toplumsal ve kurumsal fikirlerinin uygulama zemini bulduğu bir dönemin başlangıcı niteliğindedir. Aydınlanma Çağı filozofları bu dönemi görememişlerdir ancak onlardan etkilenen aydın bir nesil, yükselen burjuvazinin kılavuzluğunda bu devrimi ve dönüşümü gerçekleştirmiştir. Bu dönemde gelişen yeni siyasi ve hukuki modellerin monarşilerle olan uzlaşmacı tavrından farklı olarak radikal aydınlanma, aklın ve eşitliğin kati savunuculuğunu yaparak Fransız Devrimi'nin fikri gücünü üretmiştir. Devrim, bu teorileri felsefe salonlarından çıkarak radikal bir ivmelenmeyle somut birer siyasi gerçekliğe ve kurumsal yapılara dönüştürme politikasında olmuştur. İnsanlığın sosyal, toplumsal, ahlaki, ekonomik, anlamda daha iyiye gideceğine olan ilerlemeci inanç, eski kurumların buna ayak bağı olma tehlikesiyle birlikte Devrim'in radikalleşme eğilimine yol açmıştır. Fransız Devrimi'nin önderliğini yapan Robespierre ve Jakobenlerin, Fransa'daki eskiye dair (angien) kurumları ortadan kaldırmaya çalışırken keskin ve radikal bir tutum sergiledikleri görülmüştür. Aydınlanmanın ilerleme ögesi, geleneksel ile bağların koparılması gerektiği olarak anlaşılmış ve zaman kaybına tahammül edilemeyeceği düşüncesi ile toplumu geri bırakan geleneksel kurumların ortadan kaldırılması gerektiği düşünülmüştür. Bu kurumların varlığı, aklın düzenine geçiş engel olarak görülmüştür.

Fransız aydınlanmacı devrimcilerinin, devasa bir mutlak monarşi yönetimiyle karşı karşıya olmaları nedeniyle de kapsamlı ve radikal bir dönüşümü tahayyül etme eğiliminde oldukları söylenilebilir. Bu aydınlara göre akıl yoluyla ulaşılan hakikat, salt söylemsel düzlemde kalmamalı bir mücadelede zafer kazanılması gerekiyorsa, bizzat bir güç haline gelmesi gerekmektedir. Fransız Aydınlanması'nın siyasi ve toplumsal teorisi, akıl yoluyla keşfedilen toplumsal ve siyasal düzenin insanlar için evrensel nitelikte bir iyiliği temsil ettiğini, özgürlük getirdiği ve insanlığın ilerlemesini sağladığını, bu düzene geçmeyi engellemeye çalışan güçlerden de yine aklın tavsiye ettiği üzere mücadele edilmesi gerektiği

düşüncesi üzerine inşa edilmiştir. Tüm bu kavramlar çerçevesinde ilerlemenin insanlığa mutluluk getireceği düşünülmüş ve bu dönüşüm süreci de meşruiyetini ilerleme idealinden almıştır. Devrim sürecindeki aydınlanmacı politikalar, ilerleme öğretisiyle de birleşerek keskin ve kati dönüşümler yaratmıştır.

Nihayetinde Aydınlanma Çağı'nda tasarlanmaya başlayan ve Fransız devrimciler tarafından benzer şekilde tahayyül edilen siyasal sistem uygulanmak istenmiş ancak bir geçiş süreci olarak korumacı bir şekilde de radikalleşmiştir. Bu politikalara meşruiyet bulmak için de bunun bir geçiş süreci için bir çeşit mecburiyet olduğu söylenmiştir. Bu geçiş sürecindeki potansiyel tehlikeler atlatılır atlatılmaz doğru olan sistem uygulamaya konulacaktır. Zaman kaybına tahammül edemeyen bu anlayışın asıl düşünüş merkezinde ilerleme kavramının yer aldığı görülmüştür. Zira mevcut ilerlenmiş kazanımlar korunamazsa geri gidilecektir ve ilerleme duracaktır. Bu da insanlığı daha iyi bir düzen ve yönetimin getireceği potansiyel iyiliklerin kaybedilmesine yol açacaktır. Bir tarafta insanlığı geride bırakan eski kurum ve dogmalar diğer tarafta ise bilimsel gerçeklikler aracılığıyla insanlığın kendi kaderini akıl yoluyla tayin etme hakkı, hürriyet ve zenginlik getiren akılcı bir sistem bulunmaktadır. Bu da gerçek ilerleme, yani teokratik ve aristokratik ayrıcalıkların tamamen tasfiye edilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu ilerlemeci anlayış ve tarzın Fransız Devrimi'nin radikal tutumunun düşünüş mekaniğini oluşturmakta olduğu görülmüştür. Bu düşünüş pratiği tarihsel süreçte aydınlanmaya çalışan pek çok ülkeyi de etkilemiştir.

KAYNAKÇA

Ağaoğulları, M.A. (2020). *Fransız Devrimi'nde Siyasal Düşünceler ve Mücadeleler 1789-1794*. Ankara: Dipnot Yayınları.

Akay, A. (2021). *Aydınlanma Nedir?*. Ankara: Doğu Batı Yayınları.

Aysevener, K. (1999). Türkiye Cumhuriyeti'nin Felsefi Temelleri. *Doğu Batı Dergisi*. (8). 105-111.

Armaoğlu, F. (2021). *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Baker, K.M. (1990). *Inventing the French Revolution*. Cambridge: Cambridge University Press.

Beiser, F. (2019). *Hegel*. (Çev. Bayazıt Seçim). İstanbul: Alfa Basım Yayım Yayınları.

Büyük Larousse. (1986). *Vendee Savaşı*. (Cilt 23, s.12139). İstanbul

Callicinos, A. (2022). *Toplum Kuramı Tarihsel Bir Bakış*. (Çev. Yasemin Tezgiden). İstanbul: İletişim Yayınları.

Cevizci, A. (2020). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları.

Chaunu, P. (2000). *Aydınlanma Çağı Avrupa Uygarlığı*. (Çev. Mehmet Ali Kılıçbay), İzmir: Dokuz Eylül Yayınları.

Condorcet, M. (1966a). *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı – I*, (Çev. Oğuz Peltek). İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi Yayınları.

Condorcet, M. (1966b), *İnsan Zekasının İlerlemeleri Üzerine Tarihi Bir Tablo Taslağı – II*. (Çev. Oğuz Peltek). İstanbul: Milli Eğitim Basım Evi Yayınları.

Crampe-Casnabet, M. (2005). On Sekizinci Yüzyıl Felsefesinin Bir Örneği. *Kadınların Tarihi Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları Cilt III içinde*. (s. 303-333). (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Cresson, A. (1984). *Diderot Yaşamı Felsefesi Eserleri Seçmeler*. (Çev. Asım Bezirci). İstanbul: De Yayınları.

Çiğdem, A. (1993). *Aydınlanma Felsefesi*. İstanbul: Ağaç Yayınları.

Darwin, C. (2020). *Türlerin Kökeni*. (Çev. Bahar Kılıç). İstanbul: Alfa Yayınları.

Diderot, D., d’Alembert, J. (2000). *Ansiklopedi ya da Bilimler, Sanatlar ve Zanaatlar Açıklamalı Sözlüğü*. (Çev. Selahattin Hilav). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Ducange, J. (2023). *Fransız Devrimi ve Dünya Tarihi İki Yüzyıllık Tarihsel ve Siyasal Tartışma / 1815-1991*. (Çev. Barış Şannan)

Elysee.Fr. (2022, December 14). *The Declaration of the Rights of Man and of the Citizen*. 14 Ağustos 2026 tarihinde <https://www.elysee.fr/en/french-presidency/the-declaration-of-the-rights-of-man-and-of-the-citizen> adresinden erişilmiştir.

Erhard, J. (2021). Halkın Devrim Yapma Hakkı Üzerine. *Aydınlanma*

Nedir?, (Çev. Mehmet Barış Albayrak), içinde (s. 75-82). İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Gordon, D. (2011). *The Turgot Collection*. Auburn Alabama: Ludwig von Mises Institute.

Hobsbawm, E. (2003). *Devrim Çağı Avrupa 1789-1848*. (Çev. Bahadır Sina Şener). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.

Hof, U. (2017). *Avrupa'da Aydınlanma*. İstanbul: Literatür Yayınları.

Huberman, L. (2019). *Feodal Toplumdan Yirminci Yüzyıla*. (Çev. Murat Belge). İstanbul: İletişim Yayıncılık.

Israel, J. (2010). *A Revolution of the Mind*. New Jersey: Princeton University Press.

Israel, J. (2013). Democratic Enlightenment: Philosophy, Revolution, and Human Rights 1750-1790. *The American Historical Review*. 118(2). 572-573

Israel, J. (2020). *Radikal Aydınlanma ve Modern Demokrasinin Kökenleri: Zihin Devrimi*. (Çev. Ahmet Fethi Yıldırım). İstanbul: Vakıfbank Kültür Yayınları.

Kant, I. (2015). *Seçilmiş Yazılar*. (Çev. N. Bozkurt). İstanbul: Sentez Yayıncılık.

Kinder, H, Hilgemann. W. (2012). *Dünya Tarihi Atlası I. Cilt Başlangıçtan Fransız Devrimi'ne Kadar*, (Çev. Leyla Uslu), Ankara: ODTÜ Geliştirme Vakfı Yayınları.

Lefebvre, G. (2015). *Fransız Devrimi*, (Çev. Heval Bucak), İstanbul: Hil Yayınları.

Lessing, G. (2011). *İnsan Soyunun Eğitimi Aydınlanma, Din ve Eğitim*. (Çev. Ahmet Aydoğan). İstanbul: Say Yayınları.

McPhee, P. (2021). *Robespierre*, (Çev. Süha Setabiboğlu). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Mendelssohn, M. (2021). Aydınlanma Ne Demektir Sorusu Üzerine. *Aydınlanma Nedir? içinde* (s. 19-26). (Çev. Mehmet Barış Albayrak), İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Merriman, J. (2018). *Rönesans'tan Bugüne Modern Avrupa Tarihi*. (Çev. Şükrü Alpagut), İstanbul: Say Yayınları.

Montesquieu, C. (2021). *Kanunların Ruhu*, (Çev. Berna Günen), İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Nisbet, R. (1975). Turgot and the Contexts of Progress. *Proceedings of the American Philosophical Society*. 119(3). 214-222.

Roberts, J. (1996). *Avrupa Tarihi*, (Çev. Fethi Aytuna). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.

Roberts, J. (2016). *Dünya Tarihi 18. Yüzyıl ve Sonrası (Cilt II)*. (Çev. İdem Erman ve Tansu Akgün). İstanbul: İnkılap Kitabevi Yayınları.

Robespierre, M. (1975). *Devrim'in Bağrından*. (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: Can Yayınları.

Roskin, Michael (2013). *Çağdaş Devlet Sistemleri*. (Çev. Bahattin Seçilmişoğlu). Ankara: Adres Yayınları.

Rousseau, J. J. (2022). *Toplum Sözleşmesi*. (Çev. Vedat Günyol). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Rudé, G. (2025). *Fransız Devrimi*. (Çev. Ali İhsan Dalgıç). İstanbul: İletişim Yayınları.

Schiller, F. (2021). Aklın Sınırları Üzerine. *Aydınlanma Nedir?, içinde* (s. 83-86). (Çev. Mehmet Barış Albayrak). İstanbul: Albaraka Kültür Sanat ve Yayıncılık.

Soboul, A. (1969). *1789 Fransız İnkılabı Tarihi*. (Çev. Şerif Hulusi). İstanbul: Cem Yayınevi.

Sonnet, M. (2005). Bir Kızı Eğitmek. *Kadınların Tarihi Rönesans ve Aydınlanma Çağı Paradoksları Cilt III. içinde* (s. 101-128). (Çev. Ahmet Fethi). İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şenel, A. (1995). *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Tanilli, S. (1995). *Fransız Devrimi'nden Portreler*, İstanbul: Cem Yayınevi.

Touraine, A. (2002). *Modernliğin Eleştirisi*. (Çev. Hülya Tufan), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

West, D. (2005). *Kıta Avrupası Felsefesine Giriş*, (Çev. Ahmet Cevizci), İstanbul: Paradigma Yayıncılık.

YÖNETİCİ MAKYAVELİZMİ VE GÖRÜNÜRLÜĞE DAYALI KONTROL: ZORUNLU MEVCUDİYET BASKISI VE PSİKOLOJİK GÜVENLİK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR MODEL

Ali KAYIŞ

İstanbul Gedik Üniversitesi, Türkiye

ali.kayis@gedik.edu.tr

<https://orcid.org/0000-0001-8179-2123>

<i>Atf</i>	KAYIŞ, A. (2026). YÖNETİCİ MAKYAVELİZMİ VE GÖRÜNÜRLÜĞE DAYALI KONTROL: ZORUNLU MEVCUDİYET BASKISI VE PSİKOLOJİK GÜVENLİK ÜZERİNE KAVRAMSAL BİR MODEL. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(4), 605-631.
------------	--

ÖZ

Bu çalışma, işin fiziksel olarak bulunmayı gerektirmediği durumlarda görünürlük beklentilerinin çalışanlarda zorunlu mevcudiyet baskısına dönüşmesini açıklayan kavramsal bir model geliştirmektedir. Scopus'ta altı sorguyla belirlenen yazın, uygunluk ölçütlerini karşılayan 50 kaynak üzerinden odaklı ve tematik biçimde sentezlenmiştir. Modelde, çıktı gözlenebilirliği azaldıkça yöneticilerin fiziksel görünürlüğü performans, görevlendirme ve takdir kararlarında kontrol vekili olarak kullanma olasılığının artacağı; bu ilişkinin yöneticinin Makyavelist eğilimi ve kararlar üzerindeki takdir alanı genişledikçe güçleneceği öne sürülmektedir. Görünürliğe dayalı uygulamaların çalışanların zorunlu mevcudiyet baskısıyla ilişkisi ele alınmakta; baskının psikolojik güvenliği zayıflatacağı ve zaman, dikkat ve enerji kaynaklarındaki kayıpla bağlantılı olacağı kuramsal olarak açıklanmaktadır. Model henüz ampirik olarak sınanmamıştır; önerilen ilişkilerin gelecekteki araştırmalarda sınanması gerekmektedir.

Anahtar Kelimeler: Yönetici Makyavelizmi, Fiziksel Görünürlük, Zorunlu Mevcudiyet Baskısı, Psikolojik Güvenlik, Çıktı Gözlenebilirliği.

MANAGERIAL MACHIAVELLIANISM AND VISIBILITY-BASED CONTROL: A CONCEPTUAL MODEL OF COMPULSORY PRESENCE PRESSURE AND PSYCHOLOGICAL SAFETY

ABSTRACT

This study develops a conceptual model to explain how expectations of physical visibility can create pressure on employees to be present at work even when their tasks do not require physical presence. The relevant literature was identified through six Scopus search queries and synthesized thematically; 50 sources meeting the eligibility criteria informed the model. The model proposes that lower task-level output observability increases the likelihood that managers will use physical visibility as a proxy for control when making performance, work-assignment, and recognition decisions. This relationship is expected to be stronger when managers have greater Machiavellian tendencies and discretion over those decisions. The model further proposes that visibility-based practices are associated with employees' compulsory presence pressure, which is expected to undermine psychological safety and contribute to the depletion of time, attention, and energy resources. The model has not yet been empirically tested, and its proposed relationships require examination in future research.

Keywords: *Managerial Machiavellianism, Physical Visibility, Compulsory Presence Pressure, Psychological Safety, Output Observability.*

GİRİŞ

Pandemi sonrasında uzaktan ve hibrit çalışma biçimlerinin yaygınlaşması, pek çok işin yalnızca işyerinde yapılabileceği varsayımını zayıflatmıştır. Bununla birlikte ofis; sosyalleşme, mentorluk ve eşzamanlı koordinasyon bakımından önemini korumaktadır. Çalışma yerinin performans ve çalışan deneyimiyle ilişkisi, işin niteliğine ve koordinasyon gereksinimlerine göre değişebilmektedir (Bloom vd., 2024; Gibbs vd., 2023; Emanuel vd., 2026). Bu nedenle fiziksel mevcudiyet performansın kendisiyle özdeşleştirilmemelidir. Özellikle çalışan katkısının doğrudan gözlenmesinin güç olduğu işlerde fiziksel görünürlük, yönetsel değerlendirmelerde performansın bir göstergesi olarak kullanılabilir.

Fiziksel görünürlük üzerine yapılan araştırmalar, işyerinde görünür olmanın çalışanlar hakkındaki izlenimleri ve değerlendirmeleri etkileyebildiğini göstermektedir (Elsbach vd., 2010). Yakınlık yanlılığı, esneklik damgası ve ideal çalışan normuna ilişkin çalışmalar da fiziksel olarak işyerinde bulunmanın değerlendirme ve fırsatlarla ilişkisini ele almaktadır (Leslie vd., 2012; Williams vd., 2013; Williamson vd., 2024). Bununla birlikte bu yazın, görev çıktılarının gözlenmesinin güç olduğu koşullarda yöneticilerin fiziksel görünürlüğü hangi koşullarda bir kontrol ölçütüne dönüştürdüğünü açıklamakta sınırlı kalmaktadır. Bu makalenin ele aldığı boşluk, görünürlüğe dayalı kontrol uygulamalarının nasıl ortaya çıktığını ve çalışanlar tarafından nasıl deneyimlendiğini birlikte açıklama gereğidir. Hastalık nedeniyle çalışanın işe gitmeyi ya da çalışmayı sürdürmesini ele alan *presenteeism* yazını ise burada incelenen zorunlu mevcudiyet baskısından farklı bir olguyu konu edinmektedir (Aronsson vd., 2000; Johns, 2010; Miraglia ve Johns, 2016).

Makyavelizm yazını, bu kişilik eğiliminin iş davranışlarıyla ilişkili olduğunu ve söz konusu ilişkinin bağlama göre değişebildiğini ortaya koymaktadır (Spain vd., 2014). İşyerindeki Makyavelizm; gücü elde tutma, sert yönetim taktikleri ve manipülatif davranışlar gibi özelliklerle de ele alınmıştır (Kessler vd., 2010). Ancak bu çalışmalar, fiziksel mevcudiyetin bir kontrol aracı olarak kullanılmasını doğrudan incelememektedir. Bu makalenin kuramsal açıklaması şöyledir: Görev çıktılarının gözlenebilirliği azaldığında yöneticiler, çalışan katkısını değerlendirmek için daha kolay gözlenebilen fiziksel görünürlüğe yönelebilir. Yöneticinin Makyavelist eğilimi ve ilgili kararlar üzerindeki takdir yetkisi, bu yönelimin gücünü etkileyebilir.

Zorunlu mevcudiyet baskısı, işin gerektirmediği fiziksel işyeri mevcudiyetine yönelik yönetsel beklentinin çalışan tarafından baskı olarak algılanmasını ifade eder. Kavramın sınırları ve görünürlüğe dayalı yönetsel uygulamalardan farkı, kavramsal çerçevede açıklanmaktadır.

Modelin yönetsel uygulamaların ortaya çıkışına ilişkin bölümü örgütsel kontrol, vekâlet ve sinyalleme yaklaşımlarına dayanır. Bu yaklaşımlar, çıktıların doğrudan izlenmesinin güç olduğu ve yöneticilerin karar takdir yetkisine sahip bulunduğu koşullarda fiziksel görünürlüğün neden bir kontrol vekiline dönüşebileceğini açıklar. Çalışan düzeyindeki sonuçlar ise Sosyal Mübadele Teorisi ve Kaynakların Korunması Teorisi üzerinden ele alınır. Sosyal Mübadele Teorisi, çalışanların görünürlüğe dayalı uygulamaları adil muamele ve yönetsel destek bakımından nasıl değerlendirebileceğini; Kaynakların Korunması Teorisi ise zorunlu mevcudiyet baskısının zaman, dikkat ve enerji kaynaklarıyla nasıl ilişkilenebileceğini açıklar (Blau, 1964; Cropanzano ve Mitchell, 2005; Hobfoll vd., 2018). İşyerindeki kesintiler ve zamanın kullanımı da bu kaynaklar bakımından önem taşımaktadır (Perlow, 1999).

Bu çalışma şu soruya yanıt aramaktadır: Çıktı gözlenebilirliğinin düşük ve yönetsel takdir alanının bulunduğu koşullarda, yöneticinin Makyavelist eğilimi fiziksel görünürlüğün kontrol ölçütü olarak kullanılmasını nasıl şekillendirir ve bu uygulamalar çalışanların zorunlu mevcudiyet baskısı, psikolojik güvenliği ve kaynak kaybıyla nasıl ilişkilidir? Makalenin katkısı, bu değişkenleri yalnızca aynı çerçevede sıralamak değil; görünürlüğe dayalı uygulamaların ortaya çıkış koşullarını çalışanların baskı algısından ayırmak ve baskı algısının psikolojik güvenlik ve kaynak kaybıyla ilişkisini ayrı kuramsal mekanizmalar üzerinden açıklamaktır. Sunulan model kavramsaldir ve henüz ampirik olarak sınanmamıştır.

Kavramsal Model Geliştirme ve Odaklı Literatür Taraması

Bu çalışma, Jaakkola'nın (2020) kavramsal makaleler için önerdiği yaklaşımlar arasından model geliştirme yaklaşımını izlemektedir. Mevcut kuram ve bulguların sentezlenmesiyle ilişkileri ve sınır koşullarını açıklayan bir kavramsal model geliştirilmiştir. Kavramların tanımlanması, aralarındaki ilişkilerin gerekçelendirilmesi ve bu ilişkilerin hangi koşullarda geçerli olabileceğinin açıklanması, kuramsal katkının sınırlarını belirlemektedir (MacInnis, 2011). Bu doğrultuda sentez; modelin neyi açıkladığını, yapıların nasıl ilişkilendirildiğini, bu ilişkilerin

neden beklendiğini ve hangi koşullarda güçlenebileceğini ortaya koyacak biçimde düzenlenmiştir.

İlgili kuramsal ve ampirik yazın, 3 Ekim 2026 tarihinde Scopus veri tabanında TITLE-ABS-KEY alanlarında altı sorgu kullanılarak taranmıştır. Arama sırasında yayın yılı, dil veya belge türü filtresi uygulanmamıştır. Tam sorgular ve her sorgu için dışa aktarılan kayıt sayıları Tablo 1’de sunulmaktadır.

Tablo 1.

Scopus arama sorguları ve dışa aktarılan kayıt sayıları

Arama kümesi	Scopus TITLE-ABS-KEY sorgusu	Dışa aktarılan kayıt (n)
Makyavelizm ve liderlik	TITLE-ABS-KEY(machiavellian* AND (leader* OR manager* OR supervisor*))	599
Mevcudiyet ve çalışma yeri	TITLE-ABS-KEY((presenteeism OR "physical presence" OR "mandatory presence" OR "required presence" OR "workplace attendance" OR "office attendance" OR "return to office" OR "return-to-office") AND (work* OR employ* OR workplace OR office))	5.113
Çalışan izleme ve görünürlük	TITLE-ABS-KEY(("employee monitoring" OR "workplace monitoring" OR "electronic monitoring" OR "employee surveillance" OR "workplace surveillance" OR "digital surveillance" OR "algorithmic management" OR "workplace visibility" OR "employee visibility") AND (employee* OR worker* OR work* OR manager*))	2.649
Psikolojik güvenlik	TITLE-ABS-KEY("psychological safety" AND (work* OR employ* OR team* OR organization* OR organisation*))	5.034
Kaynakların Korunması	TITLE-ABS-KEY(("conservation of resources" OR "conservation of resources theory" OR "resource loss" OR "resource depletion" OR "resource gain") AND (work* OR employ* OR workplace OR organization* OR organisation* OR stress))	5.000

Arama kümesi	Scopus TITLE-ABS-KEY sorgusu	Dışa aktarılan kayıt (n)
Çıktı gözlenebilirliği ve kontrol	TITLE-ABS-KEY(("output observability" OR "task observability" OR "performance observability" OR "outcome-based control" OR "results-based control" OR "behavioral control") AND (work* OR employ* OR manager* OR employee* OR organization* OR organisation*))	5.109

Altı dışa aktarım dosyasında toplam 23.504 kayıt bulunmuştur. Kayıtlar EID üzerinden birleştirilmiş; 196 tekrar çıkarıldıktan sonra kalan 23.308 tekil kayıt başlık ve özet düzeyinde taranmıştır. Tarama ölçütleri sırasıyla dil (Türkçe veya İngilizce), belge türü (makale, derleme, akademik kitap veya kitap bölümü), iş ya da örgüt bağlamının açıkça bulunması ve kaydın modelin odak kavramlarıyla doğrudan ilişkili olmasıdır. Bu aşamada toplam 11.205 kayıt elenmiştir: 686 kayıt dil ölçütünü, 2.180 kayıt belge türü ölçütünü karşılamamış; 6.371 kayıta iş veya örgüt bağlamı bulunmamış ve 1.968 kayıt odak kavramlarla doğrudan ilişkili bulunmamıştır. Böylece 12.103 kayıt tam metin uygunluk değerlendirmesine alınmıştır.

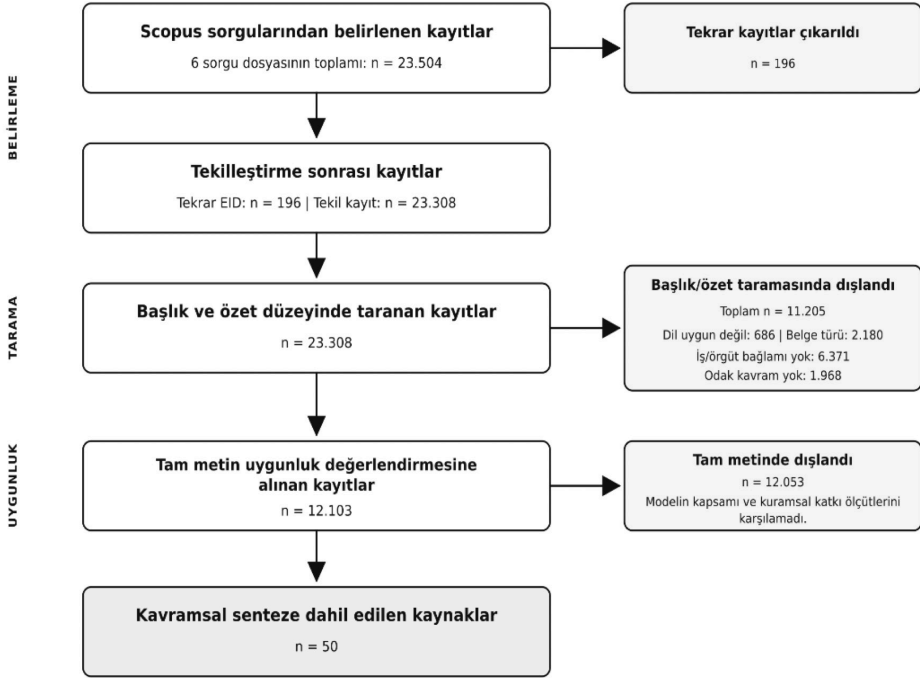
Tam metin değerlendirmesinde kaynakların iş ve örgüt bağlamına dayanması, yönetici Makyavelizmi, fiziksel görünürlük, zorunlu mevcudiyet baskısı, psikolojik güvenlik, kaynak kaybı veya çıktı gözlenebilirliği yapılarından en az biriyle doğrudan ilişkili olması ve önerilen modelin mekanizmalarını ya da sınır koşullarını açıklamaya katkı sunması aranmıştır. Bu ölçütleri karşılamayan 12.053 kayıt dışlanmış, 50 kaynak kavramsal senteze dahil edilmiştir. Tam metin aşamasındaki dışlama gerekçeleri; iş veya örgüt bağlamının bulunmaması, odak kavramın yalnızca yüzeysel biçimde anılması, modelin mekanizmasına ya da sınır koşullarına katkı sunulmaması, teknik odaklılık ve yinelenen veya geri çekilmiş yayın olmasıdır.

Sentezede dahil edilen 50 kaynak dört tematik başlık altında değerlendirilmiştir: (1) örgütsel kontrol, vekâlet ve yönetsel takdir; (2) yönetici Makyavelizmi ve görünürlüğe dayalı uygulamalar; (3) hibrit ve uzaktan çalışmada fiziksel görünürlük; (4) psikolojik güvenlik, kaynak kaybı ve çıktı gözlenebilirliği. Bu tematik düzenleme, odaklı kavramsal sentezi yapılandırmak amacıyla kullanılmıştır. Kaynak seçim akışı PRISMA 2020 raporlama kılavuzu

doğrultusunda sunulmuştur (Page vd., 2021). PRISMA kılavuzu, senteze dahil edilen 50 kaynak arasında sayılmamıştır.

Şekil 1

PRISMA 2020 kapsamında kaynak seçim akışı

Türkiye’de yayımlanan çalışmalar, modeldeki bazı kavramların yerel örneklem ve uygulamalarda da ele alındığını göstermektedir. Sağlık sorunlarına rağmen çalışmayı sürdürme, hemşire örneklemine incelenmiştir (Teoman ve Harmancı Seren, 2022). Makyavelizm (Ülbeği, 2016) ve psikolojik güvenlik (Bülbül vd., 2022) üzerine ölçüm çalışmaları yürütülmüştür. Hibrit çalışma ile çalışan performansı (Karaçınar ve Filizöz, 2024) ve üniversite çalışanlarında uzaktan çalışma ile sağlık sorunlarına rağmen çalışmayı sürdürme arasındaki ilişki de araştırılmıştır (Elden, 2025). Bu çalışmalar, ilgili yapıların Türkiye’de incelendiğine işaret etmektedir; ancak incelenen kaynaklar, yöneticinin Makyavelist eğilimi, görünürlüğe dayalı uygulamalar, zorunlu mevcudiyet baskısı ve psikolojik güvenlik ya da kaynak kaybı arasındaki önerilen ilişkileri aynı model içinde birlikte sınamamaktadır. Türkiye’de uzaktan çalışmanın 10 Mart 2021 tarihli Uzaktan Çalışma Yönetmeliği ile hukuki bir çerçeveye bağlanması

konuya yerel bir kurumsal bağlam sunmaktadır; ancak bu düzenleme, modelde önerilen ilişkilerin kanıtı olarak değerlendirilmemelidir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Zorunlu Mevcudiyet Baskısının Tanımı ve Sınırları

Zorunlu mevcudiyet baskısı, işin ya da iş sürecinin fiziksel olarak işyerinde bulunmayı gerektirmediği durumlarda, yönetici veya örgütten gelen açık ya da örtük işyerinde bulunma beklentisinin çalışanın tercih alanını sınırlayan bir baskı olarak algılanmasıdır. Bir görevin fiziksel mevcudiyet gerektirip gerektirmediği, çalışanın algısından bağımsız olarak görev analizi ve iş süreçleri üzerinden belirlenir. Yüz yüze hizmet sunumu veya belirli ekipmanların kullanımı gibi nedenlerle fiziksel bulunmanın zorunlu olduğu görevler bu kavramın kapsamı dışındadır. Benzer biçimde, çalışanın herhangi bir baskı algısı olmadan kendi isteğiyle ofiste bulunması da tek başına zorunlu mevcudiyet baskısı sayılmaz.

Fiziksel görünürlüğün performans, görevlendirme veya fırsatlara ilişkin kararlarda iş çıktılarının yerine ya da onlara ek bir gösterge olarak kullanılması, görünürlüğe dayalı yönetsel uygulamadır. Bu uygulama, çalışanların baskı algısıyla aynı şey değildir; modelde baskı algısıyla ilişkilendirilen yönetsel süreci ifade eder. Böylece yönetsel uygulama ile çalışanın bu uygulamaya ilişkin algısı kavramsal ve analiz düzeylerinde birbirinden ayrılır.

Zorunlu mevcudiyet baskısı fiziksel görünürlük, esnek çalışma, işyeri politikaları ve kontrol uygulamaları gibi kavramlarla ilişkili olabilir; ancak bunlarla özdeş değildir. Tablo 2, bu kavramlar arasındaki ayrımları ve modeldeki olası bağlantıları özetlemektedir. Gelecekteki ampirik sınamalarda baskı algısının yönetsel uygulamalardan ve ilişkili yapılardan ayrı ölçülmesi, kavramın ayırt edici geçerliğinin değerlendirilmesine yardımcı olabilir.

Tablo 2*Zorunlu mevcudiyet baskısının ilişkili kavramlardan ayrımı*

İlişkili kavram	Temel odak	Zorunlu mevcudiyet baskısından farkı ve model ile ilişkisi
Sağlık sorunu yaşarken çalışmayı sürdürme (<i>presenteeism</i>)	Çalışanın sağlık sorunu yaşadığı hâlde çalışmaya devam etmesi (Johns, 2010; Miraglia ve Johns, 2016).	Sağlık durumuna odaklanır. Zorunlu mevcudiyet baskısı ise işyerinde bulunma beklentisinin baskı olarak algılanmasıdır. İki olgu birlikte yaşanabilir.
Pasif görünürlük	Çalışanın işyerinde görünür olmasının başkalarında oluşturduğu izlenimler (Elsbach vd., 2010).	Değerlendiricilerin izlenimlerine odaklanır. Zorunlu mevcudiyet baskısı, çalışanın işyerinde bulunma beklentisine ilişkin algısını ifade eder.
Yakınlık yanlılığı	Fiziksel olarak işyerinde bulunan çalışanların değerlendirme veya fırsatlarda avantaj elde etmesi (Williamson vd., 2024).	Görünürlüğün olası sonuçlarından biridir. Baskı algısıyla ilişkili olabilir; ancak çalışanın baskı deneyimiyle aynı yapı değildir.
Esneklik damgası ve ideal çalışan normu	Esnek çalışma kullanan çalışanlara ilişkin değerlendirmeler ve esnekliğin kariyerle ilişkisi (Leslie vd., 2012; Williams vd., 2013).	Esnek çalışma kullanımına ilişkin toplumsal ve örgütsel normlara odaklanır. Bu normlar mevcudiyet baskısını besleyebilir; ancak baskı algısının kendisini ölçmez.
Uzun çalışma saatleri	Çalışma süresi ve uzun çalışma saatlerine ilişkin beklentiler (Drago vd., 2009).	Çalışma süresini konu alır. Zorunlu mevcudiyet baskısı, ek çalışma saati gerektirmeden de yaşanabilir.
Ofise dönüş politikası	Örgütün çalışma yeri ve ofise devam konusundaki resmî düzenlemeleri (Williamson vd., 2024).	Örgüt düzeyindeki politika veya kuralı ifade eder. Politika baskının kaynağı olabilir; çalışanın baskı algısı ise ayrı düzeyde ele alınır.

İlişkili kavram	Temel odak	Zorunlu mevcudiyet baskısından farkı ve model ile ilişkisi
Elektronik performans izleme	Performansla ilişkili bilgilerin dijital araçlarla gözlenmesi, kaydedilmesi veya analiz edilmesi (Ravid vd., 2023).	Dijital izleme yöntemlerine odaklanır. Fiziksel görünürlük beklentisiyle birlikte bulunabilir; ancak aynı kontrol biçimi değildir.
Davranış ve çıktı kontrolü	İş süreçlerinin veya elde edilen sonuçların değerlendirilmesi (Ouchi, 1979; Eisenhardt, 1985).	Fiziksel görünürlük, bu kontrol biçimlerinde kusurlu bir gösterge olarak kullanılabilir. Model, görünürlüğün bu amaçla kullanılmasının çalışan tarafından baskı olarak algılanmasına odaklanır.
İstismarcı yönetim	Yöneticinin düşmanca veya kötü muamele içeren davranışları (Tepper, 2000; De Hoogh vd., 2021).	Düşmanca davranış olmadan da fiziksel mevcudiyet beklentisi oluşabilir. İki yapı bazı durumlarda birlikte görülebilir.
Algılanan örgütsel destek	Örgütün çalışanın katkısına değer verdiği ve iyiliğini önemseydiği yönündeki genel inanç (Eisenberger vd., 1986).	Örgüte ilişkin genel bir değerlendirmedir; belirli bir fiziksel mevcudiyet beklentisini doğrudan ölçmez.

Tablo 2’de açıklanan kavramsal sınırlar, izleyen bölümde yönetici Makyavelizmi, görünürlüğe dayalı yönetsel uygulamalar ve çalışanların zorunlu mevcudiyet baskısı algısı arasındaki ilişkilerin gerekçelendirilmesine temel oluşturmaktadır.

Yönetici Makyavelizmi ve Görünürlüğe Dayalı Yönetimsel Uygulamalar

Karanlık Üçlü, ilişkili ancak ayrışan Makyavelizm, narsisizm ve psikopati özelliklerinden oluşur (Paulhus ve Williams, 2002). Bu çalışmada Makyavelizm, liderlik tarzı değil, yönetici düzeyindeki bir kişilik eğilimi olarak ele alınır. İşyerindeki araştırmalar yönetici Makyavelizmini çalışanlarla etkileşim, istismarcı yönetim ve olumsuz iş davranışlarıyla ilişkilendirmiştir (Belschak vd., 2018; De Hoogh vd., 2021; Cai vd., 2024). Bu bulgular, özelliğin yöneticiye mi çalışana mı atfedildiği ve araştırmaların örneklem ile ölçüm düzeyleri gözetilerek yorumlanmalıdır. Makyavelizme odaklanma, bu eğilimin stratejik araç seçimi, kişilerarası

güvensizlik ve güç ya da kontrol arayışıyla ilişkisinden kaynaklanır (Christie ve Geis, 1970; Dahling vd., 2009). Bu özellikler, çıktıların doğrudan gözlenmesinin güç olduğu koşullarda yöneticilerin hangi kontrol göstergelerine yönelebileceğini açıklamak için kuramsal dayanak sunar; fiziksel görünürlüğün mutlaka seçileceğini göstermez. Model, çıktı gözlenebilirliği azaldıkça fiziksel görünürlüğün kontrol göstergesi olarak kullanılmasının artacağını ve yöneticinin Makyavelist eğilimi güçlendikçe bu ilişkinin kuvvetleneceğini öne sürer (Ö1). Bu öngörü, yöneticinin performans değerlendirme, görevlendirme, takdir veya yerel mevcudiyet beklentileri üzerinde takdir yetkisine sahip olduğu koşullarla sınırlıdır. Çıktılar doğrudan değerlendirilebildiğinde görünürlüğe dayanma gereği azalır. Narsisizm, görünürlük ve statü arayışına alternatif bir açıklama sunabilir; ancak model kapsamı dışındadır (Paulhus ve Williams, 2002; Rosenthal ve Pittinsky, 2006).

Görünürlüğe dayalı uygulamalar istismarcı yönetim davranışlarından veya örgüt düzeyindeki ofise dönüş politikalarından da kaynaklanabilir (Tepper, 2000; De Hoogh vd., 2021; Williamson vd., 2024). Ö1, yöneticinin performans değerlendirme, görevlendirme, takdir ya da yerel mevcudiyet beklentileri üzerindeki takdir yetkisinin bulunduğu durumları kapsar. Uygulamayı merkezî politika bütünüyle belirliyorsaydı, politika etkisi yöneticinin yerel takdir alanından ayrı değerlendirilmelidir.

Bu çalışmada görünürlüğe dayalı yönetsel uygulamalar; fiziksel mevcudiyet görev gereği değilken ve çıktıların doğrudan gözlenmesi güçken, işyerinde görünür bulunmanın performans, görevlendirme, toplantıya davet, takdir veya yönetsel erişim kararlarında ölçüt sayıldığı iletişim ve karar örüntüleridir. Tanım, yöneticinin niyetine değil çalışanlara iletilen beklentilere ve karşılaşılan kararlara dayanır. Uygulamalar yönetici veya ekip düzeyinde; çalışanın bunları tercih alanını sınırlayan bir baskı olarak deneyimlemesi ise çalışan düzeyinde ele alınır. Modelde çıktı gözlenebilirliği görev, Makyavelist eğilim yönetici düzeyindedir; Ö1 bu düzeyler arasındaki ilişkiyi yöneticinin yerel takdir yetkisi koşuluyla öngörür.

Örgütsel kontrol ve vekâlet yazını fiziksel mevcudiyeti geçerli bir performans ölçütü olarak sunmaz. Buradaki kuramsal uzantı, çıktıların gözlenmesi güçleştğinde fiziksel görünürlüğün çalışan katkısını doğrudan ölçmeyen, ancak kolay fark edilen kusurlu bir vekil gösterge olarak

kullanılabileceğidir (Ouchi, 1979; Eisenhardt, 1985). Pasif görünürlük araştırmaları işyerinde görünür bulunmanın izlenimleri etkileyebildiğini gösterir; ancak yöneticilerin bu ölçütü hangi koşullarda seçtiğini açıklamaz (Elsbach vd., 2010). Elektronik performans izleme dijital etkinlik ve performans bilgilerinin izlenmesine dayanır. Fiziksel görünürlükle birlikte kullanılabirle de ayrı bir kontrol uygulamasıdır (Ravid vd., 2023).

Psikolojik Güvenlik ve Kaynak Kaybı

Psikolojik güvenlik, kişilerarası risk almanın sonuçlarına ilişkin güvenlik algısıdır. Edmondson (1999) bu kavramı ekip üyelerinin paylaştığı bir inanç olarak tanımlarken, Kahn (1990) çalışanların iş rollerine kendilerini katmalarını destekleyen bireysel psikolojik koşullardan biri olarak ele alır. Bu tanımlar farklı analiz düzeylerine karşılık gelir. Buradaki modelde psikolojik güvenlik, çalışanın kişilerarası risklere ilişkin bireysel algısı olarak incelenmektedir; çalışan yanıtları ekip düzeyinde birleştirilmemektedir. Edmondson ve Lei (2014) psikolojik güvenlik araştırmalarındaki birey, grup ve örgüt düzeylerini birlikte ele alır. İleride ekip düzeyinde çıkarım yapılacaksa, yanıtların toplulaştırılması grup içi uzlaşma ile ICC(1) ve ICC(2) değerleri üzerinden ayrıca gereklendirilmelidir.

Çalışan, görevin gerektirmediği fiziksel mevcudiyetin performans veya fırsat kararlarında dikkate alındığını gördüğünde, bu uygulamayı katkısına duyulan güvenin ya da esnek çalışma tercihinin sorgulandığı biçiminde yorumlayabilir. Sosyal Mübadele Teorisi, bu tür muamelelerin adalet ve karşılıklılık değerlendirmeleriyle nasıl ilişkilendirilebileceğini açıklar (Blau, 1964; Cropanzano ve Mitchell, 2005). Bu kuramsal çerçeve doğrultusunda model, zorunlu mevcudiyet baskısı ile çalışanın psikolojik güvenlik algısı arasında negatif bir ilişki öngörmektedir. Seslilik ve hata bildirme, psikolojik güvenlikle ilişkili davranışlara örnektir; ancak modelde ayrı sonuç değişkenleri olarak ele alınmamaktadır. Güven de bağımsız bir aracı değişken olarak önerilmemekte, sosyal mübadele ilişkisinin niteliğini açıklamaya yardımcı olan bir kavram olarak kullanılmaktadır.

Kaynakların Korunması Teorisi (KKT), bireylerin değer verdikleri kaynakları edinmeye, korumaya ve sürdürmeye çalıştıklarını; bu kaynakların kaybı tehdidinin ise stres yaratabildiğini ileri sürer (Hobfoll, 1989, 2001; Hobfoll vd., 2018). Bu modelde kaynak kaybı üç alanda ele alınmaktadır: işyerine ulaşmak için harcanan zaman, iş kesintileri ve

görevler arası geçişlerle bölünen dikkat ve ek ulaşım ya da mevcudiyet taleplerinin gerektirdiği enerji. Bu alanlar birbiriyle ilişkili olsa da birbirinin yerine kullanılamaz; tek bir toplam puanda birleştirilmeleri ampirik olarak gerekçelendirilmelidir.

İşe gidiş geliş ve ulaşım üzerine çalışmalar, bu taleplerin stres ve iş tutumlarıyla ilişkisini incelemektedir (Murphy vd., 2023; Zhang vd., 2023). Bu çalışmalar zorunlu mevcudiyet baskısını doğrudan sınamamakta, modeldeki kaynak kaybı önermesine dolaylı kuramsal dayanak sunmaktadır. İş Talepleri–Kaynakları modeli de zorunlu mevcudiyeti bir iş talebi olarak ele alabilecek alternatif bir çerçeve sunar (Bakker ve Demerouti, 2007). Bu çalışmada KKT’nin tercih edilmesinin nedeni, zorunlu mevcudiyet baskısının çalışan kaynaklarıyla olası ilişkisine odaklanılmasıdır. İşin gerektirmediği ve çalışanın tercih alanını daraltan mevcudiyet talebi engelleyici bir stresör olarak deneyimlenebilir. Bununla birlikte fiziksel birliktelik koordinasyon veya mentorluk yararı sağladığında bu deneyim farklılaşabilir. Dolayısıyla model, her tür fiziksel mevcudiyetin zararlı olduğunu ileri sürmemektedir (Cavanaugh vd., 2000).

KAVRAMSAL MODEL VE ÖNERMELER

Çekirdek model dört önerme içerir. Ö1, görev/ekip düzeyinde çıktı gözlenebilirliği azaldıkça görünürlüğe dayalı yönetsel uygulamaların kullanımının artacağını ve bu ilişkinin yöneticinin Makyavelist eğilimi güçlendikçe kuvvetleneceğini öngörür. Önerme, yöneticinin performans değerlendirme, görevlendirme, takdir veya yerel mevcudiyet beklentileri üzerinde takdir yetkisine sahip olduğu koşullarla sınırlıdır. Ö2, yönetici veya ekip düzeyindeki görünürlüğe dayalı uygulamalar ile çalışanların bireysel zorunlu mevcudiyet baskısı algısı arasında pozitif bir ilişki öngörür. Ö1 ve Ö2 birlikte, çıktı gözlenebilirliği ile baskı algısı arasında görünürlüğe dayalı uygulamalar üzerinden ilerleyen, yöneticinin Makyavelist eğilimine bağlı koşullu bir dolaylı ilişki tanımlar. Bu ilişki, baskı algısının tek olası açıklaması olarak sunulmamaktadır.

Ö3, çalışan düzeyindeki zorunlu mevcudiyet baskısı algısı ile psikolojik güvenlik algısı arasında negatif bir ilişki öngörür. Ö4 ise baskı algısının zaman, dikkat ve enerji kaynaklarının kaybıyla pozitif ilişkili olacağını öne sürer. Bu dört önerme ampirik olarak sınanmamış kuramsal beklentilerdir. İlk sürümde tartışılan güç mesafesi, performans değerlendirme sisteminin uygunluğu ve yüz yüze etkileşim gerekliliği, farklı kuramsal gerekçeler

ve analiz düzeyleri gerektiren bağlamsal koşullardır. Bu nedenle çekirdek model dört önerme ile sınırlandırılmış; söz konusu koşullar ayrı önermeler olarak sunulmayıp gelecek araştırmalara bırakılmıştır. Mevcudiyet talebinin algılanan meşruiyeti ise yöneticinin talebi nasıl çerçevelediğinden etkilenebilir. Bu nedenle modelde dışsal bir düzenleyici olarak varsayılmamış; gelecekte ayrı bir süreç veya rakip açıklama olarak ele alınması önerilmiştir. Şekil 2, dört önermeyi, Ö1'deki düzenleyici ilişkiyi ve değişkenlerin analiz düzeylerini göstermektedir.

Model, görünürlüğe dayalı kontrol uygulamalarının ortaya çıkışını, bu uygulamaların çalışanlarda zorunlu mevcudiyet baskısı algısıyla ilişkisini ve baskının psikolojik güvenlik ile kaynak kaybı gibi yakın sonuçlarını açıklamaya odaklanmaktadır. İş tatmini, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti gibi daha uzak örgütsel sonuçlar, modelin kuramsal yalınlığını korumak amacıyla kapsam dışında bırakılmış ve gelecekteki araştırmalara aktarılmıştır.

Çıktı Gözlenebilirliği ve Yönetici Makyavelizmi

Uzaktan çalışma yazını, bu çalışma biçiminin performans ve diğer iş sonuçlarıyla ilişkisini incelemiştir (Gajendran ve Harrison, 2007). Bu ilişkilerin işin karmaşıklığı, problem çözme gerekliliği, karşılıklı bağımlılık ve sosyal destek gibi özelliklere göre değişebildiği de gösterilmiştir (Golden ve Gajendran, 2019). Uzaktan veya hibrit çalışmada yöneticiler ile çalışanların farklı mekânlarda bulunması, yüz yüze gözlem olanağını azaltabilir. Ancak çalışma biçimi tek başına çıktı gözlenebilirliğini belirlemez: bazı işlerde çıktılar dijital kayıtlar, teslimatlar veya açık performans ölçütleriyle izlenebilirken, bazılarında bireysel katkıyı ayırt etmek güç olabilir. Bu nedenle modelin temel koşulu çalışma yeri değil, görevin ve ekip çalışmasının özelliklerine bağlı çıktı gözlenebilirliğidir.

Örgütsel kontrol ve vekâlet yaklaşımları, kontrol biçimi seçiminin çıktılarının ölçülebilirliği, davranışların gözlenebilirliği ve bireysel katkının sonuçlara atfedilebilirliği gibi koşullarla ilişkili olduğunu açıklar (Ouchi, 1979; Eisenhardt, 1985). Bu koşullar birbiriyle ilişkili olsa da aynı değildir; burada modelin odağı görev çıktılarının gözlenebilirliğidir. Anılan yaklaşımlar fiziksel mevcudiyeti geçerli bir performans ölçütü olarak ortaya koymaz. Bu çalışmanın kuramsal uzantısı, çıktılarının doğrudan gözlenmesinin güç olduğu bazı koşullarda fiziksel görünürlüğün kolay fark edilen, ancak üretkenliği veya katkıyı doğrudan ölçmeyen

bir vekil gösterge olarak kullanılabileceğidir. Fiziksel olarak işyerinde bulunmak, yöneticinin çalışanın çabası veya erişilebilirliği hakkındaki değerlendirmelerini etkileyebilir; ancak tek başına çalışanın gerçek katkısını kanıtlamaz. Sinyalleme yaklaşımı, belirsizlik altında gözlenebilir işaretlerin doğrudan gözlenemeyen özelliklere ilişkin değerlendirmelerde nasıl kullanılabileceğini açıklamak için bu kuramsal uzantıya dayanak sağlar (Spence, 1973).

Yönetici Makyavelizmi stratejik çıkar hesabı, kişilerarası güvensizlik, manipülasyon ve kontrol ya da statü arayışıyla ilişkilidir (Christie ve Geis, 1970; Dahling vd., 2009). Bu özellikler, yöneticilerin çıktılarının doğrudan gözlenmesinin güç olduğu koşullarda kolay fark edilen göstergelere yönelebileceği beklentisi için kuramsal bir dayanak sunar; Makyavelist yöneticilerin fiziksel görünürlüğü gerçekten seçtiğine ilişkin doğrudan ampirik kanıt oluşturmaz. Karşıt beklenti, modelin sınırını belirler: Çıktılar güvenilir biçimde ölçülebiliyor ve bireysel katkılar ayırt edilebiliyorsa, yöneticiler görünürlük yerine sonuç ölçütlerine öncelik verebilir. Dolayısıyla model, görünürlüğe dayalı uygulamaların her durumda artacağını değil, düşük çıktı gözlenebilirliği koşulunda ilişkinin yöneticinin Makyavelist eğilimine ve ilgili kararlardaki yerel takdir yetkisine bağlı olacağını öne sürer.

Önerme 1 (Ö1). *Yöneticinin ilgili değerlendirme, görevlendirme veya mevcudiyet kararlarında yerel takdir yetkisine sahip olduğu koşullarda, görev/ekip düzeyinde çıktı gözlenebilirliği azaldıkça fiziksel görünürlüğün bu kararlarda ölçüt olarak kullanılma sıklığı artar; bu ilişki yöneticinin Makyavelist eğilimi yükseldikçe güçlenir.*

Görünürlüğe Dayalı Uygulamalardan Çalışan Baskısına

Görünürlüğe dayalı yönetsel uygulamalar çalışanlara açık iletişimle veya tekrarlanan karar örüntüleriyle yansır. Örneğin, fiziksel mevcudiyetin performans değerlendirmelerinde dikkate alınacağını bildirilmesi ya da işin gerektirmediği hâlde ofiste bulunan çalışanların görevlendirme, önemli toplantılara katılım veya takdir kararlarında sistematik biçimde avantajlı duruma gelmesi bu uygulamaların göstergesidir. Tekil karar farklılıkları veya çalışanların ofiste bulunma oranları tek başına yeterli kanıt oluşturmaz. Fiziksel görünürlüğün işle ilgili diğer ölçütlerden bağımsız olarak karar ölçütü hâline geldiğini gösteren tekrarlanan örüntüler esas alınır.

Çalışanlar bu iletişim ve karar örüntülerini, işin gerektirmediği fiziksel mevcudiyete yönelik açık ya da örtük bir beklenti olarak yorumladığında zorunlu mevcudiyet baskısı algısı oluşur. Görünürlüğe dayalı uygulamalar yönetici/ekip düzeyinde tanımlanır. Model, aynı yönetici veya ekibe bağlı çalışanların filî uygulamalara farklı biçimde maruz kaldığını varsaymaz. Buna karşılık, çalışanların ortak uygulamaları yorumlama biçimleri ve hissettikleri baskının düzeyi bireysel olarak farklılaşır.

Önerme 2 (Ö2). *Yönetici/ekip düzeyinde ölçülen görünürlüğe dayalı uygulamaların sıklığı arttıkça, bu yönetici/ekip altında çalışanların bireysel düzeyde algıladığı zorunlu mevcudiyet baskısı artar.*

Ö1 ve Ö2 birlikte, görev/ekip düzeyindeki düşük çıktı gözlenebilirliği ile çalışanların bireysel baskı algısı arasında görünürlüğe dayalı uygulamalar üzerinden uzanan koşullu bir dolaylı yol tanımlar. Yönetici Makyavelizmi, yerel yönetsel takdir alanı bulunduğunda bu yolun ilk aşamasındaki ilişkiyi düzenler. Bu yol, modelin sunduğu açıklamalardan biridir; tek açıklama veya tam aracılık iddiası değildir.

Baskının Psikolojik Güvenlik ve Kaynak Kaybıyla İlişkisi

Psikolojik güvenlik, soru sorma, hata bildirme ve farklı görüş sunma gibi kişilerarası riskleri almanın güvenli olduğuna ilişkin algıdır. Edmondson (1999) kavramı ekip üyelerinin paylaştığı bir inanç olarak ele alırken, bu çalışmadaki Ö3 çalışanın bireysel algısına odaklanır (Edmondson, 1999; Edmondson ve Lei, 2014).

Sosyal Mübadele Teorisi, yönetici–çalışan ilişkisinde karşılıklılık beklentisinin ve zaman içinde gelişen güvenin önemini vurgular (Blau, 1964; Cropanzano ve Mitchell, 2005). Fiziksel görünürlüğün iş çıktılarından bağımsız bir değerlendirme ölçütü olarak kullanılması, çalışana katkısına veya özerkliğine güvenilmediği mesajını verir. Model, çalışanın bu uygulamayı görüş bildirme ya da hata paylaşmanın değerlendirmesini olumsuz etkileyeceği yönünde yorumlamasını kişilerarası riskin artışıyla ilişkilendirir; bu süreç psikolojik güvenliğin azalmasıyla sonuçlanır. Güven, modelde ayrıca ölçülen bir aracı değişken değil, çalışanın karşılıklılık ve kişilerarası risk değerlendirmesini açıklayan kuramsal bağlamdır.

Önerme 3 (Ö3). *Zorunlu mevcudiyet baskısı arttıkça çalışanların psikolojik güvenlik algısı azalır.*

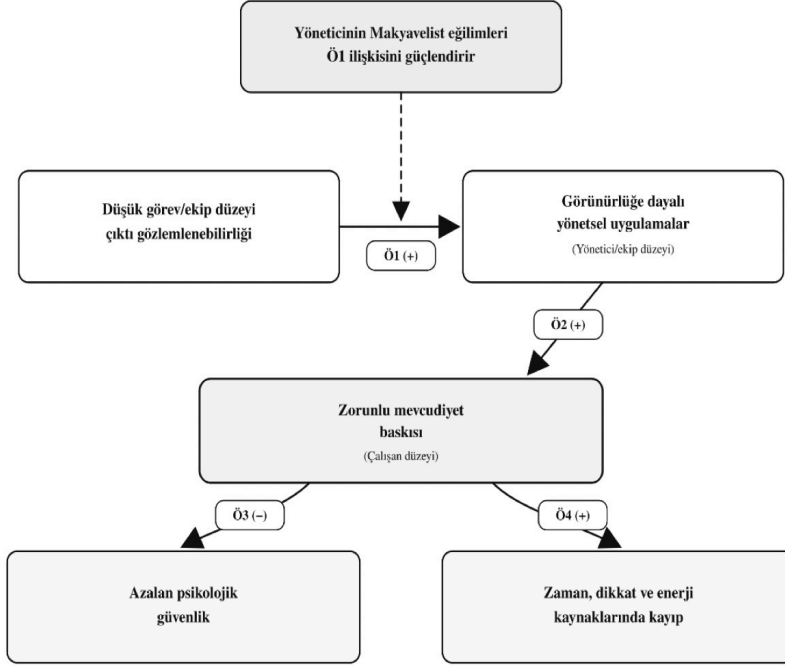
Kaynakların Korunması Teorisi, değerli kaynakların kaybı tehdidinin ve bu kaynakları korumak için kaynak yatırma gereğinin stres yarattığını açıklar (Hobfoll, 1989, 2001; Hobfoll vd., 2018). Bu modelde kaynak kaybı üç ayrı alanı kapsar: işe gidiş geliş için harcanan zaman; iş kesintileri ve görev geçişleri nedeniyle bölünen dikkat; mevcudiyet beklentisini karşılama çabasına bağlı enerji kaybı. Bu alanlar ampirik sınamada ayrı göstergeler olarak değerlendirilir; model bunların tek bir yansıtıcı ölçeği oluşturduğunu varsaymaz.

İşe gidiş geliş araştırmaları, ulaşım talepleri ile gerilim ve çalışan sonuçları arasındaki ilişkiye dolaylı dayanak sunar; ancak zorunlu mevcudiyet baskısını ya da dikkat ve enerji kaybının tamamını doğrudan sınamaz (Murphy vd., 2023; Zhang vd., 2023). Model, işin gerektirmediği ve çalışanın seçim alanını daralttığı algılanan mevcudiyet talebini, kaynak kaybı sürecinde engelleyici nitelik taşıyan bir iş talebi olarak kavramsallaştırır. Fiziksel birlikteliğin koordinasyon veya mentorluk işlevi gördüğü durumlar bu açıklamanın sınır koşuludur. Bu nedenle mevcudiyet talebinin çalışanlarca nasıl değerlendirildiği ampirik sınamada ayrıca ele alınır (Mazzola ve Disselhorst, 2019).

Önerme 4 (Ö4). *Zorunlu mevcudiyet baskısı, çalışanların zaman, dikkat ve enerji kaynaklarına ilişkin kayıp göstergeleriyle pozitif yönde ilişkilidir. Bu üç kaynak alanı ampirik sınamada ayrı sonuçlar olarak değerlendirilir.*

Şekil 2

Önerilen çekirdek kavramsal model

Not. Düz oklar yönlü ilişkileri, kesikli ok düzenleyici ilişkiyi gösterir. **Ö1:** Görev/ekip düzeyinde çıktıların gözlemlenmesi zorlaştıkça görünürlüğe dayalı uygulamalar artar; yönetici düzeyi Makyavelizmi, yerel takdir yetkisi varsa bu ilişkiyi güçlendirir. Zorunlu mevcudiyet baskısı, psikolojik güvenlik ve kaynak kaybı çalışan düzeyindedir. Örgüt çapındaki ofise dönüş politikası model dışıdır; araştırmada ayrı bir bağlamsal değişken olarak ölçülür.

SONUÇ

Bu çalışma, görev/ekip düzeyinde çıktı gözlemlenebilirliği, yönetici Makyavelizmi, görünürlüğe dayalı uygulamalar ve çalışanların zorunlu mevcudiyet baskısı arasındaki ilişkileri dört önermeli bir modelde bir araya getirmektedir. Modelin kuramsal katkısı, çıktıların doğrudan gözlenmesinin güç olduğu koşullarda fiziksel görünürlüğün kusurlu bir kontrol göstergesi olarak kullanılmasını ve bu ilişkinin yönetici Makyavelizmi ile yerel takdir alanına bağlı olmasını açıklamasıdır. Böylece örgütsel kontrol ve vekâlet yaklaşımlarındaki kontrol biçimi seçimi, fiziksel görünürlüğün yönetim kararlarında kullanılması bağlamında ele alınmaktadır.

Ö1, düşük çıktı gözlenebilirliği ile görünürlüğe dayalı uygulamalar arasındaki ilişkiyi; Ö2 ise bu uygulamalar ile çalışanların bireysel baskı algısı arasındaki ilişkiyi tanımlar. Birlikte, görünürlüğe dayalı uygulamalar üzerinden uzanan koşullu bir dolaylı yol kurarlar. Ö3 ve Ö4, baskı algısının psikolojik güvenlik ve kaynak kaybıyla ilişkilerini ayrı sonuçlar olarak ele alır. Bu ilişkiler doğrulanmış ampirik bulgular değil, sınanabilir kuramsal önermelerdir. Düşük çıktı gözlenebilirliğin uygulamalarla ilişkisiz bulunması, Makyavelist eğilimin bu ilişkiyi güçlendirmemesi veya uygulama sıklığının çalışan baskısı algısıyla ilişki göstermemesi ilgili önermelere destek sağlamaz.

Uygulama Çıkarımları

Uygulama önerileri, fiziksel olarak işyerinde bulunmayı gerektiren görevlerle başka bir yerde yürütülebilen görevlerin ayrıştırılmasına dayanır. Örgütler, görev analizleriyle hangi rollerin yüz yüze mevcudiyet gerektirdiğini ve hangilerinin esnek biçimde yürütülebileceğini açıkça belirlemelidir. Performans ve görevlendirme kararlarında iş çıktıları, çıktı kalitesi, ekip katkısı ve geri bildirim gibi işe uygun ölçütler kullanılmalıdır. Fiziksel görünürlüğün bu ölçütlerin yerine geçip geçmediği düzenli olarak incelenmelidir.

Ö2 doğrultusunda ofiste bulunmanın performans değerlendirmesi, önemli görevlere erişim veya takdir kararlarıyla sistematik biçimde ilişkilendirilip ilişkilendirilmediği izlenmelidir. Çalışanlara uygulamalar ve çalışma yeri beklentileri hakkındaki görüşlerini güvenli kanallardan iletme olanağı tanınmalıdır. Bu geri bildirim, zorunlu mevcudiyet baskısı algısı ile psikolojik güvenlik arasındaki ilişkinin değerlendirilmesini destekler.

Sınırlılıklar ve Gelecek Araştırma Gündemi

Model henüz ampirik olarak sınanmamıştır. Görünürlüğe dayalı uygulamalar merkezî ofise dönüş politikalarından, görev bağımlılığından, sektör normlarından, koordinasyon gereksinimlerinden veya önceki performans sorunlarından da kaynaklanabilir. Bu nedenle örgüt politikası ile yöneticinin yerel takdir alanı ayrı değişkenler olarak ölçülmelidir. Yönetici Makyavelizmi, görünürlüğe dayalı uygulamaların tek nedeni olarak değerlendirilmemelidir.

Çok düzeyli analiz planı, yöneticilerin, ekiplerin ve çalışanların veri içindeki kümelenme yapısına göre kurulmalıdır. Her yönetici tek bir ekibi yönetiyor ve çıktı gözlenebilirliği ile görünürlüğe dayalı uygulamalar ekip düzeyinde,

baskı algısı ve çalışan sonuçları ise bireysel düzeyde ölçülüyorsa 2–2–1 tasarımı kullanılır. Yöneticiler birden fazla ekibi yönetiyorsa çalışanlar ekiplerin, ekipler de yöneticilerin altında kümelenir; bu durumda yönetici Makyavelizmi yönetici düzeyinde, çıktı gözlenebilirliği ve görünürlüğe dayalı uygulamalar ekip düzeyinde, çalışan sonuçları ise bireysel düzeyde modellenerek üç düzeyli tasarım kurulur. Yönetici ve ekip kümelenmeleri iç içe geçmiyorsa, örneğin yöneticiler farklı ekiplerde çalışıyor ya da bir ekipte birden fazla yönetici görev yapıyorsa, çapraz sınıflandırılmış tasarım kullanılır ve iki kümelenme düzeyinin varyans bileşenleri ayrı tahmin edilir.

Görünürlüğe dayalı uygulamalar çalışanlardan bireysel algı olarak ölçülüyorsa ve ekip düzeyine toplulaştırılmıyorsa analiz bu ölçüm düzeyine göre kurulmalıdır. Çalışan yanıtları ekip düzeyine taşınacaksa grup içi uzlaşma ile ICC(1) ve ICC(2) değerleri raporlanmalıdır. Çıktı gözlenebilirliği aynı ekipteki görevler arasında değişiyorsa, görev düzeyindeki bu farklılık da modelde ayrıca temsil edilmelidir.

Boylamsal ve çok kaynaklı araştırmalar, yönetsel eğilimleri ve görev özelliklerini uygulamalardan; uygulamaları da çalışan algıları ve sonuçlarından farklı zamanlarda ölçerek modelin zamansal sırasını sınamalıdır. Uygulamalar karar kayıtları, yönetici bildirimleri ve çalışan değerlendirmeleriyle; baskı algısı ve sonuçlar ise çalışanlardan alınan ayrı ölçümlerle incelenmelidir. Farklı kaynaklardan veri toplamak ortak yöntem yanlılığı riskini azaltır, ancak bu riski bütünüyle ortadan kaldırmaz.

Gelecek çalışmalar, çalışan ve yönetici görüşmeleriyle zorunlu mevcudiyet baskısının kapsamını netleştirmeli; ardından ölçüm maddelerini geliştirip geçerlemelidir. Yönetici Makyavelizmi yöneticilerden alınan verilerle ölçülecekse Dahling vd. (2009) ölçeğinin Türkçe formu yönetici örnekleminde ayrıca geçerlenmelidir. İş tatmini, duygusal örgütsel bağlılık ve işten ayrılma niyeti çekirdek modele eklenmeden, psikolojik güvenlik veya kaynak kaybının daha uzak sonuçları olarak ayrı araştırmalarda incelenmelidir. Güç mesafesi, performans değerlendirme sisteminin olgunluğu ve yüz yüze etkileşim gerekliliği de çekirdek modele eklenmek yerine, farklı kuramsal gerekçeleri ve analiz düzeyleri gözetilerek ayrı sınır koşulları olarak sınanmalıdır. Meşruiyet algısı yöneticinin iletişiminden etkilendiği için dışsal bir düzenleyici olarak varsayılmamalı; ayrı bir süreç veya rakip açıklama olarak ele alınmalıdır.

Tablo 3*Zorunlu mevcudiyet baskısının kavramsal içerik alanları ve örnek ifadeler*

İçerik alanı	Kavramsal anlamı	Örnek ifade
Algılanan zorunluluk	Çalışanın ofise gelme konusunda seçim hakkı bulunmadığı algısı.	“Çalışma yerimi belirleme konusunda bana gerçek bir seçim hakkı tanınmadığını hissediyorum.”
Görünür bulunma baskısı	İşin başka yerde yürütülebilmesine rağmen işyerinde görünür bulunma baskısı.	“İşim başka bir yerde yürütülebilecek olsa da çalışma saatlerinde işyerinde görünür bulunmam gerektiğini hissediyorum.”
Beklenen dezavantaj	Daha az fiziksel görünürlüğün görevlendirme veya takdir kararlarında çalışanın aleyhine sonuç doğuracağı algısı.	“İşyerinde daha az görünür olmamın görevlendirme veya takdir kararlarında aleyhime sonuç doğuracağını düşünüyorum.”

Not. Tablo 3'teki örnek ifadeler geçerlenmiş ya da doğrulanmış bir ölçek değildir; zorunlu mevcudiyet baskısına ilişkin gelecekteki ölçüm geliştirme çalışmaları için başlangıç niteliğinde içerik örnekleridir. Başlangıç varsayımında zorunlu mevcudiyet baskısı üç içerik alanının bileşimi olarak ele alınır; ölçüm yapısı ve bu alanların ilişkisi geçerleme araştırmasında sınanmalıdır. Örnek ifadeler çalışanın baskı algısını ölçmeli; görünürlüğe dayalı uygulamaların sıklığını ölçen maddelerden ayrı tutulmalıdır. Görevlendirme, takdir ve yönetsel erişimle ilgili dezavantaj algıları da ayrı maddelerle temsil edilmelidir.

Bu çalışma, işin gerektirmediği fiziksel görünürlüğün hangi koşullarda çalışanlarca zorunlu mevcudiyet baskısı olarak deneyimlendiğini açıklayan dört önermeli bir kavramsal model sunmaktadır. Model, fiziksel görünürlüğü doğrudan bir performans ölçütü olarak değil; çıktı gözlenebilirliğinin düşük, yöneticinin yerel takdir alanının bulunduğu koşullarda kullanılan kusurlu bir kontrol göstergesi olarak ele alır. Yönetici Makyavelizmi bu uygulamaların ortaya çıkış koşullarını, zorunlu mevcudiyet baskısı ise psikolojik güvenlik ve zaman, dikkat, enerji kaynaklarındaki kayıp gibi yakın çalışan sonuçlarını açıklayan modelde yer alır.

Önerilen ilişkiler henüz ampirik olarak sınanmamıştır; bu nedenle modelin önermeleri doğrulanmış bulgular olarak yorumlanmamalıdır. Gelecek araştırmalar zorunlu mevcudiyet baskısını işin gerektirdiği fiziksel

mevcudiyet ve çalışanın gönüllü tercihiyle işyerinde bulunmasından ayırarak ölçmeli; modelin çok düzeyli ilişkilerini boylamsal ve çok kaynaklı tasarımlarla sınımalıdır.

KAYNAKÇA

Aile, Çalışma ve Sosyal Hizmetler Bakanlığı. (2021, 10 Mart). *Uzaktan Çalışma Yönetmeliği. Resmî Gazete* (Sayı: 31419). <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2021/03/20210310-2.htm>

Aronsson, G., Gustafsson, K., & Dallner, M. (2000). Sick but yet at work: An empirical study of sickness presenteeism. *Journal of Epidemiology & Community Health*, 54(7), 502–509. <https://doi.org/10.1136/jech.54.7.502>

Bakker, A. B., & Demerouti, E. (2007). The job demands-resources model: State of the art. *Journal of Managerial Psychology*, 22(3), 309–328. <https://doi.org/10.1108/02683940710733115>

Belschak, F. D., Muhammad, R. S., & Den Hartog, D. N. (2018). Birds of a feather can butt heads: When Machiavellian employees work with Machiavellian leaders. *Journal of Business Ethics*, 151(3), 613–626. <https://doi.org/10.1007/s10551-016-3251-2>

Blau, P. M. (1964). *Exchange and power in social life*. John Wiley & Sons.

Bloom, N., Han, R., & Liang, J. (2024). Hybrid working from home improves retention without damaging performance. *Nature*, 630, 920–925. <https://doi.org/10.1038/s41586-024-07500-2>

Bülbül, S., İşıaık, S., & Aytaç, S. (2022). Measurement of perceived psychological safety: Integration, review and evidences for the scale in the context of Türkiye. *Journal of Economy Culture and Society*, 65, 15–28. <https://doi.org/10.26650/JECS2021-974757>

Cai, H., Wang, L., & Jin, X. (2024). Leader's Machiavellianism and employees' counterproductive work behavior: Testing a moderated mediation model. *Frontiers in Psychology*, 14, Article 1283509. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2023.1283509>

Cavanaugh, M. A., Boswell, W. R., Roehling, M. V., & Boudreau, J. W. (2000). An empirical examination of self-reported work stress among U.S. managers. *Journal of Applied Psychology*, 85(1), 65–74. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.1.65>

Christie, R., & Geis, F. L. (1970). *Studies in Machiavellianism*. Academic Press.

Cropanzano, R., & Mitchell, M. S. (2005). Social exchange theory: An interdisciplinary review. *Journal of Management*, 31(6), 874–900. <https://doi.org/10.1177/0149206305279602>

Dahling, J. J., Whitaker, B. G., & Levy, P. E. (2009). The development and validation of a new Machiavellianism scale. *Journal of Management*, 35(2), 219–257. <https://doi.org/10.1177/0149206308318618>

De Hoogh, A. H. B., Den Hartog, D. N., & Belschak, F. D. (2021). Showing one's true colors: Leader Machiavellianism, rules and instrumental climate, and abusive supervision. *Journal of Organizational Behavior*, 42(7), 851–866. <https://doi.org/10.1002/job.2536>

Drago, R., Wooden, M., & Black, D. (2009). Long work hours: Volunteers and conscripts. *British Journal of Industrial Relations*, 47(3), 571–600. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8543.2009.00717.x>

Edmondson, A. C. (1999). Psychological safety and learning behavior in work teams. *Administrative Science Quarterly*, 44(2), 350–383. <https://doi.org/10.2307/2666999>

Edmondson, A. C., & Lei, Z. (2014). Psychological safety: The history, renaissance, and future of an interpersonal construct. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 1, 23–43. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-031413-091305>

Eisenberger, R., Huntington, R., Hutchison, S., & Sowa, D. (1986). Perceived organizational support. *Journal of Applied Psychology*, 71(3), 500–507. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.71.3.500>

Eisenhardt, K. M. (1985). Control: Organizational and economic approaches. *Management Science*, 31(2), 134–149. <https://doi.org/10.1287/mnsc.31.2.134>

Elden, B. (2025). İş hayatında uzaktan çalışma düzeyinin presenteeism (İşte Varolmama Sorunu) ile ilişkisinin ölçülmesi: Kamu ve vakıf üniversitesi çalışanları üzerine bir araştırma. *Alanya Akademik Bakış*, 9(3), 872–891. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.1618045>

Elsbach, K. D., Cable, D. M., & Sherman, J. W. (2010). How passive “face time” affects perceptions of employees: Evidence of spontaneous

trait inference. *Human Relations*, 63(6), 735–760. <https://doi.org/10.1177/0018726709353139>

Emanuel, N., Harrington, E., & Pallais, A. (2026). The power of proximity to coworkers. *The Quarterly Journal of Economics*, 141(3), 1825–1870. <https://doi.org/10.1093/qje/qjag027>

Gajendran, R. S., & Harrison, D. A. (2007). The good, the bad, and the unknown about telecommuting: Meta-analysis of psychological mediators and individual consequences. *Journal of Applied Psychology*, 92(6), 1524–1541. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.6.1524>

Gibbs, M., Mengel, F., & Siemroth, C. (2023). Work from home and productivity: Evidence from personnel and analytics data on information technology professionals. *Journal of Political Economy Microeconomics*, 1(1), 7–41. <https://doi.org/10.1086/721803>

Golden, T. D., & Gajendran, R. S. (2019). Unpacking the role of a telecommuter's job in their performance: Examining job complexity, problem solving, interdependence, and social support. *Journal of Business and Psychology*, 34(1), 55–69. <https://doi.org/10.1007/s10869-018-9530-4>

Hobfoll, S. E. (1989). Conservation of resources: A new attempt at conceptualizing stress. *American Psychologist*, 44(3), 513–524. <https://doi.org/10.1037/0003-066X.44.3.513>

Hobfoll, S. E. (2001). The influence of culture, community, and the nested-self in the stress process: Advancing conservation of resources theory. *Applied Psychology*, 50(3), 337–421. <https://doi.org/10.1111/1464-0597.00062>

Hobfoll, S. E., Halbesleben, J., Neveu, J.-P., & Westman, M. (2018). Conservation of resources in the organizational context: The reality of resources and their consequences. *Annual Review of Organizational Psychology and Organizational Behavior*, 5, 103–128. <https://doi.org/10.1146/annurev-orgpsych-032117-104640>

Jaakkola, E. (2020). Designing conceptual articles: Four approaches. *AMS Review*, 10, 18–26. <https://doi.org/10.1007/s13162-020-00161-0>

Johns, G. (2010). Presenteeism in the workplace: A review and research agenda. *Journal of Organizational Behavior*, 31(4), 519–542. <https://doi.org/10.1002/job.630>

- Kahn, W. A. (1990). Psychological conditions of personal engagement and disengagement at work. *Academy of Management Journal*, 33(4), 692–724. <https://doi.org/10.2307/256287>
- Karaçınar, A., & Filizöz, B. (2024). Uzaktan çalışma modelinin (hibrit model) çalışan performansı üzerine etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 6(4), 1073–1089. <https://doi.org/10.33712/mana.1394601>
- Kessler, S. R., Bandelli, A. C., Spector, P. E., Borman, W. C., Nelson, C. E., & Penney, L. M. (2010). Re-examining Machiavelli: A three-dimensional model of Machiavellianism in the workplace. *Journal of Applied Social Psychology*, 40(8), 1868–1896. <https://doi.org/10.1111/j.1559-1816.2010.00643.x>
- Leslie, L. M., Manchester, C. F., Park, T.-Y., & Mehng, S. A. (2012). Flexible work practices: A source of career premiums or penalties? *Academy of Management Journal*, 55(6), 1407–1428. <https://doi.org/10.5465/amj.2010.0651>
- MacInnis, D. J. (2011). A framework for conceptual contributions in marketing. *Journal of Marketing*, 75(4), 136–154. <https://doi.org/10.1509/jmkg.75.4.136>
- Mazzola, J. J., & Disselhorst, R. (2019). Should we be “challenging” employees? A critical review and meta-analysis of the challenge-hindrance model of stress. *Journal of Organizational Behavior*, 40(8), 949–961. <https://doi.org/10.1002/job.2412>
- Miraglia, M., & Johns, G. (2016). Going to work ill: A meta-analysis of the correlates of presenteeism and a dual-path model. *Journal of Occupational Health Psychology*, 21(3), 261–283. <https://doi.org/10.1037/ocp0000015>
- Murphy, L. D., Cobb, H. R., Rudolph, C. W., & Zacher, H. (2023). Commuting demands and appraisals: A systematic review and meta-analysis of strain and wellbeing outcomes. *Organizational Psychology Review*, 13(1), 11–43. <https://doi.org/10.1177/20413866221131404>
- Ouchi, W. G. (1979). A conceptual framework for the design of organizational control mechanisms. *Management Science*, 25(9), 833–848. <https://doi.org/10.1287/mnsc.25.9.833>
- Page, M. J., McKenzie, J. E., Bossuyt, P. M., Boutron, I., Hoffmann, T. C., Mulrow, C. D., Shamseer, L., Tetzlaff, J. M., Akl, E. A., Brennan, S. E., Chou, R., Glanville, J., Grimshaw, J. M., Hróbjartsson, A., Lalu, M.

M., Li, T., Loder, E. W., Mayo-Wilson, E., McDonald, S., . . . Moher, D. (2021). The PRISMA 2020 statement: An updated guideline for reporting systematic reviews. *BMJ*, 372(n71). <https://doi.org/10.1136/bmj.n71>

Paulhus, D. L., & Williams, K. M. (2002). The Dark Triad of personality: Narcissism, Machiavellianism, and psychopathy. *Journal of Research in Personality*, 36(6), 556–563. [https://doi.org/10.1016/S0092-6566\(02\)00505-6](https://doi.org/10.1016/S0092-6566(02)00505-6)

Perlow, L. A. (1999). The time famine: Toward a sociology of work time. *Administrative Science Quarterly*, 44(1), 57–81. <https://doi.org/10.2307/2667031>

Ravid, D. M., Tomczak, D. L., White, J. C., & Behrend, T. S. (2023). A meta-analysis of the effects of electronic performance monitoring on work outcomes. *Personnel Psychology*, 76(1), 5–40. <https://doi.org/10.1111/peps.12514>

Rosenthal, S. A., & Pittinsky, T. L. (2006). Narcissistic leadership. *The Leadership Quarterly*, 17(6), 617–633. <https://doi.org/10.1016/j.leaqua.2006.10.005>

Spain, S. M., Harms, P., & LeBreton, J. M. (2014). The dark side of personality at work. *Journal of Organizational Behavior*, 35(S1), S41–S60. <https://doi.org/10.1002/job.1894>

Spence, M. (1973). Job Market Signaling. *The Quarterly Journal of Economics*, 87(3), 355–374. <https://doi.org/10.2307/1882010>

Teoman, E., & Harmancı Seren, A. K. (2022). Psychometrics of Stanford Presenteeism Scale-Short Form in Turkish. *Florence Nightingale Journal of Nursing*, 30(2), 190–195. <https://doi.org/10.54614/FNJJN.2022.21100>

Tepper, B. J. (2000). Consequences of abusive supervision. *Academy of Management Journal*, 43(2), 178–190. <https://doi.org/10.2307/1556375>

Ülbeği, İ. D. (2016). Makyavelizm ölçeğinin güvenirlik ve geçerlik çalışması. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 25(2), 89–100. <https://dergipark.org.tr/pub/cusosbil/article/353071>

Williams, J. C., Blair-Loy, M., & Berdahl, J. L. (2013). Cultural schemas, social class, and the flexibility stigma. *Journal of Social Issues*, 69(2), 209–234. <https://doi.org/10.1111/josi.12012>

Williamson, S., Jogulu, U., Lundy, J., & Taylor, H. (2024). Will return-to-office mandates prevent proximity bias for employees working from home? *Australian Journal of Public Administration*, 83(4), 717–722. <https://doi.org/10.1111/1467-8500.12634>

Zhang, X., Li, Q., & Wang, Y. (2023). Impact of commuting time on employees' job satisfaction—An empirical study based on China's Family Panel Studies (CFPS). *Sustainability*, 15(19), Article 14102. <https://doi.org/10.3390/su151914102>

İĞDIR'DAN YAYLAYA: MEVSİMLİK GÖÇÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ VE DENEYİMLERİ

Erol AKYILDIRIM
İğdır Üniversitesi, Türkiye
akyildirimerol@gmail.com
<https://orcid.org/0000-0003-2333-6044>

Atıf	AKYILDIRIM, E. (2026). İĞDIR'DAN YAYLAYA: MEVSİMLİK GÖÇÜN SOSYOLOJİK DİNAMİKLERİ VE DENEYİMLERİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(4), 633-668.
-------------	---

ÖZ

Bu çalışma, İğdir ilinde sürdürülen yaylacılık faaliyetlerini mevsimlik göç bağlamında ele alarak, yaylaya yönelmeyi belirleyen sosyo-ekonomik ve çevresel dinamikleri, göç sürecinin gündelik yaşama yansımalarını ve yaylacılık faaliyetlerinin dönüşümünü incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, nitel betimleyici araştırma deseninde yürütülmüş; veriler, yarı yapılandırılmış görüşmeler aracılığıyla yaylacılık deneyimine sahip 16 katılımcıdan elde edilmiştir. Veriler tematik analiz yöntemiyle çözümlenmiştir. Bulgular, yaylaya göç kararının yalnızca iklimsel koşullar veya mera yetersizliğiyle açıklanamayacağını; ekonomik geçim stratejileri, üretimin sürdürülebilirliği ve hayvancılık faaliyetlerinin devamlılığının bu süreci birlikte şekillendirdiğini göstermektedir. Ayrıca yaylacılık pratiğinin geçmişe kıyasla önemli ölçüde dönüşüme uğradığı; yaya göçlerin yerini araçlı taşımaya bırakması, üretim maliyetlerinin artması, çoban teminindeki güçlükler, kamusal hizmetlere erişimde yaşanan sorunlar ve genç kuşakların hayvancılığa yönelik ilgisinin azalmasının bu dönüşümün temel göstergeleri olduğu belirlenmiştir. Araştırma, yaylacılığı yalnızca mevsimlik bir hareketlilik biçimi olarak değil, ekonomik baskılar, çevresel koşullar ve kırsal dönüşüm süreçlerinin birlikte yeniden şekillendirdiği dinamik bir toplumsal üretim pratiği olarak değerlendirmektedir. Bu yönüyle çalışma, mevsimlik yaylacılık literatürüne İğdir örneği üzerinden kırsal dönüşümün sosyolojik dinamiklerini görünür kılan özgün bir katkı sunmaktadır. Sonuç olarak, yaylacılık yalnızca geleneksel bir üretim

biçimi değil; modernleşme, ekonomik baskılar, çevresel koşullar ve kırsal dönüşüm süreçlerinin etkisiyle yeniden biçimlenen dinamik bir toplumsal üretim ve yaşam pratiği olarak varlığını sürdürmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Yaylacılık, Mevsimlik Göç, Kırsal Dönüşüm, Hayvancılık, Nitel Araştırma.*

FROM IĞDIR TO THE HIGH PLATEAUS: SOCIOLOGICAL DYNAMICS AND EXPERIENCES OF SEASONAL MIGRATION

ABSTRACT

This study examines transhumance practices in Iğdır within the context of seasonal migration by exploring the socio-economic and environmental dynamics shaping the decision to migrate to highland pastures, the implications of this migration for everyday life, and the transformation of transhumance practices over time. The study was conducted using a qualitative descriptive research design, and the data were collected through semi-structured interviews with 16 participants who had direct experience with transhumance. The data were analyzed using thematic analysis. The findings indicate that the decision to migrate to highland pastures cannot be explained solely by climatic conditions or the scarcity of grazing land; rather, it is jointly shaped by livelihood strategies, the sustainability of livestock production, and the continuity of pastoral activities. The findings further reveal that transhumance has undergone a substantial transformation compared to the past, as reflected in the replacement of traditional on-foot migration with motorized transportation, rising production costs, difficulties in recruiting shepherds, limited access to public services, and declining interest among younger generations in livestock farming. The study conceptualizes transhumance not merely as a form of seasonal mobility but as a dynamic social practice of production that is continuously reshaped by economic pressures, environmental conditions, and broader processes of rural transformation. In this respect, the study contributes to the literature on seasonal transhumance by demonstrating how rural transformation reconfigures the social dynamics of pastoral mobility through evidence from the Iğdır case. Overall, the findings suggest that transhumance continues to exist not only as a traditional mode of production but also as a dynamic social practice of production and everyday life that is

being reconfigured by modernization, economic pressures, environmental conditions, and ongoing processes of rural transformation.

Keywords: *Transhumance, Seasonal Migration, Rural Transformation, Livestock Farming, Qualitative Research.*

GİRİŞ

Geçici göç, bireylerin belirli bir süreyle sınırlı olarak ekonomik ya da mevsimlik nedenlerle gerçekleştirdikleri yer değiştirme hareketlerini ifade etmektedir. Tarım işçilerinin hasat dönemlerinde farklı bölgelere gitmeleri ve mevsimlik yayla göçleri bu göç türüne örnek olarak gösterilebilir (Başar, 2015). Mevsimlik göç, kırsal yaşamın ekonomik ve çevresel koşullarıyla yakından ilişkili bir hareketlilik biçimidir. Özellikle hayvancılığa dayalı üretim yapılan bölgelerde, yaz aylarında daha elverişli otlak ve iklim koşullarından yararlanmak amacıyla gerçekleştirilen yayla göçleri, hem üretim stratejisinin hem de toplumsal yaşamın önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu hareketlilik yalnızca ekonomik bir zorunluluk değil; aynı zamanda kırsal yaşamın kültürel ve sosyal yapısını şekillendiren bir süreç olarak değerlendirilmektedir (Doğanay & Coşkun, 2014, s. 1-24; Durmuş & Çağlıyan, 2009, 25–36).

Kırsal alanlarda yaylaya göç, tarihsel olarak üretim biçimleriyle birlikte gelişmiş ve kuşaktan kuşağa aktarılan bir yaşam pratiği hâline gelmiştir. Bu süreçte hayvanların beslenmesi, süt ve süt ürünlerinin üretimi gibi faaliyetler yayla yaşamının merkezinde yer almaktadır. Aynı zamanda yayla yaşamı, geçici bir yer değiştirme olmasına rağmen, sosyal ilişkilerin yeniden kurulduğu ve topluluk dayanışmasının güçlendiği bir alan olarak da değerlendirilmektedir (Daşçı & Çomaklı, 2006, s. 275-280; Tunçel, 2015, s. 5-26)

İğdır ili ve çevresi, hayvancılığın önemli bir geçim kaynağı olması nedeniyle mevsimlik göç pratiklerinin sürdüğü bölgelerden biridir. Bölgedeki sıcak ve kurak yaz koşulları, üreticileri daha serin ve otlak bakımından daha elverişli yayla alanlarına yönlendirmektedir. Bu durum yalnızca ekonomik bir tercih değil, aynı zamanda çevresel koşullara uyum sağlama stratejisi olarak da değerlendirilmektedir (Korkusuz & Kaban, 2022, s. 21–34; Karaoğlu, 2011, s. 97–104). Yaylaya göç süreci; hazırlık, yolculuk ve yerleşim aşamalarıyla birlikte hem fiziksel hem de sosyal açıdan emek yoğun bir deneyim olarak görülmektedir.

Mevsimlik göç, bireylerin yaşam deneyimlerini de doğrudan etkilemektedir. Yayla yaşamının sunduğu doğa ile iç içe olma imkânı, üretim sürecine doğrudan katılım ve kolektif yaşam biçimi bazı olumlu yönler olarak değerlendirilirken; ulaşım zorlukları, altyapı eksiklikleri ve sosyal hizmetlere erişimde yaşanan güçlükler ise önemli sorun alanları olarak öne çıkmaktadır (Doğanay & Coşkun, 2014, s. 1-24 ; Durmuş & Çağlıyan, 2009, 25–36).

Bu bağlamda çalışma, Iğdır'dan yaylaya yapılan mevsimlik göçün yalnızca ekonomik bir zorunluluk değil, aynı zamanda toplumsal ilişkileri, yaşam pratiklerini ve bireysel deneyimleri yeniden üreten çok boyutlu bir süreç olduğunu ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmanın temel sorusu, bireylerin yaylaya göç kararlarını belirleyen sosyo-ekonomik ve çevresel faktörlerin neler olduğu ve bu sürecin gündelik yaşam deneyimlerine nasıl yansıtıldığıdır. Ayrıca yayla yaşamının olumlu ve olumsuz yönleri ile bireylerin bu yaşam biçimine ilişkin memnuniyet düzeyleri de çalışmanın önemli odak noktaları arasında yer almaktadır. Bu bağlamda çalışma, mevsimlik göçü yalnızca ekonomik bir zorunluluk olarak değil, aynı zamanda toplumsal ilişkilerin yeniden üretildiği bir yaşam pratiği olarak ele almaktadır. Ayrıca literatürde Iğdır özelinde yayla göçüne ilişkin sınırlı sayıda çalışmanın bulunması, bu araştırmanın bölgesel düzeyde önemli bir boşluğu doldurmasına katkı sunmaktadır.

Yaylacılık ve Mevsimlik Göçe İlişkin Literatür

Mevsimlik göç, bireylerin veya toplulukların ekonomik faaliyetlerini sürdürebilmek amacıyla yılın belirli dönemlerinde gerçekleştirdikleri geçici yer değiştirme hareketlerini ifade etmektedir (Başar, 2015). Hayvancılıkla geçimini sağlayan kırsal topluluklarda bu hareketlilik çoğunlukla yaylacılık biçiminde gerçekleşmektedir. Yaylacılık, hayvan sürülerinin mevsimsel olarak farklı mera alanlarına taşınmasına dayanan geleneksel bir üretim sistemi olmasının yanı sıra, kırsal yaşamın örgütlenmesini, emek süreçlerini ve toplumsal ilişkileri de şekillendiren bir yaşam pratiğidir (Tunçdilek, 1967; Doğanay & Coşkun, 2014). Bu nedenle yaylacılığı yalnızca doğal çevreye uyum sağlayan bir üretim faaliyeti olarak değerlendirmek, bu olgunun toplumsal boyutunu açıklamak açısından yeterli görülmemektedir. Göç literatüründe mevsimlik hareketlilik uzun yıllar boyunca daha çok çevresel ve ekonomik faktörler üzerinden açıklanmıştır. Lee'nin (1966) itici-çekici faktörler yaklaşımı, bireylerin yaşadıkları bölgelerde karşılaştıkları olumsuz koşullar nedeniyle daha elverişli alanlara yöneldiğini ortaya

koymaktadır. Bu yaklaşım yaylacılığı açıklamada önemli bir kuramsal başlangıç noktası olmakla birlikte, günümüzde tek başına yeterli görülmemektedir. Çünkü yaylaya yönelme kararı yalnızca iklim koşulları veya mera yetersizliğiyle değil; hane ekonomisi, emek örgütlenmesi, üretim maliyetleri, aile yapısı ve kırsal yaşamın sürdürülebilirliği gibi çok sayıda toplumsal unsurun birlikte etkisiyle şekillendiği söylenebilir.

Uluslararası literatürde yaylacılık çoğunlukla transhumance kavramı çerçevesinde ele alınmaktadır. İlk dönem araştırmaları transhumance uygulamalarını mera kullanımı ve hayvancılık üretiminin devamlılığı açısından değerlendirirken, son yıllarda yapılan çalışmalar bu hareketliliğin aynı zamanda kırsal geçim stratejilerinin, doğal kaynak yönetiminin ve toplumsal uyum süreçlerinin önemli bir parçası olduğunu göstermektedir (Cleary, 1988; Thevenin, 2011; Azerigyik et al., 2025). Özellikle Afrika ve Akdeniz Havzası üzerine gerçekleştirilen araştırmalar, transhumance faaliyetlerinin yalnızca hayvan otlatma amacı taşımadığını; hane gelirinin korunması, kırsal yoksulluğun azaltılması, gıda güvenliğinin desteklenmesi ve iklim değişikliğine uyum sağlanması açısından da önemli işlevler üstlendiğini ortaya koymaktadır (Timpong-Jones et al., 2023; Azerigyik et al., 2025). Bununla birlikte mera kullanımına ilişkin anlaşmazlıklar, üretim maliyetlerinin artması, kamusal düzenlemeler ve göç yollarındaki değişimler gibi nedenlerle bu geleneksel üretim biçiminin önemli bir dönüşüm süreci yaşadığı da vurgulanmaktadır (Timpong-Jones et al., 2023; Azerigyik et al., 2025).

Türkiye'de yaylacılık üzerine gerçekleştirilen çalışmalar ise ağırlıklı olarak coğrafi özellikler, mera varlığı, hayvancılık faaliyetleri ve kırsal kalkınma ekseninde yoğunlaşmaktadır. Doğanay ve Coşkun (2014), yaylacılığı doğal çevre ile hayvancılık faaliyetleri arasındaki ilişkinin bir sonucu olarak ele alırken; Daşçı ve Çomaklı (2006) ile Tunçel (2015), yaylaların yalnızca üretim alanı olmadığını, aynı zamanda toplumsal dayanışmanın, kültürel aktarımın ve geleneksel yaşam biçiminin sürdürüldüğü mekânlar olduğunu vurgulamaktadır. Benzer biçimde Durmuş ve Çağlıyan (2009), yayla yaşamının kırsal toplulukların sosyal ilişkilerini güçlendirdiğini belirtmektedir. Daha güncel çalışmalar ise yaylacılık faaliyetlerinin giderek artan üretim maliyetleri, mera sorunları, çoban bulmadaki güçlükler ve genç nüfusun hayvancılıktan uzaklaşması nedeniyle önemli ölçüde değiştiğini ortaya koymaktadır (Ocak Yetişgin & Canan, 2025).

Bu çalışmalar yaylacılığın ekonomik, kültürel ve çevresel boyutlarını açıklamak açısından önemli katkılar sunmaktadır. Bununla birlikte ulusal literatürde yaylacılık çoğunlukla üretim faaliyetleri, doğal çevre veya kültürel özellikler çerçevesinde değerlendirilmekte; yaylacılığın kırsal dönüşüm sürecinde nasıl yeniden biçimlendiği, değişen emek ilişkilerinden ve ekonomik baskılardan nasıl etkilendiği sınırlı biçimde ele alınmaktadır (Doğanay & Coşkun, 2014; Tunçel, 2015; Ocak Yetişgin & Canan, 2025). Uluslararası literatürde ise son yıllarda kırsal dönüşümün üretim yapısı, sürdürülebilir geçim stratejileri, toplumsal kapsayıcılık ve yaşam pratikleri üzerindeki etkilerini birlikte değerlendiren çalışmaların arttığı görülmektedir (Timpong-Jones et al., 2023; Azerigiyik et al., 2025). Bu araştırmalar, kırsal dönüşümün yalnızca ekonomik değişimi değil, aynı zamanda kırsal toplumsal yapının, doğal kaynak yönetiminin ve geçim stratejilerinin yeniden örgütlenmesini de ifade ettiğini göstermektedir (Azerigiyik et al., 2025).

Bu değerlendirmeler ışığında mevcut literatürde iki temel boşluk dikkat çekmektedir. Birincisi, yaylacılık çalışmalarının önemli bir bölümü mevsimlik hareketliliğin nedenlerini açıklamaya odaklanırken, bu hareketliliğin kırsal yaşam deneyimlerini ve toplumsal ilişkileri nasıl dönüştürdüğünü yeterince tartışmamaktadır. İkincisi ise uluslararası literatürde yaylacılık giderek kırsal dönüşüm, sürdürülebilir geçim stratejileri ve toplumsal değişim bağlamında ele alınırken, Türkiye'deki çalışmaların bu kavramsal tartışmalarla sınırlı düzeyde ilişki kurduğu görülmektedir. Bu araştırma, Iğdır örneği üzerinden yaylacılığı yalnızca mevsimlik bir hareketlilik biçimi olarak değil; ekonomik baskılar, çevresel koşullar ve kırsal dönüşüm süreçlerinin birlikte yeniden şekillendirdiği bir toplumsal üretim pratiği olarak ele alarak söz konusu boşluğa katkı sunmayı amaçlamaktadır.

Araştırmanın Kuramsal Çerçevesi

Bu araştırma, Iğdır'da sürdürülen yaylacılık faaliyetlerini açıklayabilmek amacıyla birbirini tamamlayan üç kuramsal yaklaşımdan yararlanmaktadır. İlk olarak Lee'nin (1966) geliştirdiği İtici-Çekici Faktörler Yaklaşımı, üreticilerin yaylaya çıkma kararlarını etkileyen çevresel, ekonomik ve sosyal nedenleri açıklamak için kullanılmaktadır. İkinci olarak Steward'ın (1972) Kültürel Ekoloji Yaklaşımı, yaylacılığı doğal çevreye uyum sağlayan bir geçim stratejisi ve yaşam pratiği olarak değerlendirmeye imkân vermektedir. Son olarak Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, kırsal

üretim sistemlerinde meydana gelen ekonomik, teknolojik ve toplumsal değişimlerin yaylacılık faaliyetleri üzerindeki etkilerini anlamlandırmada temel bir çerçeve sunmaktadır (Woods, 2011; Van der Ploeg, 2018). Bu üç yaklaşım birlikte ele alındığında araştırmanın temel sorularını farklı boyutlardan açıklamaya olanak sağlamaktadır. Lee'nin yaklaşımı bireylerin yaylaya yönelme nedenlerini, Kültürel Ekoloji yaklaşımı bu hareketliliğin çevreyle kurduğu ilişkiyi, Kırsal Dönüşüm yaklaşımı ise yaylacılık faaliyetlerinde son yıllarda gözlenen yapısal değişimleri açıklamada tamamlayıcı bir rol üstlenmektedir.

Bu araştırma, söz konusu kuramsal yaklaşımları birlikte kullanarak yaylacılığı yalnızca mevsimlik bir göç hareketi ya da çevresel koşullara verilen bir uyum tepkisi olarak değil; ekonomik baskılar, çevresel değişimler ve kırsal dönüşüm süreçlerinin birlikte şekillendirdiği dinamik bir toplumsal üretim pratiği olarak ele almaktadır. Bu yönüyle çalışma, yaylacılık literatüründe göç, çevre ve kırsal dönüşüm yaklaşımlarını bütüncül biçimde bir araya getirerek İğdır örneği üzerinden mevcut literatüre sosyolojik bir katkı sunmayı amaçlamaktadır.

İtici–Çekici Faktörler Kuramı (Push–Pull Theory)

Lee'nin (1966) geliştirdiği İtici–Çekici Faktörler Yaklaşımı, göç kararının bireylerin yaşadıkları yerde karşılaştıkları olumsuz koşullar ile gitmeyi düşündükleri yerin sunduğu olanakların birlikte değerlendirilmesi sonucunda şekillendiğini ileri sürmektedir. Yaklaşımın göre iklim koşulları, ekonomik imkânlar, doğal kaynaklara erişim ve yaşam koşulları gibi unsurlar bireylerin hareketliliğini belirleyen temel faktörler arasında yer almaktadır.

Bu çalışmada söz konusu yaklaşım, üreticilerin yaylaya yönelme kararlarını açıklamak amacıyla kullanılmıştır. Görüşmeler, özellikle yaz aylarında artan sıcaklık, mera yetersizliği ve hayvanların beslenmesini güçleştiren çevresel koşulların önemli itici faktörler olduğunu göstermektedir. Buna karşılık yaylaların daha serin iklim koşullarına sahip olması, otlakların verimliliği ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliği ise üreticiler açısından başlıca çekici faktörleri oluşturmaktadır. Bununla birlikte araştırma bulguları, yaylaya çıkış kararının yalnızca çevresel faktörlerle açıklanamayacağını; aile ekonomisinin korunması, üretimin devamlılığının sağlanması ve geçim kaynaklarının sürdürülebilirliği gibi ekonomik unsurların da bu kararda belirleyici olduğunu ortaya koymaktadır.

Bu yönüyle araştırma, Lee'nin yaklaşımını mevsimlik yaylacılık bağlamında ekonomik ve çevresel faktörlerin birlikte değerlendirilmesi gerektiğini gösteren bir örnek üzerinden tartışmaktadır.

Kültürel Ekoloji Kuramı

Steward'ın (1972) geliştirdiği Kültürel Ekoloji Yaklaşımı, toplumların üretim biçimlerinin ve yaşam pratiklerinin içinde bulundukları doğal çevre ile karşılıklı etkileşim içerisinde şekillendiğini ileri sürmektedir. Bu yaklaşıma göre insanlar çevresel koşullara pasif biçimde uyum sağlayan aktörler değildir; aksine sahip oldukları bilgi, deneyim ve üretim pratikleri doğrultusunda çevresel koşullara uygun stratejiler geliştirmektedir.

Bu araştırmada Kültürel Ekoloji Yaklaşımı, yaylacılığı yalnızca hayvanların mevsimsel olarak farklı mera alanlarına götürülmesi şeklinde değil, çevresel koşullara uyum sağlayan bir geçim stratejisi olarak değerlendirmeye imkân vermektedir. Görüşmeler, yaylaya çıkışın sıcak iklim koşullarından kaçınma, hayvanların beslenmesini güvence altına alma ve hayvansal üretimin sürdürülebilirliğini sağlama amacı taşıdığını göstermektedir. Bunun yanında katılımcılar, çevresel koşullardaki değişimlere bağlı olarak ulaşım biçimlerini, üretim araçlarını ve günlük yaşam pratiklerini de yeniden düzenlediklerini ifade etmektedir. Bu durum yaylacılığın yalnızca doğal çevrenin belirlediği bir faaliyet olmadığını; çevresel koşullar ile ekonomik ve toplumsal ihtiyaçların birlikte şekillendirdiği dinamik bir uyum süreci olduğunu ortaya koymaktadır.

Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı

Son yıllarda kırsal sosyoloji literatüründe yaylacılık ve hayvancılık faaliyetleri, yalnızca geleneksel üretim biçimleri olarak değil, ekonomik, teknolojik ve toplumsal dönüşümlerin etkisi altında yeniden şekillenen kırsal yaşam pratikleri olarak ele alınmaktadır (Woods, 2011; Van der Ploeg, 2018). Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, tarımsal üretimin piyasa ilişkileriyle daha fazla bütünleşmesi, üretim maliyetlerinin artması, emek yapısındaki değişimler, teknolojik gelişmeler ve demografik dönüşümlerin kırsal yaşam üzerindeki etkilerini açıklamaktadır.

Bu araştırmada bu yaklaşım, Iğdır'da yaylacılık faaliyetlerinde gözlenen değişimi anlamlandırmak amacıyla kullanılmıştır. Bulgular, geçmişte yaya olarak gerçekleştirilen yayla göçlerinin büyük ölçüde motorlu araçlarla yapılmaya başlandığını, ulaşım olanaklarının geliştiğini ve üretim süreçlerinde teknolojinin daha fazla kullanılmaya başlandığını

göstermektedir. Bunun yanında çoban bulmadaki güçlükler, üretim maliyetlerinin yükselmesi, genç kuşakların hayvancılığa yönelik ilgisinin azalması ve kırsal nüfusun farklı istihdam alanlarına yönelmesi, yaylacılık faaliyetlerinin yalnızca çevresel koşullarla değil, aynı zamanda kırsal dönüşüm süreçleriyle de yakından ilişkili olduğunu ortaya koymaktadır. Bu yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde yaylacılık, değişmeden varlığını sürdüren geleneksel bir üretim biçimi değil; ekonomik baskılar, teknolojik gelişmeler, değişen emek ilişkileri ve toplumsal dönüşümler doğrultusunda sürekli yeniden şekillenen dinamik bir kırsal üretim ve yaşam pratiği olarak değerlendirilebilir. Bu yönüyle Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, araştırmada ulaşılan bulguların yalnızca mevcut durumu betimlemekle kalmayıp, yaylacılık faaliyetlerinin geçirdiği yapısal dönüşümü de sosyolojik açıdan açıklamaya katkı sağlamaktadır.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın amacına uygun biçimde yürütülebilmesi için izlenen yöntemsel yaklaşımın, araştırma planının ve analiz sürecinin sistematik ve tutarlı bir bütünlük içerisinde ele alınması önem taşımaktadır (Günay, 2016, s. 149–168). Nitel araştırmalar, bireylerin toplumsal olaylara ilişkin deneyimlerini, algılarını ve bu deneyimlere yükledikleri anlamları kendi doğal bağlamı içerisinde anlamaya odaklanmaktadır. Bu yönüyle nitel yaklaşım, toplumsal olguların katılımcıların bakış açısından ayrıntılı biçimde incelenmesine olanak sağlamaktadır (Neuman, 2014).

Bu araştırma, Iğdır ilinde hayvancılıkla uğraşan bireylerin yaylaya göç sürecine ilişkin deneyimlerini, karşılaştıkları güçlükleri ve yaylacılık faaliyetlerinde yaşanan dönüşümü katılımcıların anlatıları doğrultusunda ortaya koymayı amaçladığından nitel betimleyici araştırma deseni kapsamında yürütülmüştür. Nitel betimleyici araştırmalar, katılımcıların belirli bir olguya ilişkin deneyimlerini ve görüşlerini, onların kullandıkları anlam çerçevesine mümkün olduğunca bağlı kalarak ortaya koymayı amaçlayan araştırmalardır (Sandelowski, 2000). Bu yaklaşım, araştırmacının verileri yoğun kuramsal yorumlardan ziyade katılımcı anlatıları doğrultusunda sistematik biçimde betimlemesine ve yorumlamasına olanak tanımaktadır (Kim et al., 2017).

Bu araştırmada nitel betimleyici desenin tercih edilmesinin temel nedeni, Iğdır'da sürdürülen yaylacılık faaliyetlerinin mevsimlik göç bağlamında nasıl deneyimlendiğini, yaylaya yönelmeyi etkileyen sosyo-ekonomik ve çevresel faktörleri, yayla yaşamında karşılaşılan sorunları ve yaylacılık

faaliyetlerinde son yıllarda yaşanan dönüşümü katılımcıların kendi anlatımları doğrultusunda ortaya koymaktır. Bu kapsamda katılımcıların yaylaya hazırlık süreci, göç yolculuğu, yayla yaşamı, hayvancılık faaliyetleri, üretim maliyetleri, çoban temini, mera kullanımı ve gündelik yaşam deneyimlerine ilişkin görüşleri bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmiştir.

Araştırma sürecinde veriler, katılımcıların ifadelerine bağlı kalınarak analiz edilmiş; ortaya çıkan temalar, görüşmelerden elde edilen bulgular doğrultusunda oluşturulmuştur. Böylece yaylacılık, yalnızca mevsimsel bir hareketlilik biçimi olarak değil; ekonomik, çevresel ve toplumsal koşulların birlikte şekillendirdiği dinamik bir kırsal yaşam ve üretim pratiği olarak ele alınmıştır.

Araştırmacının Konumu (Refleksivite)

Bu araştırmanın araştırmacısı, Iğdır ilinde doğup büyümüş, çocukluk ve gençlik yıllarında yaylacılık göç faaliyetlerine doğrudan katılmış, hayvancılık ve tarımsal üretim süreçlerini deneyimlemiş bir bireydir. Bu durum, araştırmacının bölgenin kültürel yapısını, yaylacılık uygulamalarını, yerel terminolojiyi ve katılımcıların yaşam pratiklerini yakından tanımasına katkı sağlamıştır. Aynı zamanda katılımcılarla güven ilişkisi kurulmasını kolaylaştırmış ve görüşmeler sırasında deneyimlerin daha ayrıntılı biçimde paylaşılmasına olanak tanımıştır.

Bununla birlikte araştırmacı, sahip olduğu ön bilgi ve deneyimlerin veri toplama ve analiz sürecini yönlendirmemesi için refleksif bir yaklaşım benimsemiştir. Bu doğrultuda görüşmeler yarı yapılandırılmış görüşme formu çerçevesinde yürütülmüş, katılımcıların anlatımlarına müdahale edilmemiş ve verilerin analizinde bulgular doğrudan katılımcı ifadelerine dayandırılmıştır. Ayrıca tema ve kodlar, araştırmacının ön kabullerinden ziyade görüşmelerden elde edilen veriler doğrultusunda oluşturulmuştur. Böylece araştırmacının kişisel deneyimlerinin araştırma bulguları üzerindeki olası etkisinin en aza indirilmesi amaçlanmıştır.

Çalışma Grubu ve Örneklem Seçimi

Bu araştırmanın çalışma grubunu, Iğdır ilinde hayvancılıkla uğraşan, mevsimlik yayla göçü deneyimine sahip ve amaçlı örneklem yöntemiyle seçilen 16 katılımcı oluşturmaktadır. Araştırma, yaylacılık faaliyetlerini sürdüren, geçmişte yaylaya göç deneyimi yaşamış ya da bu sürece doğrudan tanıklık eden bireylerin görüşlerine odaklanmaktadır.

Araştırmada, incelenen olgu hakkında doğrudan deneyime sahip bireylere ulaşabilmek amacıyla amaçlı örnekleme yöntemi tercih edilmiştir (Creswell, 2018). Bu doğrultuda katılımcıların; küçükbaş hayvancılıkla uğraşmaları, yaylaya göç deneyimine sahip olmaları, yaylacılık sürecindeki ekonomik ve sosyal koşullar hakkında bilgi sahibi olmaları ve yayla yaşamına ilişkin değerlendirme yapabilecek deneyime sahip olmaları temel ölçütler olarak belirlenmiştir. Bu yaklaşım, araştırma konusunun derinlemesine anlaşılmasına katkı sağlayacak katılımcıların seçilmesine imkân tanımaktadır (Berg & Lune, 2019).

Katılımcılara ulaşma sürecinde kartopu örnekleme tekniğinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda ilk görüşme, Iğdır'da hayvancılıkla uğraşan ve uzun yıllardır yaylaya göç deneyimi bulunan bir katılımcı ile gerçekleştirilmiştir. Bu katılımcının yönlendirmesi ve sosyal çevresi aracılığıyla, yaylacılık faaliyetleri konusunda deneyim sahibi diğer katılımcılara ulaşılmıştır (Turhanoglu, Suğur & Çetin, 2012). Kartopu örnekleme, özellikle kırsal alanlarda sosyal ilişkilerin belirleyici olduğu yapılarda araştırma konusu ile doğrudan ilişkili bireylere ulaşmayı kolaylaştırması nedeniyle tercih edilmiştir (Aksoy, Dülger & Köksal, 2018, s. 137-167).

Araştırma sürecinde veri toplama işlemi, elde edilen bilgilerin tekrar etmeye başlaması, benzer deneyim ve anlatıların belirli temalar etrafında yoğunlaşması ve yeni kavramsal katkı sağlayacak verilerin sınırlı hale gelmesi üzerine sonlandırılmıştır. Veri toplama süreci, görüşmelerin analizinin eş zamanlı olarak yürütülmesiyle planlanmıştır. Görüşmeler ilerledikçe katılımcıların ifadelerinde benzer konu ve anlam örüntülerinin tekrar etmeye başladığı, son görüşmelerde ise mevcut tema ve kodların dışına çıkan yeni bir bulguya ulaşamadığı gözlemlenmiştir. Bu doğrultuda veri toplama süreci sonlandırılmıştır (Guest, Bunce, & Johnson, 2006). Bu nedenle araştırma, verilerin belirli temalar etrafında yoğunlaştığı göz önünde bulundurularak 16 katılımcı ile sınırlandırılmıştır. Katılımcıların kimliklerinin gizliliğini korumak amacıyla tüm görüşmeciler anonimleştirilmiş ve K1, K2, K3... şeklinde kodlanmıştır.

Bu örnekleme yaklaşımı, Iğdır'dan yaylaya gerçekleştirilen mevsimlik göç sürecinin bireylerin yaşam pratikleri, ekonomik faaliyetleri ve toplumsal deneyimleri üzerindeki etkilerinin nasıl deneyimlendiğini ve anlamlandırıldığını derinlemesine analiz etmeye imkân sağlamaktadır.

Aşağıda katılımcıların demografik bilgilerine ve örneklem yapısına ilişkin bilgilere yer verilmiştir.

Tablo 1.

Katılımcıların Demografik Özellikleri

Kod	Cinsiyet	Yaş	Eğitim Düzeyi	Medeni Durum	İkameti
K1	Erkek	37	Yüksek Lisans	Evli	Merkez Köyü
K2	Erkek	42	Lisans	Evli	Merkez Köyü
K3	Erkek	46	İlkokul	Evli	Merkez Köyü
K4	Erkek	41	Lisans	Evli	 Beldesi
K5	Erkek	48	Ön Lisans	Evli	Beldesi
K6	Erkek	45	Yüksek Lisans	Evli	Merkez Köyü
K7	Erkek	33	Ön Lisans	Evli	Merkez Köyü
K8	Kadın	27	Lise	Bekar	Merkez Köyü
K9	Kadın	46	Lisans	Evli	Merkez Köyü
K10	Kadın	21	Ön Lisan	Bekar	Merkez Köyü
K11	Kadın	35	Ortaokul	Evli	Merkez Köyü
K12	Kadın	66	Okumamış	Evli	Merkez Köyü
K13	Erkek	19	Lisans	Bekar	Merkez Köyü
K14	Erkek	40	İlkokul	Evli	Merkez Köyü
K15	Erkek	28	Lise	Evli	Merkez Köyü
K16	Kadın	23	Lisans	Bekar	Merkez Köyü

Tabloya genel olarak bakıldığında, katılımcıların çoğunluğunun erkek olduğu görülmektedir. Katılımcıların %62,5'i erkek, %37,5'i ise kadındır. Yaş dağılımı incelendiğinde, katılımcıların önemli bir kısmının orta yaş ve üzeri grupta yer aldığı dikkat çekmektedir. Özellikle 35 yaş ve üzerindeki katılımcılar toplam grubun yaklaşık %56'sını oluşturmaktadır.

Eğitim düzeyleri açısından farklı profillerin yer aldığı görülmektedir. Katılımcıların önemli bir bölümü ön lisans, lisans ve yüksek lisans mezunlarından oluşurken, daha düşük eğitim düzeyine sahip katılımcılar da araştırmada yer almaktadır. Bu durum, araştırmanın farklı eğitim geçmişine sahip bireylerin deneyimlerini yansıtmaya katkı sağlamaktadır.

Medeni durum açısından değerlendirildiğinde ise katılımcıların %68,7'sinin evli, %31,3'ünün bekâr olduğu görülmektedir. Genel olarak tablo, yaylaya göç deneyiminin özellikle erkekler, evli bireyler ve orta yaş grubundaki katılımcılar arasında daha yaygın olduğunu göstermektedir.

Sınırlılıklar

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle araştırmanın nitel betimleyici desende ve 16 katılımcıyla yürütülmüş olması, elde edilen bulguların Iğdır'daki tüm yaylacılara genellenmesini sınırlamaktadır. Bulgular, araştırmaya katılan bireylerin deneyimleri ve değerlendirmeleriyle sınırlıdır.

İkinci olarak, görüşmelerin ses kaydına alınan toplam süresinin 5–15 dakika arasında değişmesi, bazı katılımcıların deneyimlerini daha ayrıntılı biçimde ifade etmelerini sınırlamış olabilir. Her ne kadar açık uçlu sorular kullanılmış ve gerekli durumlarda açıklayıcı ve takip soruları yöneltilmiş olsa da, görüşme süresinin görece kısa olması özellikle kişisel deneyimlerin ve yaşam öykülerinin daha derinlemesine ortaya çıkarılmasını sınırlandırmış olabilir. Bu nedenle araştırmada elde edilen bulgular, katılımcıların görüşme sırasında ifade ettikleri deneyim ve değerlendirmelerle sınırlı olarak ele alınmıştır.

Son olarak, araştırmanın belirli bir dönem içerisinde ve Iğdır merkezde yaşayan yaylacılık deneyimine sahip katılımcılarla gerçekleştirilmiş olması, farklı bölgelerdeki yaylacılık pratiklerinin veya zaman içerisindeki değişimlerin karşılaştırmalı olarak incelenmesini sınırlamaktadır. Gelecek araştırmalarda daha uzun süreli ve tekrarlı görüşmelerin yapılması, farklı bölgelerden ve farklı kuşaklardan katılımcıların araştırmaya dâhil edilmesi, yaylacılığın dönüşümünü daha kapsamlı biçimde ortaya koyabilir.

Veri Toplama Süreci

Bu çalışmada veriler, nitel araştırmalarda yaygın olarak kullanılan yarı yapılandırılmış görüşme tekniği aracılığıyla elde edilmiştir. Yarı yapılandırılmış görüşme, araştırmacının önceden belirlediği temel sorular doğrultusunda görüşmeyi yürütmesine, ancak katılımcıların yanıtlarına bağlı olarak açıklayıcı ve takip soruları yöneltilmesine olanak sağlayan esnek bir veri toplama tekniğidir (Creswell & Poth, 2016). Bu doğrultuda görüşmeler, katılımcıların yaylaya göç sürecine ilişkin deneyimlerini, yaylacılık faaliyetlerinin gündelik yaşam üzerindeki etkilerini ve hayvancılığın dönüşümüne ilişkin değerlendirmelerini ortaya koymaya yönelik olarak gerçekleştirilmiştir.

Araştırmada veri toplama aracı olarak yarı yapılandırılmış görüşme formu ve ses kayıt cihazı kullanılmıştır. Görüşme formu, araştırmanın amacı ve araştırma soruları doğrultusunda hazırlanmıştır. Soruların

oluşturulmasında mevsimlik göç, yaylacılık ve kırsal yaşam konularındaki literatürden (Başar, 2015; Doğanay & Coşkun, 2014; Tunçel, 2015) ve nitel araştırma yöntemlerine ilişkin kaynaklardan yararlanılmıştır. Hazırlanan görüşme formu, nitel araştırma konusunda deneyimli iki alan uzmanının değerlendirmesine sunulmuş; uzmanların kapsam, anlaşılabilirlik ve araştırmanın amacıyla uyuma ilişkin önerileri doğrultusunda gerekli düzenlemeler yapılarak son hâline getirilmiştir.

Görüşme formu, katılımcıların demografik özelliklerini belirlemeye yönelik 5 soru ile araştırmanın temel amacına yönelik 6 açık uçlu sorudan oluşmaktadır. Açık uçlu sorular; yaylaya göç kararını etkileyen faktörler, göç sürecinin işleyişi, yayla yaşamına ilişkin deneyimler, karşılaşılan güçlükler, memnuniyet düzeyi ve yaylacılık faaliyetlerinde zaman içerisinde meydana gelen değişimler üzerine odaklanmıştır. Soruların açık uçlu olarak hazırlanması, katılımcıların kendi deneyimlerini kendi ifadeleriyle açıklamalarına ve görüşme sırasında ortaya çıkan konuların açıklayıcı ve takip soruları aracılığıyla ayrıntılandırılmasına olanak sağlamıştır. Görüşmelerin sonunda katılımcılara konuya ilişkin eklemek istedikleri hususları ifade edebilmeleri için ayrıca fırsat tanınmıştır.

Araştırma kapsamında gerekli etik izin, Iğdır Üniversitesi Bilimsel Yayın Etik Kurulu tarafından 06.05.2026 tarih ve 2026/14 sayılı karar ile alınmıştır. Etik izin sürecinin tamamlanmasının ardından veri toplama sürecine başlanmış ve yarı yapılandırılmış görüşmeler Mayıs–Haziran 2026 tarihleri arasında gerçekleştirilmiştir.

Görüşmeler yüz yüze gerçekleştirilmiş ve her bir görüşmenin ses kaydına alınan toplam süresi 5–15 dakika arasında değişmiştir. Bu süre, görüşmenin tamamının ses kaydına alınan süresini ifade etmektedir. Görüşme süresi, katılımcıların yanıtlarının kapsamına ve görüşme sırasında ortaya çıkan takip sorularının sayısına göre değişmiştir. Katılımcıların yanıtlarında açıklığa kavuşturulması gereken noktalar olduğunda, araştırmacı tarafından açıklayıcı ve takip soruları yöneltmiştir.

Görüşmeler, Iğdır merkezde ve katılımcıların kendilerini rahat hissedebilecekleri, mahremiyetin sağlandığı ortamlarda gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler öncesinde katılımcılara araştırmanın amacı hakkında bilgi verilmiş, katılımın gönüllülük esasına dayandığı belirtilmiş ve ses kaydı alınması için gerekli izinler alınmıştır. Araştırmacı, görüşme sürecinde katılımcıların anlatılarına müdahale etmemeye; yalnızca anlatının

açıklığa kavuşturulması ve araştırma konusu açısından gerekli noktaların ayrıntılandırılması amacıyla takip soruları yöneltmeye özen göstermiştir. Görüşmelerin tamamlanmasının ardından ses kayıtları araştırmacı tarafından yazılı metne dönüştürülmüş ve veriler tematik analiz sürecine hazırlanmıştır.

Veri Analizi

Bu çalışmada elde edilen veriler, tematik analiz yaklaşımı çerçevesinde analiz edilmiştir. Tematik analiz, katılımcı anlatılarında tekrar eden anlam örüntülerini belirlemeyi, bu örüntüleri sistematik biçimde sınıflandırmayı ve araştırma konusu ile ilişkili temalar altında yorumlamayı amaçlayan bir nitel veri analiz yöntemidir (Baltacı, 2019, s. 368-388). Bu yaklaşım, Iğdır'dan yaylaya gerçekleştirilen mevsimlik göç sürecinin bireylerin yaşam pratikleri, ekonomik faaliyetleri ve yaylacılık deneyimleri üzerindeki etkilerinin katılımcı anlatıları üzerinden nasıl anlamlandırıldığını ortaya koymak amacıyla tercih edilmiştir.

Analiz süreci, görüşmelerden elde edilen ses kayıtlarının araştırmacı tarafından yazılı metne dönüştürülmesi ile başlamıştır. Yazıya aktarılan metinler, araştırmanın amacı doğrultusunda dikkatle okunmuş ve katılımcı anlatılarında öne çıkan anlamlı ifadeler belirlenerek açık kodlar oluşturulmuştur. Bu kodlar; yaylaya göç nedenleri, iklim koşulları, mera yetersizliği, çoban sistemi, ekonomik maliyetler, yayla yaşamında karşılaşılan zorluklar, hayvancılığın dönüşümü ve yaylacılığa ilişkin memnuniyet düzeyi gibi araştırma konusu ile doğrudan ilişkili başlıklar etrafında şekillendirilmiştir.

Daha sonra benzer anlamlar taşıyan kodlar bir araya getirilerek kategoriler oluşturulmuş, bu kategoriler doğrultusunda daha üst düzeyde temalar ve alt temalar belirlenmiştir. Bu süreçte temalar yalnızca görüşme sorularına verilen yanıtlarla sınırlı tutulmamış; katılımcı anlatılarında tekrar eden ve yaylacılık faaliyetlerinin dönüşümüne işaret eden ortak örüntüler dikkate alınarak analitik olarak türetilmiştir. Böylece yaylaya göç sürecinin yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığı, aynı zamanda kırsal yaşam kültürünü, aile ilişkilerini, üretim biçimlerini ve gündelik yaşam pratiklerini etkileyen çok boyutlu bir sosyal süreç olduğu ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Oluşturulan temalar, katılımcı ifadelerinden alınan doğrudan alıntılarla desteklenmiş ve bu sayede bulguların katılımcı deneyimlerine dayalı olarak sunulması sağlanmıştır. Analiz süreci, yeni görüşmelerin mevcut tema ve

kategorilere anlamlı bir katkı sunmadığı ve benzer anlam örüntülerinin tekrar etmeye başladığı noktada sonlandırılmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Araştırmanın inandırıcılığını artırmak amacıyla çeşitli önlemler alınmıştır. Öncelikle görüşmeler doğrudan katılımcıların kendi ifadelerine dayalı olarak yürütülmüş ve veriler herhangi bir müdahale olmaksızın, katılımcıların anlatım biçimi korunarak kaydedilmiştir. Veriler analiz sürecinde tekrar tekrar incelenmiş ve oluşturulan temaların veri ile uyumu kontrol edilmiştir. Ayrıca doğrudan katılımcı ifadelerine yer verilerek bulguların desteklenmesi sağlanmıştır. Bu süreç, nitel araştırmalarda inandırıcılık, tutarlılık ve doğrulanabilirlik açısından önem taşımaktadır (Creswell, 2019).

Geçerlik, iç geçerlik ve dış geçerlik olmak üzere iki aşamada ele alınmaktadır. İç geçerlik kapsamında uzman görüşleri alınmış, doğrudan alıntılar kullanılmış, katılımcı teyidi yapılmış ve yeterli süreli etkileşim sağlanmıştır. Dış geçerlik ise verilerin analizi, çalışma grubunun seçimi ve özellikleri, araştırmanın yürütülme biçimi ile uygulama sürecinde katılımcıların araştırma konusu ile doğrudan ilişkili kişilerden seçilmesine dikkat edilerek sağlanmıştır.

Veriler, araştırmacı tarafından dikkatle dinlenip yazıya aktarılmıştır. Verilerin çalışmanın güvenirliliği için yeterli olduğu kanaatine varılncaya kadar katılımcılardan ek bilgiler alınmıştır. Bu doğrultuda araştırmada elde edilen verilerin, Iğdır'dan yaylaya gerçekleştirilen mevsimlik göç deneyimlerini ve yaylacılık sürecine ilişkin yaşam pratiklerini anlamlandırmak açısından yeterli veri çeşitliliğine ulaştığı değerlendirilmiştir.

Çalışmanın etik izni, Iğdır Üniversitesi Bilimsel Yayın Etik Kurulu tarafından 06.05.2026 tarih ve 2026.14 sayılı karar ile alınmıştır.

BULGULAR VE YORUMLAR

Bu bölümde, saha araştırması kapsamında elde edilen veriler tematik analiz yaklaşımı çerçevesinde değerlendirilmiştir. Katılımcıların yaylaya göç sürecine ilişkin deneyim ve değerlendirmeleri doğrultusunda tema ve alt temalar oluşturulmuş, bulgular sistematik biçimde yorumlanmıştır. Elde edilen veriler, yaylaya göçün ekonomik, toplumsal ve kültürel boyutlarını ortaya koymak amacıyla değerlendirilmiştir.

Tema 1: Iğdır'dan Yaylaya Göç Kararını Belirleyen Faktörler

Bu temada, Iğdır'dan yaylacılığa yönelimin temel nedenlerini ortaya koymakta; özellikle hayvancılık pratikleri, çevresel koşullar ve ekonomik zorunlulukların karar süreçlerinde belirleyici olduğunu göstermektedir. Görüşmeler, yaylaya gitmenin bireysel bir tercih olmaktan ziyade çoğu zaman yapısal zorunluluklar tarafından şekillendiğini ortaya koymaktadır.

Alt Tema 1.1: Çevresel Koşullar, Mera Yetersizliği ve Hayvan Sağlığı

Kodlar: sıcaklık, iklim koşulları, mera yetersizliği, otlak azlığı, hastalık riski, barınma sorunu, doğal yaşam alanı ihtiyacı

Bu alt tema kapsamında katılımcılar, Iğdır'ın yüksek sıcaklıkları ve sınırlı mera alanlarının küçükbaş hayvancılığı zorlaştırdığını ifade etmektedir. Özellikle yaz aylarında artan sıcaklıkların hayvan sağlığı üzerinde ciddi olumsuz etkiler oluşturduğu, bu nedenle daha serin ve geniş alanlara yönelmenin zorunlu hale geldiği görülmektedir.

Katılımcı anlatıları, yaylaya göçün temelinde doğrudan çevresel zorunlulukların bulunduğunu açık biçimde göstermektedir. K1 bu durumu ayrıntılı şekilde açıklayarak sıcaklık, hastalık riski ve alan yetersizliğinin birlikte yaylacılığı zorunlu hale getirdiğini vurgulamaktadır:

“Yaylacılığı şu nedenlerden dolayı tercih ettik: Küçükbaş hayvanların ova gibi bir ortamda beslenmesi mera sistemi açısından bir sorundu. Çünkü yazın hem otlama hem de gelişme için uygun değildi; hava çok sıcaktı. Sıcak hava nedeniyle hastalıklar artardı... Çünkü hayvan yünlü bir hayvandır ve sıcak ortamlarda kalması mümkün değildir... bu nedenle yaylacılık yapmaya karar veriyorduk.” (K1)

K2, temel belirleyicinin hayvancılık ve otlak ihtiyacı olduğunu belirtmektedir:

“yaylaya gideceksin ki geniş tarım arazileri orada hayvanı besleyebilesin diye. Ondandır sebep yani yoksa başka bir sebep bulmuyorum. Yani buradan yaylaya gidenler için hayvancılıktan başka hangi nedenlerle yaylaya gidilebilir ki. Sıcaklığından dolayı sadece o tek değil; özellikle küçükbaş hayvanların, büyükbaş için öyle de küçükbaşların burada durması imkansız. Serin yerlere, yaylalara gitmesinin sebebi de hayvancılıktır.” (K2)

K4 ise mera eksikliği ve hastalık riskini birlikte ele alarak süreci daha teknik bir çerçevede açıklamaktadır:

“İğdır merası yok... mevsim şartları çok sıcak... bu hastalıklardan dolayı mecburen soğuk bölgelere göç ediyor.” (K4)

K10 ve K13 de benzer şekilde sıcaklık ve otlak yetersizliğinin temel belirleyici olduğunu ifade etmektedir:

“Hayvanların sıcaklığa karşı oluşan hastalıklara yakalanmaması...” (K10)

“Hava koşullarından ve mera ve otlaklar yüzünden göç oluyor.” (K13)

Bu bulgular, yaylaya yönelmenin çevresel koşullara karşı geliştirilen bir geçim stratejisi olarak değerlendirilmesine olanak sağlamaktadır. Steward’ın (1972) Kültürel Ekoloji Yaklaşımı açısından bakıldığında, yüksek sıcaklık, mera yetersizliği ve hayvan sağlığına ilişkin riskler üreticilerin doğal çevreyle kurduğu üretim ilişkisini doğrudan etkilemektedir. Katılımcıların daha serin ve otlak bakımından elverişli alanlara yönelmesi, çevresel koşullara pasif bir uyumdan ziyade hayvancılığın sürdürülebilmesi için geliştirilen pratik bir uyum biçimi olarak değerlendirilebilir. Bu açıdan yaylacılık, İğdır kırsalında doğal çevrenin sunduğu olanaklar ve sınırlılıklarla üretim ihtiyaçlarının karşılıklı etkileşimi sonucunda şekillenen bir geçim pratiği olarak ortaya çıkmaktadır.

Alt Tema 2.2: Ekonomik Geçim, Yapısal Zorunluluk ve Geleneksel Hayvancılık Pratikleri

Kodlar: geçim kaynağı, ekonomik zorunluluk, aile geleneği, mecburiyet, hayvancılıkla yaşam, üretim sürekliliği, kararın kolektifliği.

Bu alt tema, yaylaya göçün yalnızca çevresel değil aynı zamanda ekonomik ve toplumsal bir zorunluluk olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, hayvancılığın temel geçim kaynağı olması nedeniyle yaylaya gitmenin çoğu zaman bireysel bir tercih değil, yaşamın devamlılığı için zorunlu bir süreç olduğunu belirtmektedir. K6, ekonomik geçim ve üretim koşullarını doğrudan merkeze almaktadır:

“Tamamen ekonomik geçim en büyük sebebi de budur. İğdır'daki alan yetersizliği. İğdır koşullarında kesinlikle şey yok yani mera, hayvancılık olayı, yaylacılık olayı yok ya besicilik yaparsın, besicilik de çok uygun olmaz sebebi de şu yani mevsimler çok sıcak

geçiyor. İçeride yazın ortasında besicilik de biraz zor olduğu için genellikle insanlar yaylayı tercih ediyor, besicilik daha az oluyor... yaz aylarında kesinlikle yaylaya göç birçoğunun tercihidir.” (K6)

K11 ve K12, yaylaya göçün doğrudan geçim sıkıntısıyla ilişkili olduğunu vurgulamaktadır:

“Geçim sıkıntısı yaşadığımız için gidiyoruz.” (K11)

“Geçim sıkıntısı yaşadığımız için ve bakacak kimsem olmadığı için...” (K12)

K8, kararın bireysel değil aile geleneği içinde şekillendiğini ifade etmektedir:

“Babam dedem belirliyorlar o şekilde biz de mecbur gidiyoruz.” (K8)

K15, hem ekonomik hem de hayvan sağlığı açısından zorunluluğa dikkat çekmektedir:

“İğdir’den yaylaya gitme kararımız hem maddi hem manevi açıdandır. Hayvancılıkla uğraştığımız için yazları hayvanları yaylaya götürmek zorundayız, İğdir’in aşırı sıcaklığından dolayı hayvanlarda çeşitli hastalıklar meydana gelmektedir.” (K15).

K7 ve K14, üretim alanı ve hayvan bakımı açısından yaylanın zorunlu bir ihtiyaç olduğunu belirtmektedir:

“Sürülerin fazla olması ve ortak yerlerin köyde az olmasından dolayı.” (K7)

“Hayvanlarım için buralarda bakılmıyor, sıcaklıktan dolayı, mevsim bedeninden dolayı yaylaya gidiliyoruz.” (K14)

K16, daha kısa ama bütünleyici bir şekilde hem geçim hem de yaşam alanı vurgusu yapmaktadır:

“Hayvanlarımız olmasından ve temiz yaşam alanı bulunduğundan.” (K16).

Bu bulgular, yaylacılığın yalnızca doğal çevre koşullarına verilen bir yanıt olmadığını, aynı zamanda kırsal ekonominin ve aile temelli üretim yapısının sürdürülmesiyle ilişkili olduğunu göstermektedir. Kırsal

Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların hayvancılığı hem temel geçim kaynağı hem de aileden devralınan bir yaşam biçimi olarak tanımlamaları, yaylacılığın değişen ekonomik koşullar içerisinde yeniden şekillendiğine işaret etmektedir (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Özellikle üretim alanlarının yetersizliği, geçim baskısı ve hayvancılığın sürdürülebilmesi için yaylaya çıkma zorunluluğu, geleneksel üretim biçimlerinin değişen kırsal koşullara göre uyarlanmasını gerekli kılmaktadır. Bu çerçevede yaylacılık, geçmişten aktarılan bir gelenek olmanın ötesinde, ailelerin geçimini ve hayvancılık faaliyetlerinin devamlılığını sağlamak amacıyla değişen koşullara göre sürdürülen bir üretim pratiği olarak değerlendirilebilir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu bulguda yaylaya göçün nedenlerini yeniden sıralamaktan ziyade, geleneksel hayvancılık pratiğinin ekonomik ve toplumsal değişimler karşısında nasıl yeniden üretildiğini açıklamaya katkı sağlamaktadır (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018).

Tema 2: Yaylaya Göç Süreci ve Hareketliliğin Aşamaları

Bu tema, yaylaya göçün yalnızca bir yer değiştirme eylemi olmadığını; hazırlık, yolculuk ve yerleşim olmak üzere birbirini takip eden, emek yoğun ve çok aşamalı bir süreç olduğunu ortaya koymaktadır. Görüşmeler, bu sürecin hem tarihsel olarak değiştiğini hem de günümüzde teknoloji ve ekonomik koşullarla yeniden şekillendiğini göstermektedir.

Alt Tema 2.1: Hazırlık Süreci ve Göçe Hazırlanma Pratikleri

Kodlar: hazırlık, çadır kurma hazırlığı, malzeme temini, planlama, hayvanların hazırlanması, ekonomik hazırlık, mevsimsel geçiş.

Bu alt tema, yaylaya göçün başlamasından önce yapılan hazırlıkların yoğun ve organize bir süreç olduğunu göstermektedir. Katılımcılar, çadır, yiyecek, süt ekipmanları ve hayvanların sağlık kontrolleri gibi birçok unsurun önceden planlandığını belirtmektedir. K1, yaylaya çıkışın öncesinde hayvanların farklı bölgelere aşamalı olarak götürüldüğünü ve sürülerin birleştirilerek büyük organizasyonlar halinde yola çıkıldığını ifade etmektedir:

“Yaylacılık şu şekilde ilerlerdi. Biz nisan mayıs gibi Ağrı Dağı'nın eteklerine hayvanlarımızı götürürdük. Orada birkaç ay beslerdi. İlk yaylacılık evresi orada başlardı. Oraya götürdükten sonra nisanın sonundan itibaren, haziranın ortalarında ya da haziranın başlarında, eski zamanlarda hayvanlar kim gidecekse bir yaylaya gidecekler

bellidir, sayı belli olur...yaklaşık 1000–1500 koyun bir sürü halinde olurdu.” (K1).

K2, hazırlığın yaşamın tüm ihtiyaçlarını kapsayan bir planlama süreci olduğunu vurgulamaktadır:

“Burada o sene içerisinde ne lazımsa yani yaşam şartları, koşulları, hangi şeylere ihtiyaç varsa, malzemeleri ihtiyaç varsa hepsini o şekilde hazırlığını yapıp yaylalara çıkıyor. Çadırı olsun, kara çadırı olsun, diğer diğer çadır olsun yani bu şekilde bir şekilde gidiyorlar. Tabii ki kısa bir şey değil yolculuk da değil. Çünkü bazıları belki kilometrelerce uzaklıktadır, günlerce sürüyor o hayvanın göçü.” (K2).

K3, hazırlığın mevsimden haftalar önce başladığını ve tüm ekipmanın sistemli şekilde toplandığını belirtmektedir:

“Eskiden önce bir hafta önce, 10 gün önce çadırımızı, yakacağımız odunumuzu hepsini bir haftadan önce hazırlanıyorduk. Örneğin gelip diyorduk ayın 15’i evleri yükleyeceğiz. Bir hafta önce bu eşyaları hepsini düzenleyip, kara çadır, beyaz çadır, ne bileyim ipleri hepsini, her şeyi düzenleyip toplanıp bir yere koyuyorduk. Mevsim geldiği zaman araba geliyordu. Yüklenip doğru yaylaya gidiyorduk.” (K3).

K10 ve K16, hazırlığın temel olarak malzeme toplama ve yükleme süreci olduğunu ifade etmektedir.

“Süt malzemeleri, çadırlar vs. hazırlanır.” (K10)

“Bir ay öncesinden ihtiyaçların toplanması...” (K16)

Bu bulgular, yaylaya göç öncesindeki hazırlıkların yalnızca mevsimsel bir rutin olmadığını, kırsal üretim biçimlerinin değişen koşullara göre yeniden düzenlendiğini göstermektedir. Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, çadır, süt ekipmanları ve diğer ihtiyaçların önceden hazırlanması gibi geleneksel uygulamaların günümüzde araçlı ulaşım ve farklı ekipmanların kullanımıyla birlikte sürdürülmesi, yaylacılık pratiğinin tamamen ortadan kalkmak yerine değişen koşullara uyarlanarak devam ettiğini göstermektedir (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Bu açıdan hazırlık sürecindeki değişimler, kırsal yaşamın geleneksel unsurlarının ekonomik, teknolojik ve toplumsal dönüşümler karşısında

yeniden düzenlendiğine işaret etmektedir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu bulguda göçün nedenlerini açıklamaktan ziyade, yaylacılığa ilişkin geleneksel hazırlık pratiklerinin değişen kırsal koşullar içerisinde nasıl dönüştüğünü ve varlığını nasıl sürdürdüğünü anlamaya katkı sağlamaktadır.

Alt Tema 2.2: Yolculuk ve Yerleşim Sürecinde Zorluklar ve Değişen Göç Biçimleri

Kodlar: yolculuk, yürüyerek göç, araçla taşıma, çadır kurma, yerleşim, konar-göçer yaşam, zorluklar, teknoloji etkisi, mevsimsel yerleşim.

Bu alt tema, yaylaya göçün en zorlayıcı kısmının yolculuk ve yerleşim aşamaları olduğunu ortaya koymaktadır. Katılımcılar, geçmişte yürüyerek yapılan göçlerin günümüzde araçlarla gerçekleştiğini; buna rağmen sürecin hâlâ emek yoğun ve zor olduğunu ifade etmektedir. K1, yolculuğun günler süren, doğal ve sosyal riskler içeren bir süreç olduğunu vurgulamaktadır:

“...Hayvanlar birkaç ay, 3 ay gibi Ağrı Dağı'nda otladıktan sonra kimlerin hayvanı hangi yaylaya gidecekse hayvanlarını getirirdi, birleştirirdi. Yaklaşık 1000 koyun, 1500 koyun bir sürü halinde olurdu. Herkes kendi çobanını ya da koyun sahibi kendisi de geliyordu. Onlarla birlikte yola düşüp... Ağrı yaylalarına bir hafta, 10 gün sürerdi; Kars Ardahan yaylaları ise 15 gün, 20 gün arası sürerdi. Bu yol süresi hakikaten yıpratıcı bir süreydi. Yolda yağmurdur, kardır, barandır, hırsızdır, kurttur vesaire gibi meselelerde çok ciddi zorluk yaşadık.” (K1)

K3, geçmişte 15 güne kadar süren yürüyüşlerin ne kadar zorlu olduğunu ayrıntılı biçimde anlatmaktadır:

“Yaya ile burada koyun eskiden buradan koyun yaya ile 15 gün gündüz gidiyorduk. Gece karanlık olduğu zaman koyun bir yerde duruyordu sabaha kadar. Sabaha kadar tekrar, çok affedersiniz, her şeyimizin yüklerini yükleniyorduk, yavaş yavaş yine yola düşerdik. Öğleye kadar biz yoruluyorduk, duruyorduk. Hayvan da yoruluyordu tabii, oturuyorduk yine bir çay, çobanın hali ne olacak. Bir çay, bir lokma ekmek, kalkıp tekrar direkt yolumuza devam. 15 gün bu çile ile yaylaya gidiyorduk.” (K3)

K4, günümüzde göçün araçlarla yapıldığını ve bunun zorunlu hale geldiğini belirtmektedir:

“Son yıllarda yürüyerek hayvanları götürmede ciddi sıkıntılar var. Mesela özellikle Ardahan, Kars taraflarında millet -oranın insanları- İğdirliıları istemiyor... Eskiden biz yürüyerek götürüyorduk (hayvanları). Buradan Erzurum’a kadar diyelim 12 gün ile 15 gün arasında yürüyerek götürüyorduk hayvanları... Tarım geliyor, askeriye geliyor, ciddi cezalar kesiyor yayan yaylalara hayvan götürenlere. İşte biz de bu sıkıntıları yaşamamak için hayvanları yükleyip götürüyoruz.” (K4)

K11, sürecin özellikle eşyaların taşınması ve çadır yaşamına geçiş açısından zor olduğunu vurgulamaktadır:

“Zorlu bir süreç içerisinde göç ediyoruz. Eşyaları kamyonu yüklemek hazırlığımızdır. Kamyonla yolculuk yapıyoruz, çadır ile yerleşim yapıyoruz.” (K11)

Bu bulgular, yaylaya göç biçiminin zaman içerisinde değişen toplumsal, kurumsal ve teknolojik koşullara bağlı olarak yeniden şekillendiğini göstermektedir. Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, geçmişte günlerce süren yaya göçlerin günümüzde büyük ölçüde araçlarla gerçekleştirilmesi, yaylacılık faaliyetlerinin geleneksel biçiminin tamamen ortadan kalkmadığını, ancak değişen koşullara uyarlanarak sürdürüldüğünü göstermektedir (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Özellikle güzergâhlardaki toplumsal sorunlar, idari düzenlemeler ve ulaşım koşullarındaki değişimler, üreticileri mevcut hareketlilik biçimlerini yeniden düzenlemeye yöneltmiştir. Bu durum, kırsal dönüşümün yalnızca ekonomik üretim biçimlerini değil, kırsal toplulukların hareketlilik ve yerleşim pratiklerini de etkilediğini göstermektedir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu alt temada göçün nedenlerini açıklamaktan ziyade, geleneksel yaylacılık hareketliliğinin değişen toplumsal, kurumsal ve teknolojik koşullar karşısında nasıl dönüştüğünü açıklamaya katkı sağlamaktadır.

Tema 3: Yayla Yaşamının Deneyimsel Boyutu: Fırsatlar ve Zorluklar

Bu tema, katılımcıların yaylada yaşamaya ilişkin deneyimlerini hem olumlu hem de olumsuz yönleriyle ortaya koymaktadır. Görüşmeler, yayla yaşamının bir yandan doğal çevre, üretim ve ekonomik kazanç açısından

avantajlar sunduğunu; diğer yandan ise sosyal, fiziksel ve yapısal birçok zorluk içerdiğini göstermektedir. Bu nedenle yayla yaşamı, katılımcıların anlatılarında “çift yönlü bir deneyim alanı” olarak şekillenmektedir.

Alt Tema 3.1: Doğal Yaşam, Üretim Kolaylığı ve Ekonomik Katkılar

Kodlar: temiz hava, doğal yaşam, hayvan sağlığı, verimli otlak, ekonomik kazanç, serin iklim, üretim verimliliği, düşük yem maliyeti.

Bu alt tema kapsamında katılımcılar, yayla yaşamının özellikle doğal çevre ve hayvancılık açısından önemli avantajlar sunduğunu ifade etmektedir. Serin hava, geniş otlaklar ve hayvanların daha serbest hareket edebilmesi, üretim sürecini olumlu yönde etkilemektedir. K1, yaylanın ekonomik açıdan önemli bir kazanç alanı olduğunu ve serin iklimin yaşamı kolaylaştırdığını belirtmektedir:

“Yaylada en olumlu sonuç, kendi hayvanımızı besledik ve onlardan bir gelir oluşturduk. O gelirden kışın elde ettiğimiz karı, kazancı kendi idaremiz için kullanırdık; yani çarkı döndürme ve idare noktasında olumluydu... yazın ovadaki sıcaklıktan kurtulurduk.” (K1)

K2, yayla yaşamının en önemli yönünü doğallık olarak değerlendirmektedir:

“Yaylada yaşamının en olumlu yönü bence, ben doğallığı seviyorum. Kendi açımdan söyleyeyim, doğallık farklı bir şeydir... Benim için en hoşuma giden yönü de doğallığın olmasıdır.” (K2)

K7, geniş otlakların hayvan gelişimine katkı sağladığını vurgulamaktadır: “Geniş alan olması, hayvanlar serbest gezdikleri için otlağın güzel olması hayvanların gelişmesini sağlar.” (K7)

K9 ve K14, doğa, huzur ve temiz havayı öne çıkarmaktadır:

“Doğa, temiz hava, huzurlu yaşam.” (K9)

“Temiz hava, doğal yaşam.” (K14)

K15 ve K16, yaylanın hayvanların sağlıklı büyümesine ve üretime katkı sunduğunu belirtmektedir:

“Hayvanların daha iyi şartlarda beslenmesi ve kazanç sağlamak.” (K15)

“Hayvanlarımızın sağlıklı büyümesi...” (K16)

Bu bulgular, yayla yaşamının katılımcılar açısından doğal çevre ile üretim faaliyetlerinin birbirini tamamladığı bir yaşam alanı olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Steward’ın (1972) Kültürel Ekoloji Yaklaşımı açısından bakıldığında, serin iklim, geniş otlaklar ve doğal çevrenin sunduğu olanaklar, hayvancılığın sürdürülmesinde belirleyici

bir rol oynamaktadır. Katılımcıların hayvan sağlığı, otlakların verimliliği ve üretim maliyetleri üzerinde durmaları, yaylacılık faaliyetlerinin içinde bulunulan çevresel koşullara göre biçimlendirildiğini ortaya koymaktadır. Bu açıdan yaylaya çıkmak, yalnızca daha uygun bir doğal ortama yönelme değil, aynı zamanda hayvancılığın sürdürülebilmesi için çevresel kaynaklardan yararlanma biçimidir. Dolayısıyla Kültürel Ekoloji Yaklaşımı, bu bulguda yaylanın neden tercih edildiğini yeniden açıklamaktan ziyade, doğal çevrenin üretim biçimlerini ve gündelik yaşamı nasıl şekillendirdiğini anlamaya katkı sağlamaktadır.

Alt Tema 3.2: Yaşam Koşulları, Sosyal Yoksunluk ve Yapısal Zorluklar

Kodlar: elektrik yokluğu, iletişim eksikliği, ulaşım zorluğu, sağlık hizmetlerine erişim, hijyen sorunları, kötü hava koşulları, ekonomik yük, sosyal izolasyon, fiziksel emek

Bu alt tema, yayla yaşamının katılımcılar açısından ciddi zorluklar içerdiğini ortaya koymaktadır. Özellikle temel altyapı eksiklikleri, sosyal yaşamın sınırlılığı ve fiziksel koşulların zorluğu öne çıkmaktadır. K1, yaylada iletişim, sağlık ve temel hizmetlere erişimin oldukça sınırlı olduğunu belirtmektedir:

“Elektrik yoktu... televizyon, buzdolabı yoktu... hastalanan kişilerin sevkıyatı çok ciddi sorundu.” (K1)

K2, yayla yaşamının zor olan yönlerine değinerek gece dinlenirken bile yağmurdan ıslandığını ifade etmektedir:

“Tabii zor koşulları falan vardır; işte çamurda, yağmurda yaşamak kolay değil. Çadırda yaşıyorsun, yağmur yağar, yatarken bile ıslanabiliyorsun. Elektrikten, bazı çoğu şeylerden de mahrum kalıyorsun. İletişimden olsun, ulaşımından olsun” (K2)

K3, yayla yaşamını tamamen “çile” olarak tanımlamakta ve ekonomik baskılara dikkat çekmektedir:

“Yaylaya gitmek kolaylık yolu yoktur... her şartları zor.” (K3)

K4, yayla bulmanın bile ciddi ekonomik ve politik sorunlara bağlı olduğunu ifade etmektedir:

“Yayla bulmak çok zordur... ciddi sıkıntılar var.” (K4)

K6, hijyen ve yaşam koşullarının zorluğunu vurgulamaktadır:

“Kişisel temizlik çok mümkün değil... aylarca duş alınmıyor.” (K6)

K8, özellikle kadınlar açısından sosyal yaşamın yokluğunu ve günlük

işlerin zorluğunu belirtmektedir.

“Olumsuz yönleri elektrik yok, merkez sosyal hayat sıfır yani kadınlar için geçerli bu. Bulaşık, çamaşır her şeyi elde hal ediyoruz, su özellikle buz gibi ellerimiz uyuşuyor, çatlıyor.” (K8)

K10, temel yaşam ihtiyaçlarının bile zor karşılandığını ifade etmektedir:

“En olumsuz yanları; yüzümüz kabuklanır, tuvalet yok, taşların arkasında ihtiyaçlarını görürsün, suyu çok uzak” (K10)

K11 ve K12, yayla yaşamını doğrudan geçim ve yaşam mücadelesiyle ilişkilendirmektedir:

“Yaylanın hiç bir olumlu yönü yok. Sıkıntı çok yaşıyoruz. Olumsuz hava şartları nedeniyle geçim sağlayamıyoruz.” (K11)

“Şimdi tek başımayım, oğlum hapiste, zor oluyor benim için; haliyle yaşıyım da. Yaylanın olumsuz hava şartları beni çok etkiliyor, hiçbir şekilde geçim sağlayamıyorum.” (K12)

Bu bulgular, yayla yaşamında karşılaşılan güçlüklerin yalnızca doğal koşullardan kaynaklanmadığını; altyapı, sağlık, ulaşım ve sosyal hizmetlere erişim gibi daha geniş yapısal sorunlarla da ilişkili olduğunu göstermektedir. Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, yaylacılık faaliyetlerinin sürdürüldüğü alanlarda temel hizmetlere erişimin sınırlı olması, üretim maliyetlerinin artması ve kırsal yaşam koşullarındaki eşitsizliklerin devam etmesi, geleneksel üretim biçimlerinin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Katılımcıların özellikle elektrik, iletişim, sağlık, hijyen ve ulaşım konularında yaşadıkları sorunlar, yaylacılığın yalnızca üretim açısından değil, gündelik yaşam bakımından da önemli bir dönüşüm ve uyum baskısıyla karşı karşıya olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu bulguda yayla yaşamının zorluklarını yeniden sıralamaktan ziyade, geleneksel yaylacılık pratiğinin değişen kırsal hizmetler, ekonomik koşullar ve yaşam standartları karşısında neden giderek daha fazla zorlandığını açıklamaya katkı sağlamaktadır.

Alt Tema 3.3: Koşullara Göre Memnuniyet, Zorunluluk ve İyileştirme Talepleri

Kodlar: memnuniyet düzeyi, mecburiyet, doğal yaşam, altyapı eksikliği, yol sorunu, su erişimi, elektrik ve internet ihtiyacı, güvenlik, ekonomik koşullar, iyileştirme beklentisi.

Bu alt tema kapsamında katılımcılar, yayla yaşamına ilişkin memnuniyetin oldukça değişken olduğunu ifade etmektedir. Doğal çevre ve hayvancılığa

uygun koşullar olumlu görülürken, yaşam koşullarının zorluğu ve altyapı eksiklikleri memnuniyeti düşüren temel unsurlar olarak öne çıkmaktadır. K1, bazı yaylalarda verimli otlakların ve ekonomik kazancın memnuniyet sağladığını ancak yaşam koşullarının genel olarak zorlayıcı olduğunu belirtmektedir:

“Yani gittiğim yaylalarda memnuniyet derecesi şuna göre Kars Ardahan yaylalarından ciddi anlamda memnunduk. Çünkü yeşillik alanı boldu. Hayvanlar çok uzaklaşmazdı. Çadırlardan 100-200 metre çıktıktan sonra yeşillik bulunurdu. Hayvanlar otlardı ve bu noktada kuzular çabuk gelişirdi. Bu anlamda kazanç noktasında güzeldi. Ama yaşam noktasında da güzel yaylalar, güzel şeyler vardı; o noktada da güzel denilebilir. Ama yine de zordu, şartı şekli de zordu” (K1)

K3, en önemli sorunun yol ve ulaşım olduğunu vurgulayarak devlet desteği ihtiyacına dikkat çekmektedir:

“Hayat şartları zor yani. Doğru dürüst devlet bir el atsaydı, yolu güzel yapsaydı, en azından araba rahatlıkla gidip gelseydi. Şu anda yollar hep bozuk; sel yapmış, çukur yapmış, araba gitmiyor.” (K3)

K6, teknolojik eksikliklerin ve sağlık hizmetlerine erişim sorunlarının yaşamı zorlaştırdığını belirtmektedir:

“Elektrik olmazsa olmaz yoksa iletişim ciddi manada problem. Ulaşım birçok yaylada problem, dağ köylerine gittiğin zaman yani diyelim yani diyelim bir insan hastalanması durumunda merkeze ulaşması zor olabiliyor, onlar da dezavantaj yani zorluk” (K6)

K8, genel memnuniyetsizliği açık şekilde ifade etmektedir:

“Hiç memnun değilim, zorluk çok ama yine de güzel şimdilik bu şekilde devam ediyoruz bakalım neler olacak bizim için.” (K8)

K9, daha olumlu bir bakışla yayla yaşamını bırakmak istemediğini belirtmektedir:

“Elimde olsa hiç dönmem.” (K9)

K16, temel olarak suya erişim ve dinlenme imkânlarının iyileştirilmesini istemektedir.

“Sadece suyun yakın olmasını isterdim ve güzel arada kafa dinlenmesini gerektirecek yer.” (K16)

Bu bulgular, yayla yaşamına ilişkin memnuniyetin yalnızca doğal çevrenin sunduğu olanaklarla açıklanamayacağını; ulaşım, su, elektrik,

iletişim ve sağlık gibi temel hizmetlere erişimle birlikte şekillendiğini göstermektedir. Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların bir yandan yaylaların doğal ve üretim açısından sağladığı avantajları önemsemeleri, diğer yandan temel hizmetlerdeki eksiklikleri dile getirmeleri, geleneksel kırsal yaşam ile değişen yaşam beklentileri arasındaki gerilimi ortaya koymaktadır (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Özellikle yol, elektrik, iletişim ve sağlık hizmetlerine yönelik talepler, yaylacılığın yalnızca hayvancılığın sürdürülebilmesine bağlı olmadığını, aynı zamanda yaşam koşullarının iyileştirilmesiyle birlikte değerlendirilmesi gerektiğini göstermektedir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu bulguda katılımcıların memnuniyet düzeylerini açıklamaktan ziyade, yaylacılığın geleneksel üretim özelliklerini korurken değişen yaşam standartları ve hizmet beklentileri karşısında nasıl yeniden şekillendiğini anlamaya katkı sağlamaktadır.

Ana Tema 4: Yaylacılığın Geleceği ve Yapısal İyileştirme İhtiyacı

Katılımcıların büyük çoğunluğu, yaylacılığa dair ek görüşlerinde bu yaşam biçiminin artık mevcut koşullarla sürdürülebilirliğinin zorlaştığını, ancak doğru destek ve düzenlemelerle iyileştirilebileceğini ifade etmektedir. Bu çerçevede teknoloji, altyapı, veteriner hizmetleri ve ekonomik destekler temel tartışma alanları olarak öne çıkmaktadır.

Alt Tema 4.1: Altyapı, Teknoloji ve Kurumsal Destek Gereksinimi

Kodlar: Elektrik ve iletişim eksikliği, yol sorunu, veteriner desteği, su sorunu, çadır/yaşam koşullarının iyileştirilmesi, devlet desteği, ulaşım kolaylığı, teknolojik dönüşüm. K1, yaylacılığın daha sürdürülebilir olabilmesi için altyapı ve hizmetlerin güçlendirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır:

“Elektrik... iletişim... çadır sisteminin değişmesi... yolların yapılması... veteriner kontrolü şart...” (K1)

K7 de benzer şekilde temel ihtiyaçların karşılanmasının önemine dikkat çekmektedir:

“Su sıkıntısının ortadan kalkması... devletin maddi destek vermesi ve gidiş geliş yardımcı olması...” (K7)

K6, yaşam koşullarının iyileştirilmesinin yanında alternatif ekonomik imkanların da yaylacılığı dönüştürebileceğini belirtmektedir:

“İmkanlar kısıtlı... dış ticaret gelişirse yaylacılık azalabilir ve ticari faaliyete dönüşebilir.” (K6)

Katılımcıların yaylacılığın geleceğini yalnızca bireysel çabalarla sürdürülebilecek bir faaliyet olarak görmediklerini; altyapı yatırımları, kurumsal destekler ve teknolojik imkânların geliştirilmesini sürdürülebilirliğin temel koşulu olarak değerlendirdiklerini göstermektedir. Elektrik, iletişim, ulaşım, su ve veteriner hizmetleri gibi temel ihtiyaçların karşılanması, katılımcılar tarafından hem yaşam kalitesini artıracak hem de hayvancılık faaliyetlerinin daha verimli yürütülmesini sağlayacak unsurlar olarak görülmektedir.

Bu bulgular, yaylacılığın geleceğinin yalnızca bireysel çabalara veya geleneksel üretim bilgisinin sürdürülmesine bağlı olmadığını; değişen kırsal koşullara uyum sağlayabilmek için altyapı, teknoloji ve kurumsal desteğin de gerekli olduğunu göstermektedir. Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, katılımcıların elektrik, su, ulaşım, iletişim, veterinerlik hizmetleri ve ekonomik destek talepleri, kırsal üretim faaliyetlerinin değişen toplumsal ve ekonomik koşullar içerisinde yeniden düzenlenme ihtiyacına işaret etmektedir (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Özellikle teknolojik olanakların geliştirilmesi ve kamu desteğinin artırılması, geleneksel yaylacılık faaliyetlerinin günümüz koşullarında sürdürülebilmesi açısından önemli görülmektedir. Katılımcıların dış ticaret gibi alternatif ekonomik faaliyetlerin gelişmesinin yaylacılığı azaltabileceğine ilişkin değerlendirmeleri ise kırsal ekonominin çeşitlenmesinin geleneksel üretim biçimleri üzerindeki olası dönüştürücü etkisini göstermektedir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu bulguda altyapı gereksinimlerini yalnızca birer eksiklik olarak sıralamak yerine, yaylacılığın değişen ekonomik, teknolojik ve kurumsal koşullar karşısında nasıl yeniden biçimlendiğini ve gelecekte hangi koşullara bağlı olarak sürdürülebileceğini açıklamaya katkı sağlamaktadır.

Alt Tema 4.2: Mesleğin Dönüşümü ve Geleceğine Yönelik Kaygı

Kodlar: Mesleğin bitmeriski, çoban bulamama, ekonomik sürdürülemezlik, kültürel dönüşüm, gençlerin uzaklaşması, kadınların yükü, alternatif geçim arayışı.

K3, yaylacılığın artık sürdürülemez hale geldiğini oldukça çarpıcı bir şekilde ifade etmektedir:

“Yoktur, daha artık bence de bu teknolojiye kadar artık biraz da insanlardan hayatta lazım, son verelim. Daha artık bu hayvancılık tamamıyla bitmiş. Ha gitsen orada en azından tek koyun gitse, çoban

gitse, normalde çobanlar için çadır ve normal (tek) gitse o zorluk bir şey değil. Hani olsa da böyle, çok affedersin, araba da olmazsa eşeklerin yükleri ile bile taşıyıp yerine götürebiliyorlar ama kocaman bir ev gitse zor olur” (K3)

K4 de benzer bir kaygıyı paylaşarak mesleğin cazibesini kaybettiğini belirtmektedir:

“Son olarak ilave etmek istediğim, hayvancılık hakikaten güzeldi ama eskisi gibi tadı kalmamıştır. Yani şu an kime sorsan herkes bırakacağız diyor çünkü ciddi zorlaştırmışlar.” (K4)

K12, özellikle kadın emeği üzerinden bu sürecin zorluğunu vurgulamaktadır: “Keşke kadınlar için yaylalara gitmek bu kadar zor durum olmasaydı; ben küçüklüğümünden beridir bu işi yapıyorum ve hep keşke diyerek hayatıma devam ettim. Eşim de vefat ettikten sonra tek başıma onca yükü taşımak zorunda kalıyorum. Yaylaya giden insanlar, özellikle de kadınlar için bu durum oldukça çok zor.” (K12)

K16 ise daha yapıcı bir yerden bakarak yaylacılığın tamamen yok olmaması gerektiğini savunmaktadır:

“Yayaların azalması değil de artması ekolojik döngünün ilerlemesine katkı sağlayacak olacağını düşünüyorum.” (K16)

Katılımcıların ifadeleri, yaylacılığın giderek zorlaştığı ve bazı yönleriyle sürdürülebilirliğinin tartışmalı hale geldiğini göstermektedir. K3, hayvancılığın artık eski işlevini kaybettiğini ve özellikle ağır yaşam koşulları nedeniyle bu sistemin devamının zorlaştığını ifade ederek oldukça keskin bir dönüşüm tespiti yapmaktadır. K4 de benzer şekilde, mesleğin cazibesinin azaldığını ve birçok kişinin bu işi bırakma noktasına geldiğini belirterek bu değişimi desteklemektedir. K12 ise süreci daha çok toplumsal cinsiyet boyutuyla ele almakta, özellikle kadınlar için yayla yaşamının fiziksel ve duygusal yükünü vurgulamaktadır. Buna karşılık K16, daha yapıcı bir bakışla yaylacılığın tamamen ortadan kalkmaması gerektiğini, aksine ekolojik ve kırsal denge açısından önemli bir işlev taşıdığını ifade etmektedir. Bu görüşler birlikte değerlendirildiğinde, yaylacılığın hem çözülme hem de yeniden anlamlandırılma süreci içinde olduğu anlaşılmaktadır.

Son olarak Iğdır'lı yaylacıların çoban bulma hususunda önemli derecede problem yaşadıklarını ifade etmişlerdir:

"Yok zaten çoban bulamıyoruz. Şu an çoğu yerde çobanlar Afganistanlı ve İranlı. Çobanlar da gelmezse artık satıp gideceğiz, her şeyi bırakacağız. En azından bir sürüye beş kişi lazım. Hayvancılığı yapmamızın sebebi o çobanların varlığıdır. Şimdi çoban maliyetleri de çok arttı." (K3).

Bu anlatılar yaylacılığın geleceğine ilişkin kaygıların bireysel deneyimlerden çok, kırsal üretim sisteminde yaşanan yapısal dönüşümlerden kaynaklandığını göstermektedir. Artan maliyetler, çoban bulamama, gençlerin hayvancılıktan uzaklaşması ve ağır çalışma koşulları, yaylacılığın sürdürülebilirliğini giderek zorlaştırmaktadır. Buna karşın bazı katılımcılar, yaylacılığın ekolojik denge ve kırsal yaşam açısından korunması gereken önemli bir üretim pratiği olduğunu vurgulamaktadır.

Bu bulgular, yaylacılığın geleceğine ilişkin kaygıların yalnızca bireysel tercihlerden değil, kırsal üretim sisteminde meydana gelen daha geniş ekonomik, toplumsal ve emek temelli değişimlerden kaynaklandığını göstermektedir. Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı açısından değerlendirildiğinde, artan üretim maliyetleri, çoban bulma güçlüğü, gençlerin hayvancılıktan uzaklaşması ve ağır çalışma koşulları, geleneksel hayvancılık faaliyetlerinin mevcut biçimiyle sürdürülmesini zorlaştıran önemli dönüşüm dinamikleri olarak öne çıkmaktadır (Woods, 2011; van der Ploeg, 2018). Özellikle kadınların artan emek yüküne ilişkin anlatılar, bu dönüşümün yalnızca ekonomik değil, aynı zamanda gündelik yaşam ve toplumsal roller üzerinde de etkiler oluşturduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, bazı katılımcıların yaylacılığın ekolojik ve kırsal yaşam açısından korunması gerektiğini düşünmesi, dönüşümün mutlaka tamamen ortadan kalkma anlamına gelmediğini; geleneksel üretim biçimlerinin değişen koşullara göre yeniden düzenlenebileceğini göstermektedir. Dolayısıyla Kırsal Dönüşüm Yaklaşımı, bu bulguda yaylacılığın geleceğine ilişkin kaygıları yeniden sıralamaktan ziyade, ekonomik baskılar, emek yapısındaki değişimler ve toplumsal beklentiler karşısında geleneksel hayvancılık pratiğinin neden sürdürülebilirlik sorunu yaşadığını ve nasıl dönüştürülebileceğini açıklamaya katkı sağlamaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma, Iğdır ve çevresinde yaylacılık faaliyetlerini çok boyutlu bir toplumsal olgu olarak ele almış; üretim biçimleri, göç süreci, yaşam koşulları, memnuniyet düzeyi ve geleceğe yönelik değerlendirmeler üzerinden önemli bulgular ortaya koymuştur. Elde edilen veriler, yaylacılığın yalnızca ekonomik bir faaliyet olmadığını, aynı zamanda çevresel koşullar, toplumsal ilişkiler ve kırsal dönüşüm süreçleriyle şekillenen karmaşık bir yaşam biçimi olduğunu göstermektedir.

Bulguların genelinde en güçlü şekilde öne çıkan tema, yaylacılığın temel olarak çevresel zorunluluklar ve ekonomik geçim koşulları tarafından belirlendiğidir. Katılımcılar, Iğdır Ovası'ndaki yüksek sıcaklık, mera yetersizliği ve hastalık riskini önemli bir "itici unsur" olarak tanımlarken; Kars, Ardahan ve Ağrı gibi bölgelerin serin iklimi ve geniş otlaklarını "çekici unsur" olarak değerlendirmiştir. Bu durum, göçün yalnızca tercihe bağlı bir hareket değil, aynı zamanda çevresel ve ekonomik zorunlulukların bir sonucu olduğunu açık biçimde göstermektedir.

Göç süreci ve hazırlık aşamalarına ilişkin bulgular, yaylacılığın yoğun emek ve organizasyon gerektiren bir sistem olduğunu ortaya koymaktadır. Hayvanların birleştirilmesi, çadır ve temel ihtiyaçların hazırlanması, uzun süren yolculuklar ve yerleşim süreci, bu yaşam biçiminin kolektif bir çaba ile sürdürüldüğünü göstermektedir. Özellikle geçmişte günlerce süren yürüyüşlerin yerini bugün araçlı taşımacılığın alması, bu sürecin zaman içerisinde önemli ölçüde dönüşüme uğradığını ortaya koymaktadır.

Yaşam koşullarına ilişkin bulgular, yaylacılığın hem olumlu hem de zorlayıcı yönleri olduğunu göstermektedir. Katılımcılar temiz hava, doğal yaşam, hayvanların daha sağlıklı beslenmesi ve ekonomik kazanç gibi olumlu yönleri vurgularken; elektrik, su, iletişim, sağlık hizmetlerine erişim ve hijyen gibi temel alanlardaki yetersizlikleri önemli sorunlar olarak ifade etmiştir. Özellikle kadın katılımcıların günlük yaşam pratiklerinde karşılaştıkları zorluklar, bu yaşam biçiminin toplumsal cinsiyet açısından da farklı yükler oluşturduğunu göstermektedir.

Memnuniyet düzeyine ilişkin bulgular ise oldukça çeşitlidir. Bazı katılımcılar doğrudan memnuniyet ifade ederken, bazıları memnuniyetsizliğini açık şekilde dile getirmiştir. Memnuniyetin en önemli belirleyicilerinin otlak verimliliği, hayvan sağlığı ve ekonomik kazanç olduğu görülürken; memnuniyetsizliğin temel nedenleri altyapı

eksiklikleri, ulaşım zorlukları ve yaşam koşullarının ağırlaşmasıdır. Bu durum, yaylacılığın bireysel deneyimlere bağlı olarak farklı anlamlar kazandığını göstermektedir.

En dikkat çekici bulgulardan biri ise yaylacılığın geleceğine ilişkin kaygılardır. Katılımcıların önemli bir kısmı, çoban bulma zorluğu, maliyet artışı, gençlerin ilgisizliği ve yaşam koşullarının ağırlaşması nedeniyle bu geleneğin zayıfladığını ifade etmiştir. Buna karşılık bazı katılımcılar ise gerekli desteklerin sağlanması halinde yaylacılığın devam edebileceğini ve hatta güçlenebileceğini düşünmektedir. Bu ikili durum, yaylacılığın bir geçiş sürecinde olduğunu göstermektedir.

Kuramsal açıdan değerlendirildiğinde, araştırma bulguları öncelikle Lee'nin (1966) İtici-Çekici Faktörler Yaklaşımını desteklemektedir. Katılımcıların yüksek sıcaklık, mera yetersizliği ve hastalık riskini yaylaya yönelmenin temel nedenleri olarak ifade etmeleri "itici faktörleri"; serin iklim, verimli otlaklar ve üretim için elverişli koşulları öne çıkarmaları ise "çekici faktörleri" somut biçimde ortaya koymaktadır. Bununla birlikte araştırma, göç kararının yalnızca çevresel nedenlerle açıklanamayacağını; aile geçiminin korunması ve hayvancılık faaliyetlerinin sürdürülebilirliği gibi ekonomik kaygıların da karar sürecinde belirleyici olduğunu göstermektedir.

Araştırma bulguları Steward'ın (1972) Kültürel Ekoloji Yaklaşımı ile de örtüşmektedir. Katılımcılar, çevresel koşulları değiştirmek yerine üretim biçimlerini iklim, mera ve doğal kaynaklara göre yeniden düzenlemekte; böylece yaylacılığı çevresel sınırlılıklara karşı geliştirilen bir uyum stratejisi olarak sürdürmektedir. Bu durum, yaylacılığın yalnızca mevsimsel bir hareketlilik değil, insan ile doğal çevre arasındaki karşılıklı etkileşimin şekillendirdiği bir üretim pratiği olduğunu göstermektedir.

Bulgular ayrıca Woods (2011) ile Van der Ploeg'in (2018) Kırsal Dönüşüm Yaklaşımını da desteklemektedir. Çoban bulma gücü, üretim maliyetlerinin artması, genç nüfusun hayvancılıktan uzaklaşması ve ulaşım teknolojilerindeki değişim, yaylacılığın geleneksel yapısını dönüştüren temel dinamikler olarak öne çıkmaktadır. Bu yönüyle yaylacılık, geçmişten bugüne değişmeden devam eden bir faaliyet değil; ekonomik, teknolojik ve toplumsal dönüşümlere uyum sağlayarak yeniden şekillenen dinamik bir kırsal üretim sistemi olarak değerlendirilebilir.

Araştırma bulgularından hareketle yaylacılığın sürdürülebilirliğini desteklemek amacıyla bazı somut uygulamaların geliştirilmesi önem taşımaktadır. Öncelikle yayla yollarının bakım ve iyileştirilmesi, içme suyu, elektrik ve mobil iletişim altyapısının güçlendirilmesi yaşam koşullarını önemli ölçüde iyileştirebilir. Yaylalarda belirli dönemlerde gezici veteriner hizmetlerinin sunulması ve hayvan sağlığına yönelik koruyucu uygulamaların yaygınlaştırılması üretim kayıplarını azaltabilir. Bunun yanında çoban temininde yaşanan sorunların azaltılması amacıyla çobanlık mesleğine yönelik mesleki eğitim programları, sosyal güvence uygulamaları ve gençleri hayvancılığa teşvik edecek destek mekanizmalarının geliştirilmesi faydalı olabilir. Ayrıca kadınların günlük yaşam yükünü azaltacak ortak kullanım alanları, hijyen üniteleri ve temel sosyal hizmetlerin yaylalarda yaygınlaştırılması, özellikle kadınların yaşam kalitesine önemli katkılar sağlayacaktır.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Araştırma yalnızca Iğdır ilinde yürütüldüğünden bulgular farklı bölgelerdeki yaylacılık faaliyetlerine doğrudan genellenemez. Ayrıca katılımcıların büyük bölümünün erkeklerden oluşması, kadınların deneyimlerinin sınırlı ölçüde temsil edilmesine neden olmuştur. Görüşmelerin belirli sürelerle gerçekleştirilmiş olması da katılımcı deneyimlerinin daha derinlemesine ortaya konulmasını sınırlandırmış olabilir.

Gelecekte yapılacak araştırmalarda farklı illerde yaylacılık faaliyetlerinin karşılaştırmalı olarak incelenmesi, kadınlar ve genç üreticiler üzerine odaklanan çalışmaların artırılması ve uzun süreli etnografik araştırmalarla yayla yaşamının mevsim boyunca izlenmesi, kırsal dönüşüm süreçlerinin daha kapsamlı biçimde anlaşılmasına katkı sağlayacaktır. Ayrıca iklim değişikliği, kırsal göç ve tarım politikalarının yaylacılık üzerindeki etkilerini ele alan disiplinler arası araştırmaların literatüre önemli katkılar sunacağı değerlendirilmektedir.

KAYNAKÇA

Aksoy, E., Dülger, S., & Köksal, A. (2018). Bilimsel araştırmalarda evren, örneklem, varsayım ve değişken. İçinde A. Aypay (Ed.), *Bilimsel araştırma süreçleri: Yöntem, teknik ve etiğe giriş el kitabı* (ss. 137–167). Anı Yayıncılık.

Azerigiyik, R. A., Owusu-Ansah, J., Poku-Boansi, M., & Agyei, F. K. (2025). Contextualising sustainable transhumant pastoralism: A systematic review. *Sustainable Development*, 33(2), 2888-2901.

- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: Nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368–388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Başar, Y. (2015). *Türkiye’de iller bazında iç göçü belirleyen faktörlerin ekonomik analizi: 2008–2013* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berg, B. L., & Lune, H. (2019). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Çev. Ed.). Eğitim Yayınevi.
- Cleary, M. (1988). Transhumance in the Mediterranean world: the case of Languedoc 1900-1940. *Journal of Historical Geography*, 14(1), 37–49.
- Creswell, J. W. (2018). *Nitel araştırma yöntemleri: Beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni* (M. Bütün & S. B. Demir, Çev. Ed.). Siyasal Kitabevi.
- Creswell, J. W. (2019). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches* (4th ed.). Sage Publications.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2016). *Qualitative inquiry and research design: Choosing among five approaches*. Sage publications.
- Daşçı, M., & Çomaklı, B. (2006). Yaylacılık ve tarımsal açıdan önemi. *Atatürk Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 37(2), 275-280.
- Doğanay, H., & Coşkun, O. (2014). Türkiye yaylacılığındaki değişme eğilimleri ve başlıca sonuçları. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 18(30), 1–24.
- Durmuş, E., & Çağlıyan, A. (2009). Tunceli ilinde yaylacılık. *Fırat Üniversitesi Doğu Araştırmaları Dergisi*, 8(1), 25–36.
- Guest, G., Bunce, A., & Johnson, L. (2006). How many interviews are enough? An experiment with data saturation and variability. *Field Methods*, 18(1), 59–82. <https://doi.org/10.1177/1525822X05279903>
- Günay, Ü. (2016). Din sosyolojisinin yöntem ve teknikleri. İçinde N. Akyüz & İ. Çapcıoğlu (Ed.), *Din sosyolojisi el kitabı* (ss. 149–168). Grafiker Yayınları.
- Karaoğlu, M. (2011). Zirai meteorolojik açıdan Iğdır iklim etüdü. *Iğdır Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi*, 1(1), 97–104.

Kim, H., Sefcik, J. S., & Bradway, C. (2017). Characteristics of qualitative descriptive studies: A systematic review. *Research in Nursing & Health*, 40(1), 23–42. <https://doi.org/10.1002/nur.21768>

Korkusuz, T., & Kaban, S. (2022). Korhan Yaylasında (İğdır) yaylacılık faaliyetleri ve turizm potansiyeli. *Belgü Dergisi*, 6, 21–34.

Lee, E. S. (1966). A theory of migration. *Demography*, 3(1), 47–57. <https://doi.org/10.2307/2060063>

Neuman, W. L. (2014). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar* (Cilt 1). Siyasal Kitabevi.

Ocak Yetişgin, S., & Canan, S. (2025). Goat transhumance in Mediterranean Turkey: Characterization and key factors driving its transformation. *Pastoralism*, 15, Article 14939. <https://doi.org/10.3389/past.2025.14939>

Sandelowski, M. (2000). Whatever happened to qualitative description? *Research in Nursing & Health*, 23(4), 334–340. [https://doi.org/10.1002/1098-240X\(200008\)23:4<334::AID-NUR9>3.0.CO;2-G](https://doi.org/10.1002/1098-240X(200008)23:4<334::AID-NUR9>3.0.CO;2-G)

Steward, J. H. (1972). *Theory of culture change: The methodology of multilinear evolution*. University of Illinois Press.

Thevenin, M. (2011). Kurdish transhumance: Pastoral practices in South-east Turkey. *Pastoralism: Research, Policy and Practice*, 1(23), 1–24.

Timpong-Jones, E. C., Samuels, I., Sarkwa, F. O., Oppong-Anane, K., & Majekodunmi, A. O. (2023). Transhumance pastoralism in West Africa: Its importance, policies and challenges. *African Journal of Range & Forage Science*, 40(1), 114–128. <https://doi.org/10.2989/10220119.2022.2160012>

Tunçdilek, N. (1967). *Türkiye iskân coğrafyası: Kır iskânı*. İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü Yayınları.

Tunçel, H. (2015). Coğrafyanın yaylacılık literatürü üzerine bir değerlendirme. İçinde *Yayla kültürü ve yaylacılık sempozyumu bildiriler kitabı* (ss. 5–26). Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Yayınları.

Turhanoglu, A., Suğur, N., Şavran, G., & Çetin, T. (2012). *Sosyolojide araştırma yöntem ve teknikleri*. Anadolu Üniversitesi Yayınları.

Van der Ploeg, J. D. (2018). *The New Peasantries: Rural Development in Times of Globalization* (2nd ed.). Routledge.

Woods, M. (2011). *Rural*. Routledge.

TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İŞ-AİLE ÇATIŞMASI LİTERATÜRÜNÜN BİBLİYOMETRİK HARİTALANMASI: TEMATİK EVRİM VE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ¹

Nezahat OKUŞLUK
Bağımsız Araştırmacı, Türkiye
nezahatok44@gmail.com
<https://orcid.org/0009-0009-3895-1462>

Müslüme AKYÜZ
Malatya Turgut Özal Üniversitesi, Türkiye
muslume.akyuz@ozal.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0002-0922-6191>

Atıf	OKUŞLUK, N.; AKYÜZ, M. (2026). TOPLUMSAL CİNSİYET BAĞLAMINDA İŞ-AİLE ÇATIŞMASI LİTERATÜRÜNÜN BİBLİYOMETRİK HARİTALANMASI: TEMATİK EVRİM VE ARAŞTIRMA EĞİLİMLERİ. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(4), 669-696.
------	---

ÖZ

Bu çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürünün entelektüel, kavramsal ve sosyal yapısını bibliyometrik yöntemlerle incelemeyi amaçlamaktadır. Araştırma, Web of Science veri tabanında “gender” ve “work-family conflict” anahtar kelimeleri kullanılarak elde edilen 1663 yayına dayanmaktadır. Veriler, R Studio (Bibliometrix/ Biblioshiny) ve VOSviewer yazılımları aracılığıyla analiz edilmiştir. Bulgular, literatürün özellikle 2010 sonrasında önemli bir ivme kazandığını ve 2024 yılında en yüksek yayın sayısına ulaştığını göstermektedir. Atıf analizleri Frone, Byron, Ng, Greenhaus ve Shockley’in alanın teorik temelini oluşturduğunu ortaya koyarken, tematik analizler iş-aile çatışması, toplumsal cinsiyet, stres, sağlık, sosyal destek, tükenmişlik ve iş-yaşam dengesi kavramlarının öne çıktığını göstermektedir. Çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması araştırmalarının gelişimini bütüncül şekilde haritalayarak literatürdeki bilgi birikimini sistematik olarak ortaya

¹ Bu çalışma, Malatya Turgut Özal Üniversitesi’nde Doç. Dr. Müslüme AKYÜZ danışmanlığında Nezahat Okuşluk tarafından hazırlanan “Toplumsal Cinsiyet Bağlamında İş-Aile Çatışması Literatürünün Bibliyometrik Analizi” başlıklı yüksek lisans tezinden türetilmiştir.

Geliş Tarihi: 29.06.2026 / Kabul Tarihi: 10.09.2026, DOI: 10.17932/IAU.IAUSBD.2021.021/iausbd_v18i4004

Araştırma Makalesi-Bu makale iThenticate programıyla kontrol edilmiştir.

Copyright © İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi

koymakta, araştırma boşluklarını belirlemekte ve gelecekteki çalışmalar için kavramsal ve analitik bir yol haritası sunmaktadır.

Anahtar Kelimeler: *Cinsiyet, Toplumsal Cinsiyet, İş-Aile Çatışması, Bibliyometri, R Programı.*

BIBLIOMETRIC MAPPING OF WORK–FAMILY CONFLICT LITERATURE FROM A GENDER PERSPECTIVE: THEMATIC EVOLUTION AND RESEARCH TRENDS

ABSTRACT

This study aims to examine the intellectual, conceptual, and social structure of the work–family conflict literature in the context of gender through bibliometric methods. The research is based on a bibliometric analysis of 1,663 publications retrieved from the Web of Science database using the keywords “gender” and “work–family conflict.” The data were analyzed using R Studio (Bibliometrix/Biblioshiny) and VOSviewer software. The findings indicate that the literature gained significant momentum after 2010 and reached its highest publication output in 2024. Citation analyses reveal that the works of Frone, Byron, Ng, Greenhaus, and Shockley constitute the theoretical foundation of the field, while thematic analyses highlight concepts such as work–family conflict, gender, stress, health, social support, burnout, and work–life balance. By comprehensively mapping the development of research on work–family conflict from a gender perspective, this study systematically synthesizes the accumulated body of knowledge, identifies research gaps, and provides a conceptual and analytical roadmap for future studies.

Keywords: *Sex, Gender, Work–Family Conflict, Bibliometrics, R programming.*

GİRİŞ

Toplumların sosyal ve ekonomik yapıları, bireylerin üstlendikleri rol ve sorumlulukları belirleyen normatif yapılar üzerine inşa edilmektedir. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklere atfedilen davranış kalıplarını, sorumluluk alanlarını ve beklentileri şekillendiren temel bir belirleyici olarak öne çıkmaktadır (Butler, 2005, s. 175; West ve Zimmerman, 1987, s. 138). Söz konusu yapı sadece bireylerin günlük hayatını değil, aynı zamanda iş hayatındaki konumlarını ve aile içindeki görev dağılımlarını da doğrudan etkilemektedir. Geleneksel toplumsal düzen içerisinde kadınların bakım emeği ve ev içi sorumluluklarla özdeşleştirilmesi, erkeklerin ise ekonomik sağlayıcı rolüyle konumlandırılması, iş ve aile yaşamı arasındaki rol paylaşımını tarihsel olarak cinsiyet temelli bir zemine oturtmuştur (Oakley, 1974, s. 127).

Kadınların işgücüne katılım oranlarındaki artış, bu geleneksel rol kalıplarını dönüştürmekle birlikte, bireylerin aynı anda birden fazla rolü yerine getirme zorunluluğunu da beraberinde getirmiştir (Hochschild ve Machung, 2012, s. 143). Bu durum, iş ve aile rollerine ilişkin taleplerin uyumsuz hale geldiği noktalarda ortaya çıkan iş-aile çatışması olgusunu daha görünür hale getirmiştir (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 77). Rol Kuramı çerçevesinde değerlendirildiğinde, toplumsal cinsiyet temelli rol beklentilerinin bireylerin iş ve aile yaşamındaki sorumluluklarını farklılaştırdığı; özellikle kadınların hem ücretli emek piyasasında hem de ev içi bakım süreçlerinde yer almaları nedeniyle “çifte yük” altında kaldıkları görülmektedir (Eagly, 1987; Bianchi ve Milkie, 2010, s. 133). Erkekler açısından ise iş hayatındaki süreklilik ve başarı beklentisi, aile rollerinin ikincil konumda değerlendirilmesine yol açabilmektedir (Coltrane, 2000, s. 1213).

İş-aile çatışmasının hem bireyler hem de örgütler üzerinde çok yönlü etkiler yarattığı bilinmektedir. Bu bağlamda, çatışmanın bireysel düzeyde psikolojik iyi oluş, yaşam tatmini ve iş performansını olumsuz yönde etkilediği; örgütsel düzeyde ise bağlılığın azalması, devamsızlık, tükenmişlik ve işten ayrılma gibi eğilimlerin artmasıyla ilişkili olduğu görülmektedir (Eby, Casper, Lockwood, Bordeaux ve Brinley, 2005, s. 138). Bu çerçevede, iş-aile çatışmasının nedenleri, süreçleri ve sonuçlarının toplumsal cinsiyet bakış açısıyla ele alınması hem akademik hem de uygulama açısından önemli bir gereklilik olarak değerlendirilmektedir. Buna karşın, iş-aile çatışması literatürünün toplumsal cinsiyet bakış açısıyla

bütüncül şekilde haritalandırıldığı ve kavramsal evrimin sistematik olarak ortaya konduğu bibliyometrik çalışmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu durum, alanın gelişim dinamiklerinin ve araştırma boşluklarının yeterince görünür olamamasına yol açmaktadır (Donthu, Kumar, Mukherjee, Pandey ve Lim, 2021, s. 287; Byron, 2005, s. 174). Bu kapsamda ise mevcut çalışma, iş-aile çatışması literatürünü toplumsal cinsiyet bağlamında bibliyometrik yöntemle analiz ederek alandaki kavramsal eğilimleri ve araştırma boşluklarını ortaya koymayı amaçlamaktadır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet literatüründe temel ayrım, biyolojik cinsiyet ile toplumsal cinsiyet kavramları arasında yapılmaktadır. Cinsiyet, kadın ve erkek arasındaki anatomik ve fizyolojik farklılıklara dayalı, doğuştan gelen sabit bir özellik olarak tanımlanırken; toplumsal cinsiyet, bu biyolojik farklılıkların toplum tarafından nasıl anlamlandırıldığını ve hangi rol beklentileriyle ilişkilendirildiğini ifade eden sosyo-kültürel bir yapı olarak değerlendirilmektedir (Giddens, 2012, s. 375; Butler, 2005, s. 176). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, tarihsel ve kültürel süreçler içerisinde şekillenen dinamik bir olgudur. Toplumsal cinsiyet sadece kadın ve erkek arasındaki farklılıkları açıklamakla sınırlı olmayıp, aynı zamanda bu farklılıkların toplumsal eşitsizliklere nasıl dönüştüğünü de ortaya koymaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklere belirli roller ve sorumluluklar atfetmekte; bu roller aileden eğitime, çalışma hayatından sosyal ilişkilere kadar geniş bir alanda yeniden üretilmektedir (Bingöl, 2014, s. 112). Bu nedenle toplumsal cinsiyet, bireysel kimliğin ötesinde, toplumsal yapının şekillenmesinde etkili olan bir unsur olarak öne çıkmaktadır (Connell, 2005, s. 81; Lorber, 1994, s.39).

Toplumsal cinsiyet rolleri, tarihsel ve kültürel süreçler sonucunda öğrenilen davranış kalıplarını ifade etmektedir. Sanayi Devrimi sonrasında kamusal ve özel alan ayrımının belirginleşmesiyle birlikte erkekler üretim ve kamusal alanla, kadınlar ise bakım emeği ve ev içi sorumluluklarla ilişkilendirilmiştir (Connell, 2005, s. 83). Her ne kadar modern toplumlarda kadınların işgücüne katılımı artmış olsa da geleneksel rollerin tamamen ortadan kalkmadığı ve kadınların çoğu zaman “çifte yük” altında kaldığı görülmektedir (Hochschild ve Machung, 2012, s. 147). Bu durum, toplumsal cinsiyet temelli rol dağılımının sürekliliğini koruduğunu ve bireylerin hayatları üzerinde belirleyici olmaya devam

ettiğini göstermektedir (Bianchi ve Milkie, 2010, s. 709). Söz konusu rol dağılımının devamlılığı, toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin farklı alanlarda görünür hale gelmesine zemin hazırlamaktadır. Nitekim bu eşitsizlikler ekonomik, örgütsel ve sosyal düzeylerde somut şekilde ortaya çıkmaktadır. Kadınların işgücüne katılım oranlarının düşük olması, ücret eşitsizliği ve yönetim kademelerinde sınırlı temsil edilmesi ekonomik alandaki temel sorunlar arasında yer almaktadır (World Economic Forum, 2022, s. 34). Bunun yanı sıra eğitim fırsatlarına erişimde yaşanan farklılıklar, toplumsal baskılar ve kadına yönelik şiddet gibi olgular sosyal düzeydeki eşitsizliklerin önemli göstergeleridir (UNDP, 2023, s. 291). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet eşitsizliği, bireysel tercihlerden daha çok yapısal ve kurumsal dinamiklerle ilişkili toplumsal bir sorun olarak görülmelidir.

İş-aile Çatışması

İş-aile çatışması, bireyin iş ve aile rollerinden kaynaklanan talepleri eş zamanlı olarak yerine getirmekte zorlanması sonucu ortaya çıkan bir rol çatışmasıdır (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 77). İş ve aile, bireyin hayatında merkezi öneme sahip iki temel alan olup, bu alanların eş zamanlı ve yoğun taleplerde bulunması rol uyumsuzluğuna yol açabilmektedir. İş, ekonomik ve statü sağlayıcı işlevler üstlenirken, aile bireyin duygusal ve sosyal ihtiyaçlarını karşılayan temel bir yapı olarak öne çıkmaktadır (Kapız, 2002, s. 141).

Literatürde iş-aile çatışması, zaman temelli, gerginlik temelli ve davranış temelli olmak üzere üç boyutta incelenmektedir. Zaman temelli çatışma, bireyin bir role ayırdığı zamanın diğer rolün gerekliliklerini yerine getirmesini zorlaştırması durumunda ortaya çıkmaktadır. Gerginlik temelli çatışma, iş ya da aile alanında yaşanan stres, yorgunluk veya duygusal baskının diğer alandaki performansı olumsuz etkilemesiyle ilişkilidir. Davranış temelli çatışma ise bir rolde gerekli olan davranış kalıplarının diğer rolün beklentileriyle uyumsuzluk göstermesi sonucunda ortaya çıkmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985, s. 74). Bu sınıflandırma, iş-aile çatışmasının sadece zaman yetersizliğiyle sınırlı olmadığını, aynı zamanda psikolojik ve davranışsal boyutları da içeren çok boyutlu bir yapı sergilediğini ortaya koymaktadır. İş-aile çatışması literatürü, başlangıçta ağırlıklı olarak roller arasındaki uyumsuzluk ve bunun birey ile örgüt üzerindeki olumsuz sonuçlarına odaklanırken, zamanla iş ve aile rollerinin birbirini destekleyebileceğini savunan daha kapsamlı bir yaklaşıma doğru genişlemiştir. Bu doğrultuda geliştirilen iş-aile zenginleşmesi

yaklaşımı, bireyin bir rolde kazandığı bilgi, beceri, deneyim ve olumlu duyguların diğer roldeki yaşam kalitesini ve performansını artırabileceğini ileri sürmektedir (Greenhaus ve Powell, 2006, s. 75). Güncel literatür incelemeleri de iş-aile alanındaki araştırmaların artık sadece çatışma bakış açısıyla sınırlı kalmadığını; zenginleşme, iş-yaşam dengesi ve olumlu rol etkileşimlerini kapsayan daha bütüncül bir çerçeveye yöneldiğini ortaya koymaktadır (Allen ve French, 2023, s. 438; Kaur ve Kang, 2024, s. 368). İş-aile çatışmasının ortaya çıkmasında iş yükünün fazla olması, uzun çalışma saatleri ve düşük örgütsel destek gibi iş temelli faktörler ile bakım sorumlulukları ve aile beklentileri gibi aile temelli faktörler belirleyici olmaktadır (Frone, Russell ve Cooper, 1992, s. 66). İş-aile çatışmasının sonuçları da hem bireysel hem de örgütsel düzeyde önemli etkiler doğurmaktadır. Bireysel düzeyde stres, tükenmişlik, kaygı, depresyon, yaşam tatmininde azalma ve fiziksel sağlık sorunları öne çıkmaktadır (Allen, Herst, Bruck ve Sutton, 2000, s. 280). Örgütsel düzeyde ise düşük iş tatmini, azalan performans, yüksek devamsızlık, işten ayrılma niyeti ve azalan örgütsel bağlılık gibi sonuçlar gözlemlenmektedir (Kossek ve Ozeki, 1998, s. 142). Bu yönüyle iş-aile çatışması, sadece bireysel bir sorun olmanın ötesinde, örgütsel verimlilik ve sürdürülebilirlik açısından da kritik bir öneme sahiptir (Amstad, Meier, Fasel, Elfering ve Semmer, 2011, s. 155).

Toplumsal Cinsiyet ve İş-aile Çatışması Arasındaki İlişkiler

Toplumsal cinsiyetin iş ve aile hayatı üzerindeki etkilerini inceleyen araştırmalar, özellikle 1980’li yıllardan itibaren yoğunlaşmış ve bu kavramın bireylerin rol beklentileri ile çatışma deneyimlerini nasıl farklılaştırdığına odaklanmıştır. Yabancı literatürde yapılan çalışmalar, kadınların geleneksel bakım rolleri nedeniyle iş ve aile taleplerini aynı anda karşılamak zorunda kaldıklarını ve bu durumun daha yüksek düzeyde iş-aile çatışmasına yol açtığını ortaya koymaktadır (Duxbury ve Higgins, 1991, s. 61; Allen vd., 2020, s. 541; Cavagnis vd., 2023). İş-aile ilişkilerine yönelik sonraki çalışmalar, toplumsal cinsiyetin iş-aile çatışmasını doğrudan açıklayan tek bir değişken olarak ele alınamayacağını ortaya koymaktadır. Eby vd. (2005, s. 135), toplumsal cinsiyet rollerinin iş ve aile yaşamı üzerindeki etkilerini çocuk bakımı, ev içi sorumluluklar ve kariyer süreçleri bağlamında tartışılması gerektiğini değerlendirirken; Byron’ın (2005, s. 176) meta-analizi, cinsiyet ile iş-aile çatışması arasındaki ilişkinin genel olarak tutarlı olmadığını, bazı alt gruplarda ise aile sorumluluklarının niteliğine bağlı farklılıklar görülebildiğini göstermektedir. Shockley,

Shen, DeNunzio, Arvan ve Knudsen (2017, s. 1605) ise kadınların iş-aile çatışmasını daha yoğun, erkeklerin ise aile-iş çatışmasını daha az yaşadığını ortaya koyarak, toplumsal cinsiyetin çatışmanın yönünü de etkilediğini göstermiştir. Pleck (1997, s. 70), erkeklerin aile yaşamındaki deneyimlerini sadece ekonomik sağlayıcılık rolü üzerinden değil, babalık katılımının farklı boyutları çerçevesinde ele almaktadır. İşin gerektirdiği uzun çalışma süreleri ve sürekli erişilebilir olma beklentisi, babaların çocuklarıyla doğrudan etkileşimlerine ve bakım sorumluluklarına ayırabilecekleri zamanı azaltarak işten aileye yönelik çatışmaya zemin hazırlayabilmektedir. Türkiye bağlamında yapılan çalışmalar da benzer sonuçlar sunmaktadır. İş-aile çatışmasının toplumsal cinsiyet rolleri, aile içi sorumlulukların paylaşımı ve örgütsel taleplerin ortak etkisiyle şekillendiğini göstermektedir. Özellikle kadınların ev içi sorumlulukları daha fazla üstlenmesi ve eş desteğinin yetersiz olması iş-aile çatışmasını artırabilirken, bu çatışmanın psikolojik iyi oluş ve yaşam tatmini üzerinde olumsuz sonuçlar doğurabileceği belirtilmektedir (Aycan ve Eskin, 2005, s. 453; Erkuş ve Sığı, 2018, s. 102; Nurengin ve Büyükgöze, 2023, s. 65). İş-aile çatışmasına ilişkin literatür, bu olguyu sadece sonuçlarıyla değil; aynı zamanda öncülleri, işleyiş mekanizmaları bireysel ve örgütsel düzeydeki sonuçları çerçevesinde çok boyutlu bir yapı olarak ele almaktadır. Frone, Russell ve Cooper (1992, s. 66), iş-aile çatışmasının çift yönlü bir yapıya sahip olduğunu ve her iki yönün de psikolojik gerginlik ve yaşam tatmini üzerinde olumsuz etkiler yarattığını ortaya koymuştur. Kossek ve Ozeki (1998, s. 141) ile Allen vd. (2000, s. 280) meta-analiz çalışmaları, çatışmanın iş tatmini, örgütsel bağlılık ve performans üzerinde güçlü negatif etkileri bulunduğunu göstermiştir. Ayrıca bu çalışmalar, örgütsel destek mekanizmalarının çatışmanın etkilerini azaltmada kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Yerli literatürde gerçekleştirilen araştırmalar da bu bulgularla paralellik göstermektedir. İnce (2018, s. 123), iş-aile çatışmasının çalışan performansını olumsuz etkilediğini; Koç (2020, s. 256), iş ve yaşam tatminini düşürdüğünü, Kurtoğlu (2017, s. 85) ise psikolojik dayanıklılığın çatışmanın olumsuz sonuçlarını sınırlayıcı bir rol oynadığını tespit etmiştir.

Toplumsal cinsiyet ile iş-aile çatışması arasındaki ilişki, literatürde güçlü bir şekilde vurgulanmaktadır. Toplumsal cinsiyet, bireylerin rol beklentilerini, zaman kullanımını ve davranış kalıplarını belirleyerek çatışmanın ortaya çıkışını doğrudan etkilemektedir (Eagly, 1987, s. 15; Ridgeway, 2011, s. 65). Özellikle kadınların hem iş hem de aile rollerini

eşzamanlı yürütme zorunluluğu, çatışma düzeylerini artırmaktadır. Hochschild ve Machung (2012, s. 142) tarafından ortaya konulan “ikinci vardiya” kavramı, kadınların iş yaşamının yanı sıra ev içi sorumlulukları da üstlenmeye devam ettiğini göstermektedir. Hem uluslararası hem de yerli çalışmalar, toplumsal cinsiyet rollerinin iş-aile çatışmasının düzeyini ve şeklini belirleyen temel faktörlerden biri olduğunu ortaya koymaktadır. Bu bağlamda toplumsal cinsiyet, iş-aile çatışmasının ortaya çıkışını ve bireyler tarafından deneyimlenme şeklini etkileyen önemli bir öncül değişken olarak değerlendirilebilmektedir.

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı ve Araştırma Sorusu

Bu çalışmanın amacı, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürün kavramsal yapı ve sosyal etkileşim boyutlarını bütüncül bir çerçevede incelemektir. Bu kapsamda, bilimsel üretimin zamansal gelişimini ortaya koymak amacıyla yayınların yıllara göre dağılımı incelenmekte; alandaki entelektüel üretimin aktörlerini belirlemek üzere en üretken yazarlar analiz edilmekte ve literatürün etki yapısını değerlendirmek amacıyla atıf analizi gerçekleştirilmektedir. Ayrıca, en yüksek atıf alan çalışmaların içeriksel özellikleri incelenerek bu çalışmaların alanın gelişimindeki rolleri değerlendirilmektedir. Ek olarak, literatürün sosyal yapısını analiz etmek amacıyla yazarlar arasındaki iş birliği ağları incelenerek akademik etkileşim ve bilgi üretim süreçlerinin örgütlenme şekli değerlendirilmektedir. Çalışmanın kavramsal boyutunda, anahtar kelime analizi aracılığıyla literatürde öne çıkan kavramlar belirlenmekte ve bu kavramlar temelinde gerçekleştirilen tematik analiz ile alandaki tematik kümeler ve bu kümelerin yapısal özellikleri ortaya konulmaktadır. Bu doğrultuda çalışmada, aşağıda belirtilen araştırma soruları geliştirilmiştir.

- WoS veri tabanında incelenen konuya ilişkin yayınlar yıllara göre nasıl bir dağılım göstermektedir?
- İncelenen literatürde en üretken yazarlar kimlerdir?
- İncelenen literatürde en fazla atıf alan çalışmalar hangileridir ve bu çalışmaların alanın gelişimine katkıları nelerdir?
- İncelenen literatürde yazarlar arasındaki iş birliği ağları nasıl şekillenmektedir?
- İncelenen literatürde kullanılan anahtar kelimelerin dağılımı nasıldır?
- Literatürde ortaya çıkan tematik yapılar nelerdir ve bu temalar nasıl konumlanmaktadır?

Verilerin Toplanması ve Analizi

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürünü kapsamlı ve bütüncül şekilde incelemek amacıyla Web of Science (WoS) Core Collection veri tabanında sistematik bir tarama gerçekleştirilmiştir. Tarama sürecinde yıl sınırlaması uygulanmamış; 1989–Eylül 2025 dönemini kapsayan yayınlar değerlendirmeye alınmıştır. Arama işlemi yalnızca TS (Topic) alanı kullanılarak yürütülmüş olup kullanılan arama sorgusu aşağıdaki gibidir:

TS = (“work-family conflict” OR “work family conflict”) AND (“gender”)

Tarama sürecinde toplumsal cinsiyet boyutunu temsil etmek amacıyla sadece "gender" anahtar kelimesi kullanılmıştır. Bu tercih, ilgili literatürde toplumsal cinsiyeti ifade etmek için en yaygın kullanılan kavram olması ve araştırmanın odak noktasını yansıtması nedeniyle yapılmıştır. Tarama sonucunda elde edilen kayıtlar arasından makale, derleme ve kitap bölümü türündeki yayınlar analize dâhil edilmiş ve bu kapsamda toplam 1.663 yayına ulaşılmıştır. Elde edilen veriler, çalışmanın amacı doğrultusunda bibliyometrik analiz yöntemi kullanılarak değerlendirilmiştir. Bibliyometrik analiz, bilimsel literatürde yer alan yayınların niceliksel olarak incelenmesine olanak sağlayan; yayın sayıları, atıf yapıları, yazarlar, dergiler, anahtar kelimeler ve iş birliği ağları gibi unsurların sistematik şekilde analiz edilmesini sağlayan bir yöntemdir (Aria ve Cuccurullo, 2017, s. 961; Donthu vd., 2021, s. 288). Bununla birlikte, “sex”, “female”, “male”, “women” ve benzeri kavramlarla taranan bazı çalışmaların veri setine dâhil edilmemiş olması araştırmanın bir sınırlılığı olarak değerlendirilebilir.

Bibliyometrik analizlerin geçerliliği, kullanılan veri kaynağının güvenilirliğine ve analiz sürecinin şeffaf şekilde raporlanmasına bağlıdır. Bu çalışmada veri toplama sürecinde dil bakımından herhangi bir sınırlama uygulanmamış olup iç geçerlik, Web of Science (WoS) veri tabanında indekslenen bilimsel yayınların temel alınması ve analiz aşamalarının ayrıntılı şekilde açıklanmasıyla sağlanmıştır. Güvenirlik ise araştırma sürecinin yeniden üretilebilirliğini destekleyecek şekilde, analiz adımlarının sistematik olarak tanımlanması, kullanılan eşik değerlerinin ve sayım yaklaşımlarının açıkça belirtilmesi ve veri setinin tekrar analiz edilebilir formatta muhafaza edilmesi yoluyla güçlendirilmiştir (Hicks, Wouters, Waltman, de Rijcke ve Rafols, 2015, s. 430). Veri hazırlama sürecinde yinelenen kayıtlar veri setinden çıkarılmış; anahtar kelimelerdeki

yazım farklılıkları ve eş anlamlı ifadeler standart hâle getirilmiş; düşük frekanslı veya analitik açıdan sınırlı katkı sağlayan terimler elenmiş ve atıf verilerindeki tutarsızlıklar düzeltilmiştir (Zupic ve Čater, 2015, s. 431). Analizlerde minimum anahtar kelime tekrar sayısı 10 olarak belirlenmiştir. Bu eşik değeri, düşük frekanslı anahtar kelimelerin analize olan sınırlı katkısını azaltmak ve literatürde öne çıkan tematik ilişkilerin daha belirgin şekilde ortaya konulmasını sağlamak amacıyla tercih edilmiştir. Ayrıca ağ analizlerinde “association strength” normalizasyon yöntemi kullanılmıştır. Bu yöntem, birlikte görölme sıklıklarını ilgili öğelerin toplam frekanslarına göre normalize ederek daha dengeli ve anlamlı ağ yapılarının elde edilmesini sağlamaktadır (Van Eck ve Waltman, 2010, s. 524).

Verilerin analizinde temel yazılım olarak R Studio kullanılmıştır. R Studio, bibliyometrik verilerin işlenmesi, düzenlenmesi ve analiz edilmesi bakımından geniş bir teknik kapasiteye sahip olup, farklı paketler aracılığıyla çok boyutlu incelemelerin yapılmasına imkân tanımaktadır (Aria ve Cuccurullo, 2017, s. 964). Bu çalışmada bibliyometrik analizlerin yürütülmesi amacıyla bibliometrix paketinden yararlanılmıştır. İlgili paket R ortamına kurulduktan sonra aktif hâle getirilmiş ve bibliyometrik veri analizi için gerekli fonksiyonlar kullanıma açılmıştır. Ardından, bibliometrix paketinin web tabanlı arayüzü olan Biblioshiny uygulaması aracılığıyla WoS veri tabanından elde edilen bibliyografik veriler R ortamına aktarılmış ve analiz için uygun formata dönüştürülmüştür. Biblioshiny arayüzü üzerinden; yayın performansına, atıf dağılımlarına, yazar üretkenliğine, anahtar kelime yapısına ve çeşitli betimsel istatistiklere ilişkin analizler gerçekleştirilmiştir. Ayrıca, literatürdeki bilimsel üretimin sosyal ve kavramsal yapısını değerlendirmek amacıyla ortak yazarlık ilişkileri, anahtar kelime eş-oluşumları ve tematik eğilimler de bu ortamda incelenmiştir. Bu bağlamda, yayınların yapısal özelliklerini ve alandaki bilgi üretim ağlarını görünür kılmak üzere ağ temelli analizlerden yararlanılmıştır. Çalışmada görselleştirme ve ağ haritalama süreçlerini desteklemek amacıyla ayrıca VOSviewer yazılımı kullanılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik verilerin ağ yapıları üzerinden görselleştirilmesine olanak tanıyan güçlü bir analiz programı olup, özellikle ortak yazarlık, anahtar kelime eş-oluşumu ve iş birliği ilişkilerinin haritalandırılmasında yaygın şekilde kullanılmaktadır (Van Eck ve Waltman, 2010, s. 525). Bu kapsamda, WoS veri tabanından elde edilen bibliyografik veriler uygun dosya formatında programa aktarılmış ve ağ analizleri görsel haritalar aracılığıyla desteklenmiştir. Böylece, R

Studio, bibliometrix/Biblioshiny ve VOSviewer yazılımlarının birlikte kullanımı sayesinde literatürün niceliksel görünümü, kavramsal yapısı ve iş birliği ağları bütüncül bir çerçevede değerlendirilmiştir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, alanın gelişim dinamikleri, öne çıkan temaları ve bilimsel üretim örüntüleri sistematik şekilde ortaya konulmuştur.

Çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle veri seti sadece Web of Science veri tabanı ile sınırlıdır; bu durum farklı veri tabanlarında yer alan çalışmaların analiz dışında kalmasına neden olabilir. Ayrıca anahtar kelime seçimi, literatür kapsamını belirleyen önemli bir unsur olup farklı anahtar kelimeler kullanılması durumunda farklı sonuçlar elde edilebilir. Bununla birlikte bibliyometrik analiz yöntemi, literatürün yapısal özelliklerini ortaya koymakla birlikte nedensel ilişkileri açıklama amacı taşımamaktadır (Donthu vd., 2021, s. 287).

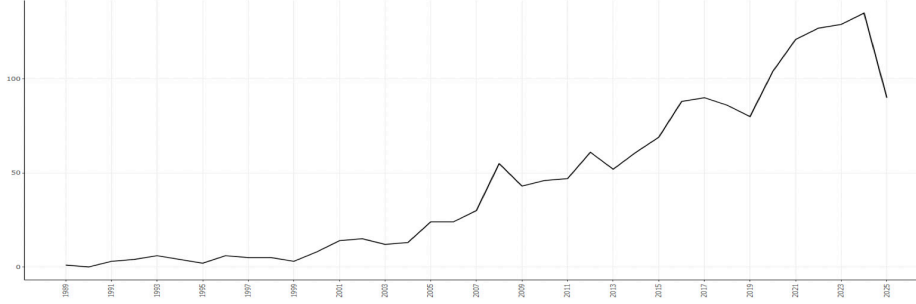
BULGULAR

Yayınların Yıllara Göre Dağılımı

Şekil 1’de görüldüğü üzere, incelenen literatürde 1989–1999 yılları arasında iş-aile çatışması konusuna ilişkin yayın sayısı genel olarak oldukça düşük seviyelerde seyretmiştir. Özellikle 1990 yılında herhangi bir yayına rastlanmaması dikkat çekmektedir. 1991–1999 döneminde ise yıllık yayın sayısı 1 ile 8 arasında değişmiş olup, bu durum literatürün henüz başlangıç aşamasında olduğunu göstermektedir. 2000’li yılların başında (2000–2004) yayın sayısında kademeli bir artış eğilimi gözlemlenmiştir. Bu artış, 2005–2010 döneminde daha belirgin hâle gelmiş; özellikle 2008–2010 yılları arasında yıllık yayın sayısının 43 ile 55 aralığına ulaşması, önceki dönemlere kıyasla önemli bir sıçramaya işaret etmiştir. 2011 yılından itibaren artış eğiliminin hız kazandığı görülmektedir. Nitekim 2012–2015 döneminde yıllık yayın sayısı 52 ile 69 arasında değişerek literatürde istikrarlı bir genişlemeye işaret etmiştir. 2016–2025 yılları arasında ise belirgin bir yükseliş trendi hâkimdir. Bu dönemde yıllık yayın sayısı 88 seviyesinden başlayarak 2025 yılına kadar 135’e ulaşmıştır. En yüksek yayın sayısı 2024 yılında (n=135) gerçekleşmiş olup, bunu 2023 (n=129) ve 2022 (n=127) yılları izlemektedir.

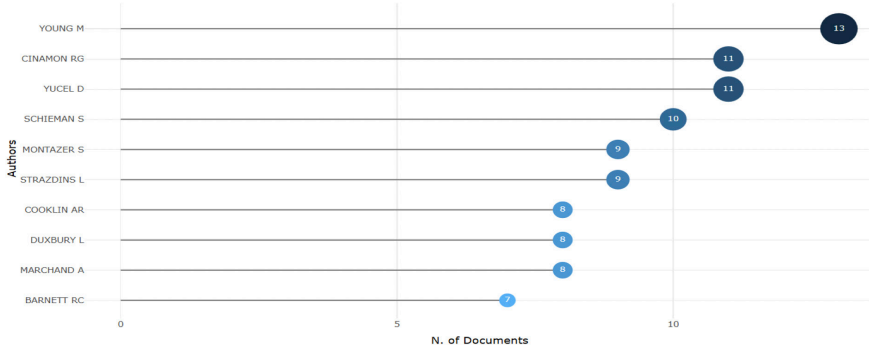
Şekil 1.

Yayınların Yıllara Göre Dağılımları

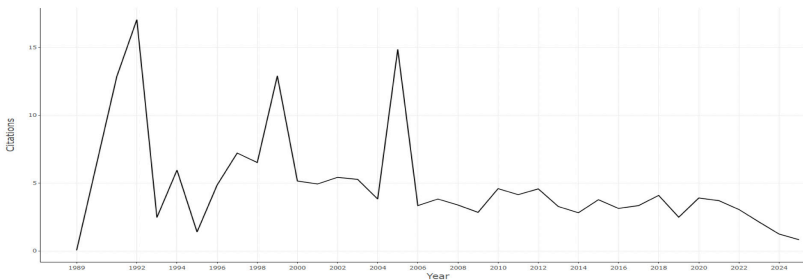

En Üretken Yazarlar

Şekil 2’de, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatüründe en üretken yazarların dağılımı gösterilmektedir. Şekil incelendiğinde, literatürdeki bilimsel üretimin belirli yazarlar etrafında yoğunlaştığı görülmektedir. Bu kapsamda, en yüksek yayın sayısına sahip yazarın Young M. (n=13) olduğu dikkat çekmekte; bu yazarı sırasıyla Cinamon R. G. (n=11) ve Yücel D. (n=11) izlemektedir. Yayın sayıları dikkate alındığında, bu üç araştırmacının alanın en üretken araştırmacıları arasında yer aldığı söylenebilir. Özellikle çift haneli yayın sayısına ulaşan bu yazarlar, literatürün şekillenmesinde belirleyici bir rol üstlenmektedir. Orta düzey üretkenliğe sahip yazarlar incelendiğinde, Schieman S. (n=10), Montazer S. (n=9) ve Strazdins L (n=9) gibi isimlerin öne çıktığı görülmektedir. Bu yazarlar da literatüre önemli katkılar sunmakla birlikte, üretkenlik düzeylerinin üst gruba kıyasla daha sınırlı olduğu anlaşılmaktadır. Daha düşük üretkenlik grubunda ise Cooklin A.R. (n=8), Duxbury L. (n=8), Marchand A. (n=8) ve Barnett R.C. (n=7) yer almaktadır. Genel olarak değerlendirildiğinde, literatürde üretkenliğin homojen bir şekilde dağılmadığı; aksine sınırlı sayıda yazarın yüksek düzeyde yayın üretirken, diğer araştırmacıların daha düşük sayıda katkı sunduğu görülmektedir. Bu durum, Lotka Yasası’nın öngördüğü bilimsel üretimin az sayıdaki üretken araştırmacı etrafında yoğunlaşması eğilimiyle benzerlik göstermektedir (Lotka, 1926, s. 318). Ayrıca yazarların büyük bir kısmının uluslararası literatürde bilinen ve sıklıkla atıf alan araştırmacılar olması, iş-aile çatışması ve toplumsal cinsiyet konularının belirli akademik ağlar ve araştırma grupları tarafından sistematik şekilde ele alındığını göstermektedir. Dolayısıyla, alanın gelişiminin bireysel çabalardan daha çok iş birliğine dayalı bilimsel üretim süreçleri üzerinden ilerlediğine işaret etmektedir.

Şekil 2.*En Üretken Yazarlar***Yayınlarda Atıf Dağılımı**

Toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürüne ilişkin atıf dağılımları incelendiğinde, alanın etki yapısının zaman içerisinde düzensiz ve dalgalı bir gelişim gösterdiği görülmektedir. Şekil 3'te yıllara göre atıf dağılımını gösteren grafik incelendiğinde, özellikle erken dönemlerde belirli yıllarda yoğunlaşan yüksek atıf değerleri dikkat çekmektedir. Bu durum, literatürde öncü ve yüksek etkili çalışmaların belirli dönemlerde yayımlandığını ve sonraki araştırmalar üzerinde güçlü bir referans etkisi oluşturduğunu göstermektedir. Şekil 4'te öne çıkan noktaları, iş-aile çatışması literatürünün teorik temelini oluşturan çalışmaların yayımlandığı dönemlere karşılık gelmektedir. Özellikle 1990'lı yılların başı ve 2000'li yılların ortalarında ortaya çıkan yüksek atıf değerleri, alanın kavramsal çerçevesinin bu dönemlerde şekillendiğini göstermektedir. Buna karşılık sonraki yıllarda atıf sayılarının daha düşük ancak daha dengeli bir dağılım sergilemesi, literatürün genişleyerek farklı araştırma konularına yayıldığını ve atıfların daha geniş bir çalışma grubuna dağıldığını ortaya koymaktadır.

Şekil 3.*Yıllara Göre Atıf Dağılımları*

En yüksek atıf alan 10 çalışma ise Tablo 1’de sunulmuştur. Çalışmalar incelendiğinde ise literatürün belirli öncü araştırmalar etrafında şekillendiği açıkça görülmektedir. Bu kapsamda, özellikle Frone vd. (1992, s. 724) çalışması 1598 toplam atıf ile alanın en etkili çalışması olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, iş-aile çatışmasının öncülleri ve sonuçlarına ilişkin geliştirdiği model ile literatürde temel referans noktalarından biri hâline gelmiştir. Benzer şekilde, Ng, Eby, Sorensen ve Feldman (2005, s. 368) ve Byron (2005, s. 170) çalışmaları da yüksek atıf sayılarıyla dikkat çekmekte olup, özellikle meta-analitik yaklaşımları sayesinde literatürde önemli bir bütünleştirici rol üstlenmiştir. Greenhaus, Collins ve Shaw (2003, s. 52) tarafından gerçekleştirilen çalışma ise iş-aile dengesi ve yaşam kalitesi arasındaki ilişkiyi ele alarak alanın kavramsal derinliğine katkı sağlamıştır. Daha sonra yapılan çalışmalar incelendiğinde ise Shockley ve Allen (2012, s. 1177) tarafından gerçekleştirilen araştırmaların yüksek yıllık ortalama atıf değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu çalışmaların özellikle modern çalışma şekilleri ve esnek çalışma düzenleri bağlamında literatüre önemli katkılar sunduğunu göstermektedir.

Tablo 1.

En Yüksek Atıf Alan Yayınlar

Yazarlar	Toplam Atıf sayısı	Yıllık Ortalama Atıf Sayısı
Frone, M. R., Russell, M., & Cooper, M. L. (1992). Antecedents and outcomes of work–family conflict: Testing a model of the work–family interface.	1598	47.00
Ng, T. W. H., Eby, L. T., Sorensen, K. L., & Feldman, D. C. (2005). Predictors of objective and subjective career success: A meta-analysis.	1484	70.67
Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work–family conflict and its antecedents.	1483	70.62
Greenhaus, J. H., Collins, K. M., & Shaw, J. D. (2003). The relation between work–family balance and quality of life.	1292	61.52
Shockley, K. M., & Allen, T. D. (2012). When flexibility helps: Another look at the availability of flexible work arrangements and work–family conflict.	1177	84.07
Frone, M. R., Yardley, J. K., & Markel, K. S. (1997). Developing and testing an integrative model of the work–family interface.	922	34.15

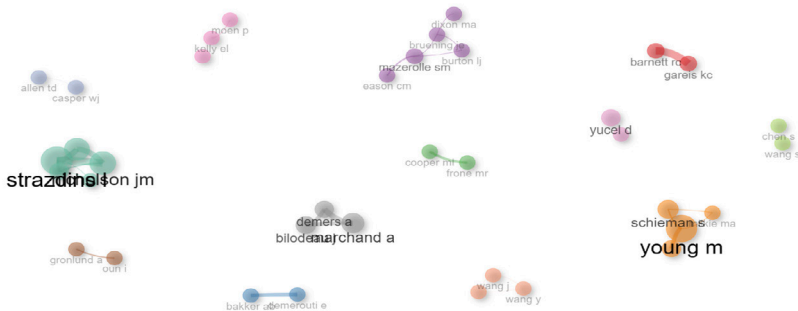
Frone, M. R., Russell, M., & Cooper, M. L. (1992). Relationship of work–family conflict, gender, and alcohol expectations to alcohol use/abuse.	863	24.66
Shockley, K. M., & Allen, T. D. (2013). Episodic work-family conflict, cardiovascular indicators, and social support: An experience sampling approach.	786	60.46
Allen, T. D., Herst, D. E. L., Bruck, C. S., & Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future research.	739	38.89
Nomaguchi, K. M. (2012). Marital status, gender, and home-to-job conflict among employed parents.	721	45.06

Yazar İş Birlikleri Analizi

Şekil 4’te yayınlarda yazar iş birlikleri dağılımı gösterilmiştir. Toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürüne ilişkin yazar iş birlikleri ağı incelendiğinde, bilimsel üretimin belirli araştırmacı grupları etrafında kümелendiği görülmektedir. Ağ yapısı, literatürdeki iş birliklerinin geniş ve bütünleşik bir yapıdan daha çok, küçük ve bağımsız kümeler şeklinde ortaya çıktığını göstermektedir. Özellikle bazı yazarların belirli kümeler içerisinde yoğunlaşarak sınırlı sayıda araştırmacıyla iş birliği yaptığı dikkat çekmektedir. Bu durum, alanın tamamen bütünleşik bir akademik ağdan ziyade, parçalı ve alt araştırma grupları üzerinden ilerleyen bir yapıya sahip olduğunu göstermektedir. Başka bir ifadeyle, bu yapı, literatürde bilgi üretiminin merkezi bir ağdan daha çok dağınık akademik kümeler aracılığıyla gerçekleştiğini göstermektedir.

Şekil 4.

Yayınlarda Yazar İş Birlikleri Dağılımı

Yayınlarda yazar iş birlikleri dağılımı da Tablo 2’de verilmiştir. Tablo 2 incelendiğinde, Kelly E. L. (aracılık derecesi = 11.000) ve Berkman L. F. (aracılık derecesi = 8.000) gibi yazarların ağ içerisinde diğerlerine oranla daha yüksek aracılık değerlerine sahip olduğu görülmektedir. Bu durum, söz konusu yazarların farklı kümeler arasında bağlantı kurduğunu göstermektedir. Özellikle yüksek aracılık değerine sahip bu yazarlar, bilgi akışının farklı araştırma grupları arasında yayılmasında önemli bir rol oynamaktadır. Bu durum, bilimsel üretimin tam anlamıyla bütünleşmiş bir ağ yapısından daha çok alt araştırma grupları üzerinden ilerlediğine işaret etmektedir. Bu bulgu, bibliyometrik ağ analizlerinde sıkça vurgulanan, belirli aktörlerin ağ içindeki bağlayıcı rolüne ilişkin yaklaşımlarla örtüşmektedir (Borgatti, Everett ve Johnson, 2018, s. 190; Newman, 2010, s. 184). Ayrıca, kümeler arası bağlantıların sınırlı olması, araştırmacılar arasındaki iş birliklerinin belirli gruplar içinde yoğunlaştığını ve farklı araştırma grupları arasındaki iş birliği ağlarının nispeten sınırlı kaldığını göstermektedir.

Tablo 2.

Yayınlarda Yazar İş Birlikleri Dağılımı

Yazar	Küme	Aracılık Derecesi	Merkezlilik (Yakınlık)
Kelly Erin L	6	11.000	0.125
Berkman Lisa F	8	8.000	0.111
Bruening Jennifer E	1	6.000	0.143
Martin Angela	3	4.143	0.200
Mazerolle Stephanie M	1	4.000	0.125
Dixon Marlene A	1	4.000	0.111
Young Marisa	2	4.000	0.200
Montazer Shirin	2	3.000	0.167
Strazdins Lyndall	3	0.571	0.167
Nicholson Jan M	3	0.286	0.167

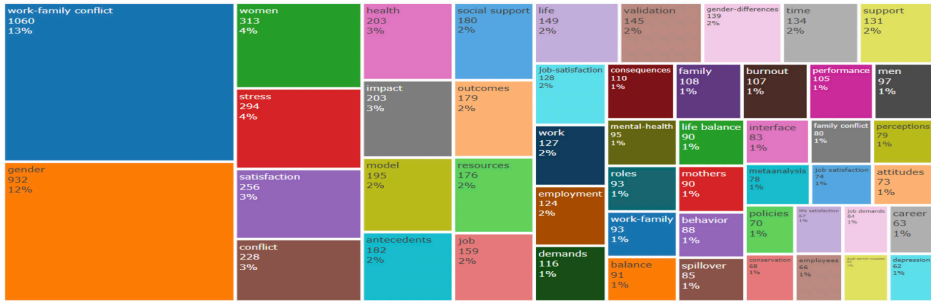
Anahtar Kelime Analizi

Şekil 5 ve Şekil 6’da görüldüğü üzere, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatüründe en sık kullanılan anahtar kelimeler “work-family conflict” ve “gender” olarak öne çıkmaktadır. Bu bulgu, literatürün kavramsal merkezinin doğrudan iş-aile çatışması ve toplumsal cinsiyet ekseninde şekillendiğini göstermektedir. Bunun yanında “kadın” “stres”, “tatmin,” “sağlık” “sosyal destek” ve “tükenmişlik” gibi anahtar

kelimelerin görünürlüğü, alanın özellikle kadın deneyimi, psikolojik sonuçlar, iş tutumları ve destek mekanizmaları etrafında genişlediğine işaret etmektedir. Dolayısıyla literatürün sadece çatışmanın varlığına değil, aynı zamanda bu çatışmanın nedenleri, sonuçları ve hafifletici unsurlarına da yoğunlaştığı söylenebilir. Bu bulgu, iş-aile çatışması literatürünün özellikle 2000 sonrası hızla genişlediğini ortaya koyan önceki çalışmalarla örtüşmektedir.

Şekil 5.

Yayınlarda Kullanılan Anahtar Kelime Dağılımları

Şekil 6.

Yayınlarda Kullanılan Anahtar Kelime Dağılımları

Yayınlarda Tematik Evrim İlişkileri

Çalışmanın tematik ağ analiz sonuçları Tablo 3 ve Şekil 7’de sunulmuştur. Bu analiz aracılığıyla, literatürde yer alan anahtar kavramların hangi tematik yapı altında kümelendiği ve bu kavramlar arasındaki ilişkilerin nasıl şekillendiği ortaya konulmaktadır. Anahtar kelimelerin aynı tema altında gruplanması, literatürde öne çıkan kavramsal yoğunlaşmayı ve kavramlar arasındaki ilişki yapısını göstermektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017, s. 962). Tablo 3 ve Şekil 7 incelendiğinde, tüm kavramların “zaman” teması altında kümelendiği ve kullanım sıklıklarının 37 ile 134 arasında değiştiği görülmektedir. Temaya ilişkin öne çıkan kavramlar arasında “iş-

yaşam dengesi”, “eşitsizlik”, “annelik” ve “ebeveynlik” yer almaktadır. Özellikle “eşitsizlik” ve “iş-yaşam dengesi” kavramlarının yüksek aracılık derecesine sahip olması, bu kavramların ağ yapısında farklı kavramlar arasında köprü işlevi gören düğümler arasında yer aldığını göstermektedir. Buna karşılık, tüm kavramlar için yakınlık merkeziliği değerlerinin 0.002 düzeyinde sabit ve düşük olması, kavramların ağ içerisindeki erişim düzeylerinin sınırlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular incelendiğinde, “zaman”, “iş”, “istihdam” ve “aile” kavramlarının aynı kümede yer alarak “zaman” teması altında toplandığı görülmektedir. Bu durum, “zaman” kavramının iş-aile çatışması literatüründe öne çıkan kavramlardan biri olduğunu ve ilgili çalışmaların önemli bir bölümünde iş ve aile rollerine ilişkin yükümlülüklerin zaman boyutuyla birlikte ele alındığını göstermektedir. Başka bir ifadeyle, analiz sonuçları, iş-aile çatışması literatüründe zaman kısıtları, rol talepleri ve zamanın dağılımına ilişkin kavramların aynı tematik yapı içerisinde birlikte ele alındığını ortaya koymaktadır. Ağ analizi kapsamında elde edilen aracılık derecesi ve merkezilik değerleri de bu tematik yapıyı destekler niteliktedir. Özellikle yüksek aracılık derecesine sahip kavramların ağ yapısında farklı kavramsal kümeler arasında bağlantı sağladığı anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, “zaman” teması altında yer alan kavramların birbirleriyle ilişkili bir kavramsal yapı oluşturduğu anlaşılmaktadır. Merkezilik değerleri ise ilgili kavramların ağ yapısı içerisindeki konumuna ilişkin bilgi sunmakta ve diğer kavramlarla olan bağlantı düzeylerini yansıtmaktadır (Borgatti vd., 2018, s. 193; Newman, 2010, s. 170; Van Eck ve Waltman, 2014, s. 293).

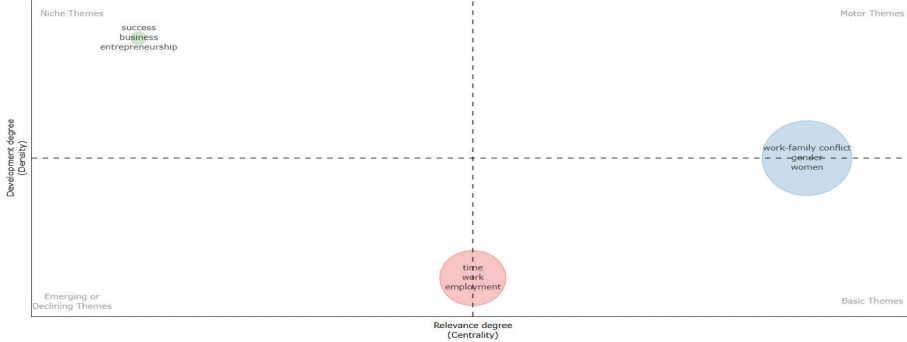
Tematik ağ analizi bulguları, “zaman” teması kapsamında ebeveynlik, annelik, bakım, çocuk bakımı, ev içi iş bölümü, iş-yaşam dengesi ve eşitsizlik gibi kavramların birlikte yer aldığını göstermektedir. Bu durum, söz konusu kavramların iş-aile çatışması literatüründe zaman boyutuyla ilişkili kavramsal yapı içerisinde birlikte ele alındığına işaret etmektedir. Bununla birlikte, mevcut analiz tek bir tematik yapı üzerinden gerçekleştirildiğinden, literatürde zaman içerisinde kuramsal veya tematik bir dönüşüm yaşandığına ilişkin doğrudan bir çıkarım yapmak mümkün değildir. Dolayısıyla elde edilen bulgular, incelenen veri setindeki kavramsal birliktelikleri ve tematik yoğunlaşmayı yansıtmakta olup, literatürün zamansal gelişimine veya kuramsal dönüşümüne ilişkin kesin çıkarımlar yapılmasına tek başına imkân vermemektedir (Cobo vd., 2011, s. 1387).

Tablo 3.*Yayınların Tematik Evrim Analizi*

Kullanım Sıklığı	Kavramlar	Küme	Tema	Aracılık Derecesi	Merkezlilik (Yakınlık)
134	time	1	Zaman	122.063	0.002
127	work	1	Zaman	153.824	0.002
124	employment	1	Zaman	117.478	0.002
108	family	1	Zaman	163.390	0.002
93	work-family	1	Zaman	108.652	0.002
90	mothers	1	Zaman	159.384	0.002
73	attitudes	1	Zaman	142.720	0.002
70	policies	1	Zaman	142.768	0.002
63	career	1	Zaman	150.013	0.002
59	child-care	1	Zaman	130.024	0.002
56	work-life balance	1	Zaman	166.257	0.002
52	female	1	Zaman	150.840	0.002
52	parenthood	1	Zaman	92.251	0.002
50	motherhood	1	Zaman	158.704	0.002
49	children	1	Zaman	123.764	0.002
47	labor	1	Zaman	136.314	0.002
45	eşitsizlik	1	Zaman	176.673	0.002
44	division	1	Zaman	118.591	0.002
43	couples	1	Zaman	131.962	0.002
41	care	1	Zaman	119.239	0.002
41	housework	1	Zaman	102.021	0.002
38	fathers	1	Zaman	136.090	0.002
38	marriage	1	Zaman	132.667	0.002
37	discrimination	1	Zaman	112.541	0.002

Şekil 7.

Yayınların Tematik Evrim Analizi

TARTIŞMA

Bu çalışmada, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürü bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiş ve alanın gelişim dinamikleri, tematik yapısı ve bilimsel iş birlikleri sistematik şekilde ortaya konulmuştur. Bibliyometrik analiz yönteminin, literatürün yapısal ve tematik özelliklerini analiz etmede güçlü ve bütüncül bir yaklaşım sunduğu bilinmektedir (Aria ve Cuccurullo, 2017, s. 960; Van Eck ve Waltman, 2010, s. 523).

Elde edilen bulgular, iş-aile çatışması literatürünün özellikle 1990'lı yıllardan itibaren istikrarlı bir büyüme eğilimi gösterdiğini ve 2000'li yıllarla birlikte belirgin bir ivme kazandığını ortaya koymaktadır. Bu durum, konunun hem akademik hem de uygulama alanında artan önemine işaret etmekte ve çalışma yaşamındaki dönüşümlerin literatüre doğrudan yansıdığını göstermektedir (Allen vd., 2020, s. 278). Bu bulgu, iş-aile çatışması konusuna yönelik akademik ilginin zaman içerisinde arttığını göstermektedir. Söz konusu artış, kadınların işgücüne katılım oranlarının yükselmesi, esnek ve dijital çalışma modellerinin yaygınlaşması ile iş-yaşam dengesi tartışmalarının küresel ölçekte önem kazanması gibi gelişmelerle ilişkilendirilebilmektedir.

İş-aile çatışması alanındaki yayın artışı, toplumsal cinsiyet araştırmalarının daha geniş hukuki, kurumsal ve düşünsel gelişimiyle birlikte değerlendirilebilir. Kadınlara Karşı Her Türlü Ayrımcılığın Önlenmesi Sözleşmesi, kadınların istihdam alanında eşit haklara sahip olması, annelik nedeniyle ayrımcılığa uğramaması ve aile sorumlulukları ile çalışma yaşamının birlikte yürütülmesini kolaylaştıracak sosyal hizmetlerin

geliştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadır (Birleşmiş Milletler, 1979, Madde 11, s. 30-31). Pekin Deklarasyonu ve Eylem Platformu da kadınların ekonomik yaşama eşit katılımı, çalışma koşullarının iyileştirilmesi ve kadınlarla erkeklerin iş ile aile sorumluluklarını paylaşmasına yönelik politikaları temel çalışma alanları arasında ele almaktadır (Birleşmiş Milletler, 1995, s. 150-180). Bu uluslararası düzenlemeler, kadınların çalışma hayatına katılımı, bakım sorumlulukları, ekonomik eşitlik ve aile içindeki rol paylaşımı gibi konuların politika ve araştırma gündeminde daha görünür hâle gelmesine katkı sağlamıştır. Kadın çalışmaları ve toplumsal cinsiyet çalışmaları programlarının üniversitelerde yaygınlaşması da toplumsal cinsiyet alanının akademik yapılar içerisinde kurumsallaşmasını sağlamış; bu alanda derslerin, programların, araştırma merkezlerinin, dergilerin ve bilimsel ağların gelişmesini desteklemiştir (Pereira, 2018, s. 180-184). Ayrıca farklı toplumsal eşitsizlikleri birlikte ele alan yaklaşımlar, kadınların deneyimlerinin sadece toplumsal cinsiyet temelinde değil; sınıf, ırk, kültür ve tarihsel bağlam gibi birbiriyle ilişkili eşitsizlik şekilleri çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymuştur (Crenshaw, 1989, s. 139-140; Mohanty, 1984, s. 334-336). Bu gelişmelerin, iş-aile çatışmasının sadece bireysel bir rol sorunu olarak değil, toplumsal ve kurumsal koşullarla ilişkili bir araştırma konusu olarak ele alınmasını desteklediği söylenebilir (Bianchi ve Milkie, 2010, s. 705-708). Bununla birlikte, mevcut bibliyometrik bulgular söz konusu gelişmeler ile yayın sayısındaki artış arasında doğrudan bir neden-sonuç ilişkisi kurmaya imkân vermemektedir.

Analiz sonuçları, literatürde belirli öncü çalışmaların ve araştırmacıların alanın gelişiminde merkezi bir rol üstlendiğini ortaya koymaktadır. Özellikle erken dönem çalışmaların yüksek atıf değerlerine sahip olması, bu çalışmaların iş-aile çatışması literatüründe önemli temel çalışmalar arasında yer aldığını ve sonraki araştırmalarda sıklıkla başvuru kaynağı olduğunu göstermektedir. Bu bulgu, bilimsel üretimin belirli araştırmacılar etrafında yoğunlaştığını ifade eden bibliyometrik yaklaşımlarla da örtüşmektedir (Lotka, 1926, s. 319; Zupic ve Čater, 2015, s. 432). Bununla birlikte, anahtar kelime ve tematik analiz bulguları, literatürün büyük ölçüde “iş-aile çatışması”, “toplumsal cinsiyet” ve “kadın” kavramları etrafında şekillendiğini göstermektedir. Tematik ağ analizi, “zaman”, “iş-yaşam dengesi”, “eşitsizlik”, “annelik” ve “ebeveynlik” gibi kavramların aynı tematik yapı içerisinde birlikte yer aldığını ortaya koymakta ve söz konusu kavramların iş-aile çatışması literatüründe birbiriyle ilişkili olarak

ele alındığına işaret etmektedir. Bu durum, iş-aile çatışmasının sadece bireysel bir gerilim alanı değil, aynı zamanda yapısal ve toplumsal bir olgu olarak ele alındığını desteklemektedir (Cobo vd., 2011, s. 1385; Bianchi ve Milkie, 2010, s. 546).

Yazar iş birlikleri analizleri, literatürde bütünleşik bir ağ yapısından ziyade daha çok parçalı ve kümelenmiş bir yapı bulunduğunu ortaya koymaktadır. Bu bulgu, bilimsel ağ analizlerinde belirli aktörlerin bağlantı kurucu bir rol üstlendiğini ve bilgi akışının bu aktörler aracılığıyla gerçekleştiğini vurgulayan çalışmalarla uyumludur (Borgatti vd., 2018, s. 195; Newman, 2010, s. 185). Bu bağlamda, disiplinler arası ve uluslararası iş birliklerinin artırılması, literatürün daha bütünleşik ve etkileşimli bir yapıya kavuşmasına katkı sağlayacaktır. Nitekim bilimsel üretimde iş birliği ağlarının güçlenmesi, bilgi üretiminin çeşitlenmesine ve araştırma kalitesinin artmasına olanak tanımaktadır (Donthu vd., 2021, s. 287). Dolayısıyla mevcut yapı, alanın gelişiminde önemli ilerlemeler kaydedildiğini göstermekle birlikte, akademik etkileşim açısından hâlen gelişime açık bir potansiyel barındırmaktadır.

SONUÇ

Bu araştırma kapsamında elde edilen bulgular, iş-aile çatışması literatürünün zaman içerisinde hem niceliksel hem de niteliksel açıdan önemli bir gelişim gösterdiğini ortaya koymaktadır. Literatürde gözlemlenen yayın artışı ve tematik çeşitlenme, iş-aile çatışması araştırmalarına yönelik akademik ilginin arttığını ve toplumsal cinsiyet eşitsizlikleri, örgütsel dönüşümler ile değişen çalışma yaşamı uygulamalarına ilişkin kavramların araştırmalarda daha görünür hâle geldiğini göstermektedir. Bu sonuçlar, iş-aile çatışması literatüründe öne çıkan araştırma eğilimleri ve kavramsal odaklara işaret etmekle birlikte, bibliyometrik analizin niteliği gereği alanın kuramsal yapısında bir dönüşüm yaşandığına ilişkin doğrudan bir çıkarım yapılmasına tek başına olanak sağlayamamaktadır.

Araştırma bulguları, iş-aile çatışması literatüründe geleneksel çatışma odaklı konuların yanı sıra iş-yaşam dengesi, toplumsal cinsiyet, bakım ve eşitsizlik gibi konuların da öne çıkan araştırma eğilimleri arasında yer aldığını göstermektedir. Bu çalışmada elde edilen sonuçlar doğrultusunda, gelecekte gerçekleştirilecek araştırmalarda iş-aile çatışmasının literatürde öne çıkan ilişkili kavramlarla birlikte farklı örneklem ve bağlamlarda incelenmesi, alanın daha kapsamlı şekilde değerlendirilmesine katkı

sağlayabilecektir. Literatürdeki kuramsal yaklaşımlar, iş ve aile rollerinin sadece çatışma yaratan yapılar olarak değil, uygun bireysel ve örgütsel koşullar altında birbirini destekleyebilen roller olarak da ele alındığı göstermektedir. Bununla birlikte, çalışma yaşamında yaşanan dijital dönüşüm, uzaktan çalışma uygulamaları ve hibrit çalışma modelleri, iş-aile ilişkilerinin geleneksel sınırlarını yeniden şekillendirmektedir. Bu nedenle yeni çalışma şekillerinin iş-aile çatışması üzerindeki etkilerinin incelenmesi, alanın güncel gelişim eğilimlerinin anlaşılması bakımından önem taşımaktadır. Özellikle dijital teknolojilerin iş ve özel yaşam arasındaki sınırları giderek daha geçirgen hâle getirmesi, mevcut kuramsal modellerin yeniden değerlendirilmesini gerekli kılmaktadır. Öte yandan literatürde, iş-aile çatışmasını ölçmek amacıyla geliştirilen ölçeklerin büyük ölçüde geleneksel çalışma düzenleri ve çekirdek aile yapıları temel alınarak oluşturulduğu, bu durumun ise değişen çalışma yaşamı koşullarının değerlendirilmesinde bazı sınırlılıklar oluşturabileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda gelecekte yapılacak çalışmalarda bibliyometrik analizlerin sistematik içerik analiziyle desteklenmesi ve incelenen çalışmaların örneklemelerinin büyüklük, ülke, sektör, meslek, cinsiyet ve aile yapısı bakımından sınıflandırılması, literatürde hangi grupların daha fazla veya daha az temsil edildiğinin ortaya konulmasına katkı sağlayabilecektir. Bunun yanı sıra kültürel özelliklere duyarlı, güncel çalışma biçimlerini ve dijitalleşme temelli yeni değişkenleri kapsayan ölçüm araçlarının geliştirilmesi, iş-aile çatışması literatürünün değişen çalışma yaşamı koşullarını daha kapsamlı biçimde yansıtmasına katkıda bulunabilecektir. Tematik ağ analizi bulgularında öne çıkan eşitsizlik, annelik ve iş-yaşam dengesi gibi kavramlar, bu konuların iş-aile çatışması literatüründe önemli araştırma alanları arasında yer aldığını göstermektedir. Bununla birlikte, bibliyometrik bulgular sadece bu kavramların literatürdeki görünürlüğünü ortaya koymakta; iş-aile çatışmasının toplumsal, kültürel ve kurumsal yapılar tarafından nasıl şekillendiğine ilişkin değerlendirmelerin ise ilgili çalışmaların içerikleri temelinde ele alınması gerekmektedir. Bu doğrultuda, özellikle gelişmekte olan ülkeler ile farklı aile yapılarını kapsayan araştırmaların artırılması, literatürdeki Batı merkezli eğilimin dengelenmesine ve alanın farklı toplumsal bağlamlarda daha kapsamlı şekilde anlaşılmasına katkı sağlayabilecektir.

Sonuç olarak bu çalışma, toplumsal cinsiyet bağlamında iş-aile çatışması literatürünün tarihsel gelişimini, kavramsal yönelimlerini ve tematik dönüşümünü ortaya koyarak alanın mevcut durumuna ilişkin bütüncül

bir değerlendirme sunmaktadır. Elde edilen bulguların, hem gelecekte yapılacak akademik araştırmalara yön vermesi hem de örgütler ile politika yapıcıların iş-aile dengesi konusunda daha kapsayıcı uygulamalar geliştirmesine katkı sağlaması beklenmektedir.

KAYNAKÇA

Allen, T. D., & French, K. A. (2023). *Work-family research: A review and next steps. Personnel Psychology*, 76(2), 437-471. <https://doi.org/10.1111/peps.12573>

Allen, T. D., Herst, D. E. L., Bruck, C. S., & Sutton, M. (2000). Consequences associated with work-to-family conflict: A review and agenda for future research. *Journal of Occupational Health Psychology*, 5(2), 278-308. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.5.2.278>

Amstad, F. T., Meier, L. L., Fasel, U., Elfering, A., & Semmer, N. K. (2011). A meta-analysis of work-family conflict and various outcomes. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(2), 151-169. <https://doi.org/10.1037/a0022170>

Aria, M., & Cuccurullo, C. (2017). Bibliometrix: An R-tool for comprehensive science mapping analysis. *Journal of Informetrics*, 11(4), 959-975. <https://doi.org/10.1016/j.joi.2017.08.007>

Aycan, Z., & Eskin, M. (2005). Relative contributions of childcare, spousal support, and organizational support in reducing work-family conflict for men and women: The case of Turkey. *Sex Roles*, 53(7-8), 453-471. <https://doi.org/10.1007/s11199-005-7134-8>

Bianchi, S. M., & Milkie, M. A. (2010). Work and family research: The past twenty years. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 543-558. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00726.x>

Bingöl, O. (2014). Toplumsal cinsiyet olgusu ve Türkiye’de kadınlık. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 16(Özel Sayı), 108-114.

Birleşmiş Milletler. (1979). *Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women. United Nations Treaty Series*, 1249, 13-35.

Birleşmiş Milletler. (1995). *Beijing Declaration and Platform for Action. United Nations*.

Borgatti, S. P., Everett, M. G., & Johnson, J. C. (2018). *Analyzing social networks* (2nd ed.). SAGE.

Butler, J. (2005). *Gender trouble: Feminism and the subversion of identity* (2nd ed.). Routledge.

Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work–family conflict and its antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 67(2), 169-198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>

Cobo, M. J., López-Herrera, A. G., Herrera-Viedma, E., & Herrera, F. (2011). Science mapping software tools: Review, analysis, and cooperative study among tools. *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, 62(7), 1382-1402. <https://doi.org/10.1002/asi.21525>

Coltrane, S. (2000). Research on household labor: Modeling and measuring the social embeddedness of routine family work. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 1208-1233. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.01208.x>

Connell, R. W. (2005). *Masculinities* (2nd ed.). University of California Press.

Crenshaw, K. (1989). Demarginalizing the intersection of race and sex: A Black feminist critique of antidiscrimination doctrine, feminist theory and antiracist politics. *University of Chicago Legal Forum*, 1989(1), 139-167.

Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. M. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>

Duxbury, L. E., & Higgins, C. A. (1991). Gender differences in work-family conflict. *Journal of Applied Psychology*, 76(1), 60–74. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.76.1.60>

Eagly, A. H. (1987). *Sex differences in social behavior: A social-role interpretation*. Psychology Press.

Eby, L. T., Casper, W. J., Lockwood, A., Bordeaux, C., & Brinley, A. (2005). Work and family research in IO/OB: Content analysis and review of the literature (1980–2002). *Journal of Vocational Behavior*, 66(1), 124-197. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2003.11.003>

Erkuş, A., ve Sığrı, Ü. (2018). Kamu çalışanlarında iş-aile çatışması ve örgütsel bağlılık ilişkisinde toplumsal cinsiyetin rolü. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 1-20.

Eurofound. (2020). *Regulations to address work-life balance in digital flexible working arrangements*. Publications Office of the European Union. <https://www.eurofound.europa.eu>

Frone, M. R., Russell, M., & Cooper, M. L. (1992). Prevalence of work-family conflict: Are work and family boundaries asymmetrically permeable? *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 723-740. <https://doi.org/10.1002/job.4030130708>

Frone, M. R., Yardley, J. K., & Markel, K. S. (1997). Developing and testing an integrative model of the work-family interface. *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), 145-167. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1996.1577>

Giddens, A. (2009). *Sociology* (6th ed.). Polity Press.

Greenhaus, J. H., & Beutell, N. J. (1985). Sources of conflict between work and family roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76-88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>

Greenhaus, J. H., Collins, K. M., & Shaw, J. D. (2003). The relation between work-family conflict and sex-role attitudes: A test of three competing models. *Journal of Vocational Behavior*, 63(1), 51-70. [https://doi.org/10.1016/S0001-8791\(02\)00042-8](https://doi.org/10.1016/S0001-8791(02)00042-8)

Greenhaus, J. H., & Powell, G. N. (2006). When work and family are allies: A theory of work-family enrichment. *Academy of Management Review*, 31(1), 72-92. <https://doi.org/10.5465/amr.2006.19379625>

Hicks, D., Wouters, P., Waltman, L., De Rijcke, S., & Rafols, I. (2015). Bibliometrics: The Leiden Manifesto for research metrics. *Nature*, 520(7548), 429-431. <https://doi.org/10.1038/520429a>

Hochschild, A. R., & Machung, A. (2012). *The second shift: Working families and the revolution at home* (Rev. ed.). Penguin Books.

İnce, G. (2018). İş-aile çatışmasının işgören performansı üzerindeki etkileri: Kamu ve özel sektör karşılaştırması. *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 16(1), 123-145.

Kapız, S. Ö. (2002). İş-aile yaşamı dengesi ve dengeye yönelik yeni bir yaklaşım: sınır teorisi, *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3), 139-153.

Kaur, J., & Kang, L. S. (2024). Work family enrichment and its antecedents: Review of literature and future research directions. *International Journal of Human Resources Development and Management*, 23(4), 364-383. <https://doi.org/10.1504/IJHRDM.2024.144140>

Koç, S. (2020). İş-aile ve aile-iş çatışmasının iş doyumu ve yaşam doyumu üzerindeki etkileri: Bilişim sektörü çalışanları örneği. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 16(2), 256-270. <https://doi.org/10.20491/isarder.2020.1027>

Kossek, E. E., & Ozeki, C. (1998). Work-family conflict, policies, and the job-life satisfaction relationship. *Journal of Applied Psychology*, 83(2), 139-149. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.83.2.139>

Kurtoğlu, M. (2017). Psikolojik dayanıklılığın iş-aile çatışması ve işten ayrılma niyeti üzerindeki etkisi. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 23(2), 85-101.

Lorber, J. (1994). *Paradoxes of gender*. Yale University Press.

Lotka, A. J. (1926). The frequency distribution of scientific productivity. *Journal of the Washington Academy of Sciences*, 16(12), 317-323.

Mohanty, C. T. (1984). Under Western eyes: Feminist scholarship and colonial discourses. *Boundary 2*, 12(3), 333-358.

Newman, M. E. J. (2010). *Networks: An introduction*. Oxford University Press.

Ng, T. W., Eby, L. T., Sorensen, K. L., & Feldman, D. C. (2005). Predictors of career success. *Personnel Psychology*, 58(2), 367-408. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2005.00515.x>

Nomaguchi, K. M. (2012). Marital status, gender, and home-to-job conflict among employed parents. *Journal of Family Issues*, 33(3), 271-294. <https://doi.org/10.1177/0192513X11415613>

Nurengin, E. N., & Büyükgöze Kavas, A. (2023). Farklı sektörlerde çalışan kadınların iş doyumunda iş-aile çatışmasının ve eş desteğinin rolü. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Kadın ve Aile Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 53-70. <https://doi.org/izlik.org/JA43AS88HZ>

- Oakley, A. (1974). *The sociology of housework*. Martin Robertson.
- Pereira, M. do M. (2018). The institutionalisation of gender studies and the new academic governance: Longstanding patterns and emerging paradoxes. In H. Kahlert (Ed.), *Gender studies and the new academic governance: Global challenges, glocal dynamics and local impacts* (pp. 179-199). Springer VS. https://doi.org/10.1007/978-3-658-19853-4_9
- Pleck, J. H. (1997). *Work and family conflict*. Sloan Work and Family Research Network.
- Ridgeway, C. L. (2011). *Framed by gender*. Oxford University Press.
- Shockley, K. M., & Allen, T. D. (2013). Episodic work-family conflict. *Journal of Occupational Health Psychology, 18*, 262-275. <https://doi.org/10.1037/a0033137>
- Shockley, K. M., Shen, W., DeNunzio, M. M., Arvan, M. L., & Knudsen, E. A. (2017). Gender and work-family conflict. *Journal of Applied Psychology, 102* (12), 1601-1635. <https://doi.org/10.1037/apl0000246>
- United Nations Development Programme (UNDP). (2024). *Human development report 2023/2024: Breaking the gridlock*. <https://hdr.undp.org>
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics, 84*(2), 523-538. <https://doi.org/10.1007/s11192-009-0146-3>
- West, C., & Zimmerman, D. H. (1987). Doing gender. *Gender & Society, 1*(2), 125-151. <https://doi.org/10.1177/0891243287001002002>
- World Economic Forum. (2022). *Global gender gap report 2022*. <https://www.weforum.org/reports/global-gender-gap-report-2022/>
- Zupic, I., & Čater, T. (2015). Bibliometric methods. *Organizational Research Methods, 18*(3), 429-472. <https://doi.org/10.1177/1094428114562629>

HALKLA İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ: SOSYAL MEDYA PLATFORMLARI ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME

Şükrü GÜVEN

Selçuk Üniversitesi, Türkiye

sukruguvn@selcuk.edu.tr,

<https://orcid.org/0000-0001-6489-5593>

<i>Anf</i>	GÜVEN, Ş. (2026). HALKLA İLİŞKİLER DİSİPLİNİNDE PARADİGMA DEĞİŞİMİ: SOSYAL MEDYA PLATFORMLARI ÜZERİNE TEORİK BİR İNCELEME. <i>İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi</i> , 18(4),697-725.
------------	--

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, sosyal medya platformlarının halkla ilişkiler disiplininde yarattığı paradigma değişimini kuramsal düzeyde ortaya koymaktır. Çalışmanın temel araştırma sorusu; dijital dönüşümün ve sosyal medya platformlarının halkla ilişkiler disiplininde nasıl bir paradigma değişimine yol açtığı ve bu değişimin disiplinin stratejik işlevini, yöntemlerini ve etik sorumluluklarını nasıl yeniden şekillendirdiğidir. Araştırma, nitel bir desende doküman incelemesi yöntemiyle yürütülmüş; Web of Science, Scopus, TR Dizin, DergiPark ve Google Scholar veri tabanlarında taranan hakemli akademik yayınlar, Gündem Belirleme Teorisi ve prosumer (üre-tüketici) yaklaşımı çerçevesinde nitel içerik ve tematik analize tabi tutulmuştur.

Bulgular, geleneksel PR'ın Grunig ve Hunt'ın modelleriyle tek yönlü iletişimden çift yönlü simetrik modele evrilmiş olmasına karşın, dijitalleşmenin bu dönüşümü kökten değiştirdiğini göstermektedir. Web 2.0 ve sosyal medya platformları, tüketicileri pasif alıcı konumundan çıkarıp içerik üreten “prosumer” hâline getirmiştir. Kurumlar aracısızlaşma sayesinde hedef kitlelerine doğrudan ulaşabilmekte, ancak kuramsal anlatı üzerindeki tam kontrolü kaybetmektedir. Bu süreçte iletişim, basit bir “ileti gönderme” eyleminden stratejik bir “ilişki yönetimi” sürecine dönüşmüştür. Sosyal medya platformları, bilhassa iki yönlü simetrik iletişim modelinin uygulanabilirliğini artırarak kurum ve paydaşlar arasında şeffaf bir etkileşim zemini yaratmış; dijitalleşme ve yapay

zekâ entegrasyonu ise veri odaklı karar alma süreçlerini kolaylaştırarak iletişim stratejilerine yeni bir boyut kazandırmıştır. Akademik çalışmalar, sosyal medyanın yalnızca bir araç değil, aynı zamanda kriz iletişimi ve kurumsal itibar yönetimi gibi stratejik alanlarda temel bir belirleyici hâline geldiğini ortaya koymaktadır. Yeni paradigma; bilgi kirliliği ve dezenformasyonla mücadele, gerçek zamanlı kriz yönetimi ve büyük veri analitiği gibi yeni zorlukları beraberinde getirmiştir. PR başarısı artık geleneksel metriklerin ötesinde, etkileşim oranları ve duygu analizi gibi dijital verilerle ölçülmektedir. Sonuç olarak, halkla ilişkiler uzmanı klasik bir “iletişimci” rolünden “moderatör” kimliğine evrilmekte; yapay zekâ ile insan yaratıcılığının hibrit bir bileşimi geleceğin PR stratejilerini şekillendirmektedir.

Anahtar Kelimeler: *Halkla İlişkiler, Sosyal Medya, Paradigma Değişimi.*

A PARADIGM SHIFT IN THE DISCIPLINE OF PUBLIC RELATIONS: A THEORETICAL EXAMINATION OF SOCIAL MEDIA PLATFORMS

ABSTRACT

This study aims to examine, at a theoretical level, the paradigm shift that social media platforms have brought about in the discipline of public relations. The main research question of the study is how digital transformation and social media platforms have led to a paradigm shift in public relations and how this shift has reshaped the discipline’s strategic function, methods, and ethical responsibilities. The research was conducted as a qualitative study using document analysis; peer-reviewed academic publications retrieved from the Web of Science, Scopus, TR Dizin, DergiPark, and Google Scholar databases were analyzed through qualitative content and thematic analysis within the framework of Agenda-Setting Theory and the prosumer (producer-consumer) approach.

The findings show that, although traditional PR evolved from one-way communication to a two-way symmetrical model with Grunig and Hunt’s models, digitalization has fundamentally changed this transformation. Web 2.0 and social media platforms have transformed consumers from passive recipients into content-producing “prosumers.” Organizations can now reach their target audiences directly thanks to disintermediation, but they are losing complete control over the corporate narrative. In this process, communication has evolved from a simple act of “sending

a message” into a strategic “relationship management” process. Social media platforms have created a transparent interaction ground between organizations and stakeholders, particularly by increasing the applicability of the two-way symmetrical communication model, while digitalization and artificial intelligence integration have facilitated data-driven decision-making processes and added a new dimension to communication strategies. Academic studies reveal that social media has become a fundamental determinant—not merely a tool—in strategic areas such as crisis communication and corporate reputation management. The new paradigm brings new challenges such as combating misinformation and disinformation, real-time crisis management, and big data analytics. PR success is now measured not only by traditional metrics but also by digital data such as engagement rates and sentiment analysis. As a result, the public relations professional is evolving from a classic “communicator” role to a “moderator” identity, and a hybrid combination of artificial intelligence and human creativity is shaping the PR strategies of the future.

Keywords: *Public Relations, Social Media, Paradigm Shift.*

GİRİŞ

Halkla ilişkiler, kurum ve kamuoyu arasında karşılıklı anlayış inşa etme sanatı ve bilimi olarak tanımlanırken, bugün bu tanımın ötesine geçmiştir. Thomas Kuhn'un paradigma kavramı ışığında, disiplinin mevcut araçlarının yeni sorunları çözememesi, "bunalım" dönemine ve dolayısıyla bir paradigma kaymasına yol açmıştır. Söz konusu kayma, iletişim stratejilerinin etkinliğini ve disiplinin temel amacını yeniden değerlendirmeyi zorunlu kılmaktadır. Geleneksel yönetim fonksiyonu anlayışının yetersiz kalışı, halkla ilişkilerin daha bağımsız bir bilimsel alana evrilme gerekliliğini ortaya koymaktadır.

Disiplin içindeki paradigma çatışmaları ve farklı değerlendirme yaklaşımları, alanın bilimsel yetkinliğini artırma potansiyeli taşımaktadır. Ancak Türkçe literatürde aktivizm ile halkla ilişkiler arasındaki kesişimselliğe dair sınırlı inceleme, bu potansiyelin tam olarak değerlendirilmesini engellemektedir. Disiplinin stratejik bir işlev olarak yeniden konumlandırılması ve yapay zeka gibi dijital araçların entegrasyonu, mevcut paradigmaların ötesinde ontolojik, epistemolojik ve metodolojik bir dönüşüm sürecini beraberinde getirmektedir.

Bu çalışma, geleneksel PR yaklaşımlarının yetersizliklerini ve dijital ekosistemin iletişimi nasıl kökten dönüştürdüğünü analiz etmeyi amaçlamaktadır. Nitel bir yöntemle sunulan bu literatür taraması; halkla ilişkiler disiplininin tarihsel evrimini, modern uygulamalarını ve dijital dönüşümün getirdiği yenilikleri ele almaktadır. Çalışma, dijitalleşen dünyada halkla ilişkiler stratejilerinin nasıl yeniden şekillendiğini ve bu değişimin pratik uygulamalara yansımalarını derinlemesine incelemektedir. Bu doğrultuda çalışma, geleceğin iletişim ortamını biçimlendirecek gelişmeleri ve yapay zekânın beraberinde getirdiği etik sorumlulukları tartışmaya açarak, halkla ilişkiler pratiğinin bu yenilikçi teknolojilerle nasıl bütünleşebileceğine ilişkin özgün bir kavramsal çerçeve sunmayı hedeflemektedir.

Çalışma, dijital dönüşümün iletişim ve sosyal ilişkiler üzerindeki geri dönüşümler etkilerini, güncel örnekler üzerinden eleştirel bir perspektiflerle değerlendirerek, kurumların dijital çağdaki etik sorumluluklarını ve stratejik konumlandırma süreçlerini teorik bir çerçevede tartışmaktadır (Ermiş, 2024, s. 2). Ayrıca çalışma, iklim krizi ve toplumsal sorunların yükselişi gibi küresel dinamikler karşısında, geleceğin halkla ilişkiler disiplininde değer odaklı yaklaşımların stratejik bir zorunluluk haline geldiğini vurgulamaktadır. Bu çerçevede, Yeşim Güçdemir'in dijital dönüşümün halkla ilişkiler pratikleri üzerindeki etkilerini yapay zekâ ve sosyal medya bağlamında ele alan güncel analizleri, disiplinin yaşadığı bu köklü değişim sürecini anlamlandırmak için önemli bir referans noktası teşkil etmektedir (Nergiz, 2025). Bununla birlikte, Türkçe literatürde aktivizm ve halkla ilişkiler arasındaki kesişimselliğin detaylı incelenmesinin sınırlı olması, bu potansiyelin tam olarak değerlendirilmesini engellemekte ve disiplinin teorik gelişimi için kapsamlı araştırmalara olan ihtiyacı somutlaştırmaktadır.

Bu çalışma, temel olarak dijital dönüşümün ve sosyal medya platformlarının halkla ilişkiler disiplininde nasıl bir paradigma değişimine yol açtığı ve bu değişimin disiplinin stratejik işlevini, yöntemlerini ve etik sorumluluklarını nasıl yeniden şekillendirdiği sorusuna cevap aramaktadır. Bu soruyu yanıtlarken çalışma; geleneksel PR yaklaşımlarının yetersizliklerini, dijital ekosistemin iletişimi kökten dönüştürme biçimini ve yapay zekâ gibi dijital araçların entegrasyonunun beraberinde getirdiği ontolojik, epistemolojik ve metodolojik dönüşüm sürecini bütüncül bir teorik çerçevede analiz etmektedir. Bu yönüyle çalışma, Türkçe literatürde aktivizm ile halkla

ilişkiler arasındaki kesişimselliğe dair incelemelerin sınırlı kalması ve disiplinin yaşadığı paradigma kaymasının teorik düzeyde kapsamlı biçimde ele alınmaması şeklinde beliren boşluğu doldurmayı hedeflemektedir. Çalışmanın özgün katkısı ise, dijitalleşen dünyada halkla ilişkiler stratejilerinin yeniden şekillenişini, geleceğin iletişim trendlerini ve yapay zekânın etik boyutunu tek bir çerçevede ele alarak disiplinin geleneksel yönetim fonksiyonu anlayışının ötesine geçip daha bağımsız bir bilimsel alana evrilme gerekliliğini somutlaştırması ve kurumlara dijital çağdaki etik sorumlulukları ile stratejik konumlandırma süreçlerinde kapsamlı bir rehberlik sunmasıdır.

YÖNTEM

Araştırmanın Deseni

Bu çalışma, halkla ilişkiler disiplininde dijital dönüşüm ve sosyal medya platformlarının yol açtığı paradigma değişimini kuramsal düzeyde ele alan nitel bir araştırmadır. Araştırmanın deseni, yazılı ve elektronik belgelerin sistematik biçimde değerlendirilip incelenmesini gerektiren doküman incelemesi (doküman analizi) tekniğine dayanmaktadır (Bowen, 2009). Doküman analizi, sosyal bilim araştırmalarında araştırma protokolüne bağlılık gerektiren bilimsel bir yöntem olarak kabul edilmekte; araştırmanın konusu gereği doğrudan gözlem ve görüşmenin mümkün olmadığı kuramsal incelemelerde birincil veri kaynağı olarak yayımlanmış akademik belgelerin analizine olanak tanımaktadır. Çalışmanın konusunun kuramsal/kavramsal niteliği gereği veri kaynağı olarak yalnızca hakemli akademik yayınlar esas alınmıştır.

Veri Kaynakları ve Tarama Stratejisi

Çalışmanın verileri; Web of Science, Scopus, TR Dizin, DergiPark ve Google Scholar veri tabanlarında yürütülen kapsamlı bir literatür taramasıyla toplanmıştır. Tarama sürecinde "halkla ilişkiler", "sosyal medya", "paradigma değişimi", "dijital dönüşüm" ile "public relations", "social media", "paradigm shift" ve "digital transformation" anahtar kelimelerinin Türkçe ve İngilizce kombinasyonları kullanılmıştır. Alandaki klasik kuramsal metinlere (ör. Grunig ve Hunt'ın modelleri) ulaşabilmek amacıyla taramada alt tarih sınırı konulmamış; ancak dijital dönüşüm ve sosyal medya literatürünün güncelliği dikkate alınarak ağırlıklı olarak 2015-2025 yılları arasında yayımlanan çalışmalar değerlendirilmeye alınmıştır. Tarama sürecinde disiplinin uluslararası kurucu metinleri kaynakçalarından hareketle kartopu yöntemiyle izlenmiş, böylece alanın

birincil kaynaklarına doğrudan erişilmiştir. Geçmiş araştırmaları toplamayı ve sentezlemeyi hedefleyen bu tarama stratejisi, çalışmanın kuramsal zemini olan Gündem Belirleme Teorisi ve prosumer yaklaşımına ilişkin güncel tartışmaların bütünlüklü biçimde izlenmesine imkân tanımıştır.

Dahil Etme ve Hariç Tutma Ölçütleri

Tarama sonucunda ulaşılan çalışmalar, belirlenen ölçütler doğrultusunda incelemeye dâhil edilmiştir. Dahil etme ölçütleri şunlardır: (1) makalelerin hakemli dergilerde yayımlanmış olması; (2) Türkçe veya İngilizce dilinde kaleme alınmış olması; (3) halkla ilişkiler ile sosyal medya/dijital dönüşüm kesişimini konu edinmesi; (4) kuramsal ve kavramsal düzeyde katkı sunması; (5) tam metnine erişilebilir olması. Hariç tutma ölçütleri ise şu şekilde belirlenmiştir: (1) konuyla doğrudan ilgisi olmayan çalışmalar; (2) yalnızca özet düzeyinde erişilebilen yayınlar; (3) hakem denetiminden geçmemiş popüler yayınlar ve bildiri özetleri; (4) pazarlama ve reklamcılık gibi komşu disiplinlerde kalıp halkla ilişkiler boyutu sınırlı kalan çalışmalar. Ayrıca farklı veri tabanlarında tekrarlanan kayıtlar tekil hâle getirilmiş ve ulaşılan kaynakların kaynakçaları üzerinden ek taramalarla (kartopu yöntemi) literatür tamamlanmıştır.

Analiz Süreci ve Geçerlik-Güvenirlik

İncelemeye dâhil edilen çalışmalar, nitel içerik analizi ve tematik analiz teknikleriyle çözümlenmiştir. Her çalışma önce bir bütün olarak okunmuş; ardından ulaşılan bulgular araştırmanın amaç ve soruları doğrultusunda kodlanarak temalar hâlinde gruplandırılmıştır. Oluşturulan temalar — geleneksel paradigma, dijital dönüşüm ve sosyal medya, paradigma değişiminin temel dinamikleri, kuramsal yansımalar ile yeni paradigmanın getirdiği zorluklar ve fırsatlar — çalışmanın bölüm başlıklarıyla eşgüdümlü biçimde kurgulanmış ve temalar arasındaki ilişkiler kuramsal bir sentez aracılığıyla bütünleştirilmiştir. Doküman incelemesine dayalı araştırmalarda geçerlik ve güvenilirliği sağlamak üzere farklı veri tabanlarından derlenen çalışmalarla veri çeşitlemesi yapılmış; ulaşılan bulgular özgün metinlerle karşılaştırmalı olarak teyit edilmiştir. Çalışma, yalnızca yayımlanmış akademik kaynaklara dayandığı için etik kurul onayı gerektirmeyen bir araştırma niteliği taşımaktadır.

HALKLA İLİŞKİLERDE GELENEKSEL PARADİGMA: TEK YÖNLÜDEN SİMETRİĞE

Grunig ve Hunt Modelleri

Geleneksel PR'ın temeli olan Grunig ve Hunt'ın dört modeli, disiplinin tarihsel gelişimini simgeler. Basın Ajansı Modeli (tek yönlü, propaganda odaklı) ve Kamu Bilgilendirme Modelinden, nihai hedef olan Çift Yönlü Simetrik Modele geçiş süreci, kurumun hedef kitleyi sadece ikna etmeyi değil, anlamayı da amaçladığı bir evrimdir. Bu evrim, halkla ilişkilerin tek yönlü iletişimden karşılıklı anlayışa dayalı çift yönlü bir modele doğru ilerleyişini temsil etmektedir. Grunig ve Hunt tarafından sistemleştirilen bu dört model — basın ajansı, kamuoyunu bilgilendirme, iki yönlü asimmetrik ve iki yönlü simetrik model — tek yönlü iletişimden, her iki tarafın tutum ve davranışlarını karşılıklı uyum içinde değiştirdiği dengeli bir iletişim idealine uzanan bir yelpaze tanımlar (Terek, Vlahović, Nikolić, Mitić, & Jovanović, 2020). Grunig ve Grunig, iki yönlü simetrik modeli örgütün stratejik kamularla kurduğu ilişkinin inşasına odaklanan ideal model olarak konumlandırmıştır (Demir, Sümer, & Karakaya, 2020). Bu normatif ideal, "mükemmellik kuramı" (excellence theory) adıyla, IABC Araştırma Vakfı'nın 15 yıllık ve 327 kuruluşu kapsayan geniş ölçekli araştırmasıyla kuramsal bir zemine oturtulmuş; araştırma programı J. E. Grunig, Dozier ve L. A. Grunig'in ortak eserleriyle sonuçlanmıştır (Grunig, 2013). Ancak, bu simetrik modelin, güç ve etkinin toplumda eşit dağılımı varsayımına dayanarak aktivizmi marjinalleştirdiği ve şirketlerin çoğulcu ideallerini desteklediği yönünde eleştiriler de bulunmaktadır. Bu eleştiriler, simetrik iletişimin kurumsal hegemonyayı pekiştirebileceği ve asimmetrik güç ilişkilerini göz ardı edebileceği hususlarını gündeme getirmektedir. Bu nedenle, dijitalleşen çağda halkla ilişkilerin tek yönlüden çift yönlü etkileşime evrilmesiyle birlikte, topluluk inşası ve karşılıklı etkileşim stratejileri de önem kazanmıştır.

Özellikle sağlık kurumları gibi halkın yoğun katılımını gerektiren alanlarda, bu simetrik iletişim pratiklerinin benimsenmesi hasta memnuniyetini doğrudan artıran kritik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Öte yandan, Grunig ve Hunt'ın kurguladığı iki yönlü simetrik model, kuruluş ile hedef kitle arasında tesis edilen karşılıklı güven sayesinde çatışma çözümünde ve uzlaşma arayışında en ideal iletişim yönetimi çerçevesini sunmaktadır. Bu modelde kuruluş, mesajlarını iletirken sadece kendi çıkarlarını göz etmeyip kamuoyunun beklentilerini ölçümleyerek gerektiğinde stratejilerini yeniden yapılandırma esnekliği gösterir (Durmuş, 2023, s. 3). Bununla

birlikte, postmodern bir perspektiften bakıldığında, halkla ilişkilerin bizzat aktivist bir nitelik taşıdığı ve sosyal değişimi desteklemede sivil toplumun vazgeçilmez bir parçası haline geldiği savunulmaktadır. Ancak, iki yönlü simetrik modelin hedef kitleyle kurulması beklenen diyalogik süreçlerinin teoride kaldığı ve uygulamada gerçek bir uzlaşmaya ulaşmanın güçlükleri de literatürde sıklıkla tartışılan konular arasındadır. Bu bağlamda, simetrik yaklaşım çatışmaları yönetmek ve karşılıklı anlayışı geliştirmek adına diyalog ve araştırmayı temel bir araç olarak konumlandırırken, her iki tarafın da tutum ve davranışlarını revize etme olasılığını beraberinde getirmektedir (Akar, 2019, s. 208).

Kitle İletişim Araçlarının Hegemonyası ve Pasif Alıcı

Geleneksel dönemde PR uzmanı, "gatekeeper" (eşik bekçisi) olan gazetecilerle kurduğu ilişki üzerinden mesajı kontrol edebiliyordu. Hedef kitle ise bu mesajları alan, geri bildirim imkânı kısıtlı "pasif alıcı" konumundaydı. Bu durum, halkla ilişkiler faaliyetlerinin ağırlıklı olarak tek yönlü iletişim modellerine dayanmasına ve kamuoyunun bilgiye erişiminin medya kuruluşlarının kontrolünde olmasına neden olmuştur. Bu bağlamda, kamuoyu bilgilendirme ve basın ajansı modelleri gibi tek yönlü iletişim yaklaşımları, hedef kitlenin düşüncelerini ve geri bildirimlerini ikincil planda tutarak, kurum veya kuruluşun kendi çıkarları doğrultusunda mesaj iletimini önceliklendirmiştir. Böylece, kitle iletişim araçlarının sunduğu tek taraflı enformasyon akışı, organizasyonların stratejik hedefleri ile kamu yararı arasında kurulan dengede belirleyici bir rol oynamıştır.

Bununla birlikte, dijital çağın sunduğu interaktif araçlar, kitle iletişim araçlarının bu hegemonyasını sarsarak pasif alıcı konumundaki hedef kitleye sürece doğrudan katılma ve etkileşim kurma imkânı sağlamıştır (Bekman & Soncu, Halkla İlişkiler Modellerinde Yeni İletişim Kanallarının Kullanımı, 2020, s. 195). Bu dönüşümle birlikte, geleneksel medyanın tek yönlü ve asimetrik yapısı yerini, paydaşların geri bildirimde bulunabildiği, diyalog odaklı ve ilişkisel bir etkileşim zeminine bırakmaktadır. Web 2.0 teknolojilerinin sağladığı bu yeni olanaklar, kullanıcıları izleyici konumundan çıkararak iletişim sürecinin aktif birer öznesi haline getirmekte ve kurumların hedef kitlelerini dinleme kapasitelerini artırmaktadır. Ancak bu etkileşim ortamı, aynı zamanda çift yönlü asimetrik modelin güncel yansımalarını da beraberinde getirmekte; kurumlar, paydaşlarından gelen verileri diyalogik bir uzlaşmadan ziyade, kendi stratejik hedeflerini daha rafine bir şekilde gerçekleştirmek amacıyla bilimsel ikna süreçlerinde

kullanabilmektedir. Dolayısıyla dijitalleşme, halkla ilişkiler disiplinine veriye dayalı stratejiler geliştirme fırsatı sunarken, aynı zamanda etkileşimin manipülasyon amaçlı kullanımı konusundaki etik tartışmaları da beraberinde getirmektedir (Bekman, 2022, s. 244).

İnternetin sunduğu geniş iletişim imkânları halkla ilişkiler uygulamalarını dijital platformlara taşıyarak, hedef kitlelerle etkileşim kurma yöntemlerini temelden yeniden şekillendirmiştir. Bu dijital dönüşüm süreci, kurumların yalnızca mesaj ileten yapılar olmaktan çıkıp, hedef kitleleri ve sosyal paydaşlarıyla sürdürülebilir diyalojik süreçler yürüten aktif etkileşim odaklarına dönüşmelerine olanak sağlamaktadır. Bu süreçte, "diyalojik halkla ilişkiler" olarak adlandırılan yeni yaklaşım, hedef kitleyi kurum ile eşit düzeyde etkileşime giren aktif katılımcılar olarak konumlandırarak, geleneksel tek yönlü iletişim modellerinin yarattığı asimetrik güç yapısını dönüştürmektedir (Öğmen, 2025, s. 1406).

Paradigma Değişiminin Disipliner Dönüşümü: Amaç, Yöntem, Aktör ve İletişim Anlayışı

Halkla ilişkilerde "tek yönlüden simetriğe" geçiş olarak adlandırılan paradigma değişimi, yalnızca teknolojik araçların yenilenmesi değil; disiplinin kavramsal çerçevesini bütünüyle yeniden kuran kuramsal bir kırılmadır. Bu dönüşüm başlıca dört boyutta izlenebilir.

Amaçlar boyutunda, geleneksel paradigmada halkla ilişkiler, örgütün hedef kitle üzerinde denetim kurmasını ve kamuoyunu ikna ederek örgüt lehine biçimlendirmeyi amaçlayan tek yönlü bir yönetim işlevi olarak tanımlanır. Simetrik paradigmada ise amaç, karşılıklı anlayışa ve uzun vadeli güvene dayalı ilişkilerin inşasıdır; ikna ve manipülasyonun yerini müzakere, kamuoyunun yönetiminin yerini ise paydaşlarla ortak anlam üretimi alır.

Yöntemler boyutunda, tek yönlü model basın bülteni, reklam ve tanıtım gibi monolog biçimlerine, ölçümü çoğunlukla çıktı düzeyinde (medyada yer alma, erişim) yapılan araçlara dayanır. Simetrik yaklaşım ise diyalogu, geri bildirim mekanizmalarını ve araştırma-değerlendirme süreçlerini merkeze alır; örgüt, çevresini dinleyen ve bu dinlemeyi karar süreçlerine yansıtan bir iletişim sistemi kurar.

Aktörler boyutunda, geleneksel paradigmada iletişimin tek aktörü örgüt ve onun halkla ilişkiler birimidir; hedef kitleler pasif alıcı konumundadır. Yeni paradigmada ise aktör kümesi genişler: paydaşlar, sivil toplum örgütleri,

medya, kanaat önderleri ve giderek dijital ortamın kullanıcıları iletişim sürecinin eşit katılımcıları hâline gelir. Tek yönlü model örgüt-merkezli bir aktörlük anlayışına dayanırken, simetrik model ağ-merkezli ve çok aktörlü bir yapıyı öngörür.

İletişim anlayışı boyutunda ise paradigma değişimi, iletişimin iletim (transmission) modelinden ilişkisel ve kültürel bir modele geçişini ifade eder. İletişim artık bilginin kaynaktan alıcıya aktarılması değil; taraflar arasında anlamın birlikte üretildiği, yorumlamaya açık ve sürekli bir süreçtir. Bu anlayış, dijital teknolojilerin sağladığı etkileşim olanaklarıyla da güçlenerek halkla ilişkileri monologdan diyaloga, propaganda aracından toplumsal ilişki yönetimi pratiğine taşımıştır. Heath (2006), retorik geleneği ve sistem kuramını temel alarak halkla ilişkileri, tarafların ortak anlam bölgelerini (zones of meaning) birlikte inşa ettiği bir iletişim süreci olarak kavramsallaştırmıştır (Heath, 2006). Bu perspektifte iletişim "bir şey hakkındadır"; fikirler ve anlam belirleyicidir ve ikna, karar alma ve toplumsal etki süreçlerinin anlaşılması retorik bir çözümlemeyi gerektirir (Heath, 2006). Heath'in retorik yaklaşımı, zamanla halkla ilişkilerin topluma değer katma işlevine — "tam işleyen bir toplum" (fully functioning society) idealine — uzanmıştır (Taylor, 2011).

Sonuç olarak, teknolojik gelişmeler bu dönüşümün hem nedeni hem de aracı olmakla birlikte, paradigma değişiminin asıl içeriğini disiplinin amaç, yöntem, aktör ve iletişim anlayışındaki köklü dönüşüm oluşturur. Halkla ilişkilerin gelişimi bu çerçevede yalnızca araçsal bir yenileşme değil, disiplinin kimliğini yeniden tanımlayan teorik bir devrim olarak okunmalıdır.

DİJİTAL DÖNÜŞÜM VE SOSYAL MEDYA: YENİ BİR İLETİŞİM ONTOLOJİSİ

Web 2.0 ve Katılımcı Kültür

Web 2.0, interneti salt bir bilgi havuzu olmaktan çıkarıp bir platforma dönüştürmüştür. Henry Jenkins'in ifadesiyle "katılımcı kültür", tüketicinin sadece içeriği tüketen değil, aynı zamanda üreten ve dağıtan bir aktör haline gelmesini sağlamıştır. Bu dönüşüm, geleneksel halkla ilişkiler modellerindeki tek yönlü iletişim akışını temelden değiştirerek, çift yönlü ve çok yönlü etkileşim pratiklerini zorunlu kılmıştır. Bu evrim, halkla ilişkiler stratejilerini tek taraflı bilgi aktarımından ziyade, hedef kitleyle karşılıklı etkileşim ve geri bildirim mekanizmaları üzerine inşa etmeyi gerektirmiştir. Bu bağlamda dijitalleşme, kurumların hedef kitleleriyle

kurdukları ilişkileri yönetme biçimini diyalojik, etkileşimli ve ilişkisel bir paradigmaya doğru evrilmektedir (Ökten, 2023, s. 1169). Bu yeni düzen içerisinde kullanıcıların artık edilgen birer alıcı değil, içerik üreten aktif birer özne haline gelmesi, halkla ilişkiler disiplinindeki güç dengelerini de kökten değiştirmiştir.

Grunig'in belirttiği üzere, yeni dijital mecraların diyaloga dayalı ve küresel nitelikleri, halkla ilişkilerin stratejik yönetim paradigmasıyla mükemmel bir uyum içerisinde (Şardağ & Öztürk, 2019, s. 128). Grunig (2013), yeni dijital medyanın halkla ilişkiler mesleğini daha küresel, daha stratejik, çift yönlü ve etkileşimli, simetrik ya da diyalojik ve toplumsal açıdan daha sorumlu hale getirme potansiyeli taşıdığını; ancak bu potansiyelin ancak halkla ilişkilerin sembolik-yorumlayıcı bir paradigma olmaktan çıkarılıp davranışsal, stratejik bir yönetim paradigması olarak yeniden kurumsallaştırılmasıyla gerçekleşebileceğini savunmuştur (Grunig, 2013). Bu yaklaşım, sosyal medyayı yalnızca yeni bir mesaj kanalı değil, kurumun çevresini dinleyerek stratejik kararlarına yansıttığı bir yönetim işlevi olarak kavramayı gerektirmektedir. Bu dönüşümün kuramsal dayanağı, Kent ve Taylor'ın (1998) web üzerinden diyalojik ilişkilerin inşasına yönelik geliştirdikleri diyalojik iletişim yaklaşımıdır (Kent & Taylor, 1998). Araştırmacılar; diyalog döngüsünün kurulması, bilginin kamular için değer taşıması, tekrar ziyaretin özendirilmesi, arayüzün kullanım kolaylığı ve ziyaretçinin sitede tutulması ilkelerini formüle ederek kurumları bilgi yayma odaklı monolog kullanımdan ilişki inşasına yöneltmişlerdir (Olinski & Szamrowski, 2018). Diyalojik halkla ilişkiler bu yönüyle, sosyal medya platformlarının iki yönlü simetrik modeli pratiğe taşıyabilmesinin normatif çerçevesini sunmaktadır (Shoai, 2020). Özellikle internet ve dijital ağların sağladığı bu çift yönlü iletişim akışı, kurumları faaliyetlerinde şeffaflığa ve paydaşlarına karşı hesap verebilir bir anlayış sergilemeye zorunlu kılmaktadır. Bu çerçevede, sosyal medya uygulamaları kurumların kontrolü elinde tuttuğu geleneksel hiyerarşiyi aşarak, içerik üretiminin ve diyalog inisiyatifinin paydaşlarla paylaşıldığı demokratik bir iletişim ekosistemi yaratmaktadır (Yılmaz & Aktaş, 2020, s. 303).

Yapısal Özellikler ve Algoritmik Belirleyicilik

Sosyal medyanın bu yapısal özelliklerini sistemli biçimde kavramsallaştıran Silva ve arkadaşları (2020), sosyal medya ekosistemini kimlik, sohbetler, paylaşım, varlık, ilişkiler, itibar ve gruplar olmak üzere yedi işlevsel yapı

taşından oluşan "petek çerçevesiyle" (honeycomb framework) açıklamıştır (Silva, Feitosa, Duarte, & Vasconcelos, 2020). Bu çerçeve, her yapı taşının kurumlara farklı izleme, anlama ve yanıt verme gereksinimleri dayattığını göstererek halkla ilişkiler uzmanlarının platform stratejilerini bu işlevsel bloklara göre tasarlaması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Sosyal medya, zaman ve mekân sınırlarını ortadan kaldırarak iletişimi "eşzamanlı" hale getirmiştir. Ancak bu süreçte algoritmalar, hangi bilginin kimin önüne düşeceğine karar vererek yeni bir dijital eşik bekçiliği rolü üstlenmiştir. Bu durum, halkla ilişkiler uzmanlarının hedef kitleye ulaşma stratejilerini ve mesaj içeriklerini bu algoritmik yapıya göre optimize etme zorunluluğunu ortaya çıkarmıştır. Bu bağlamda, sosyal medyanın interaktif yapısı, geleneksel tek yönlü iletişim modellerini eskimeye yüz tutturmuş, çift yönlü iletişimin önemini artırmıştır. Ancak bu yeni etkileşim ortamı, kurumların kamuoyu üzerindeki denetimini zayıflatarak, dijital kimliklerin hedef kitleler tarafından da tanımlanabildiği daha az öngörülebilir bir alan yaratmaktadır (Çelebi, 2020, s. 3). Böylece kurumlar, dijital ağların sağladığı bu çift yönlü ve anlık etkileşim fırsatlarını kullanarak hedef kitleleriyle daha hızlı bir şekilde viral diyaloglar geliştirebilme imkânına kavuşmaktadır.

Kullanıcıların markalar hakkında özgürce yorum yapabildiği bu şeffaf ortam, kurumlar için hem fırsatlar sunmakta hem de krizlerin hızla yayılmasına zemin hazırlayarak risk yönetimini daha kritik bir hale getirmektedir. Dolayısıyla, kurumların dijital platformlardaki varlıkları artık sadece mesaj yayılımı ile sınırlı kalmayıp, paydaşlarla kurulan etkileşimin sürekli izlenmesini ve proaktif bir sosyal sorumluluk anlayışının benimsenmesini gerektirmektedir (Sayılanoğlu, 2018, s. 391). Buna ek olarak, söz konusu mecralar kriz yönetimi süreçlerinde kurumların şeffaf ve zamanında açıklamalar yaparak hedef kitle güvenini tesis etmelerini kolaylaştıran birer araç niteliği taşımaktadır. Bu süreçte, kurumlar 7/24 sundukları aktif geri bildirim mekanizmaları sayesinde müşteri beklentilerini anlık olarak analiz edebilmekte ve olası krizleri büyümeden kontrol altına alabilmektedir. Bu dinamik yapı, halkla ilişkiler çalışmalarını salt tanıtım faaliyetlerinden çıkarıp, hedef kitleyle geliştirilen ve güvene dayalı uzun vadeli stratejik ortaklıklar bütününe dönüştürmektedir. Ancak bu süreçte kurumların başarısı, sadece dijital araçlara sahip olmalarına değil, aynı zamanda yapay zekâ destekli izleme mekanizmalarıyla kriz öncesi sinyalleri tespit edebilme kapasitelerine bağlıdır (Soldan, 2022, s. 200).

Kuruluşlar, sosyal medya üzerinden gelen anlık geri bildirimleri stratejik birer veri setine dönüştürerek, kurumsal itibarı koruma ve geliştirme faaliyetlerini daha etkin bir şekilde yönetebilmektedir (Özdemir, 2024). Buna rağmen, kurumların dijital platformlarda sergilediği bu etkileşim stratejileri her zaman planlanan sonuçları vermemekte; sosyal medyayı etkin yönetemeyen kuruluşlar, itibar kaybı riskiyle karşı karşıya kalabilmektedir. Gelişen iletişim teknolojileri, kriz olarak nitelendirilen ve kurum itibarını zedeleyen durumların geleneksel platformlarla sınırlı kalmayıp dijital mecralarda da yönetilmesini zorunlu kılmaktadır, (Özgür, 2024, s. 50). Bu doğrultuda, kurumların dijital ortamda karşılaştıkları krizleri proaktif bir şekilde yönetmeleri, hem olası hasarları minimize etmekte hem de kriz durumlarını kurumsal itibarın güçlendirilmesi adına bir fırsata dönüştürmelerine olanak tanımaktadır (Selçuk, 2024).

Dijital krizlere yönelik kurumsal hazırlık yalnızca teknik altyapı ve protokollerle sınırlı kalmayıp, sosyal etkileşim biçimleri ve dijital topluluk dinamikleriyle bütünleşik bir yapıda ele alınmalıdır. Özellikle yapay zekâ tabanlı araçların sağladığı büyük veri analitiği yetenekleri, kuruluşların çeşitli dijital kaynaklardan gelen kriz sinyallerini gerçek zamanlı olarak izlemesine ve potansiyel riskleri tırmanmadan önce tespit etmesine imkân tanımaktadır (Summak, 2024, s. 6).

PARADİGMA DEĞİŞİMİNİN TEMEL DİNAMİKLERİ

- Aracısızlaşma: Kurumlar artık mesajlarını yaymak için geleneksel medyaya (gazete, TV) ihtiyaç duymazlar. Kendi sosyal medya kanalları üzerinden bireylere doğrudan ulaşabilirler. Bu durum, halkla ilişkilerde diyalogsal etkileşimi ve ilişki yönetimini merkeze alan yeni yaklaşımları tetiklemiştir. Ayrıca, dijital araçların sunduğu veri analitiği yetenekleri, halkla ilişkiler faaliyetlerini daha ölçülebilir kılarak stratejik kararların alınmasında nesnel bir temel oluşturmaktadır (Başçalışkan & Vural, 2025). Bu aracısızlaşma sürecinin toplumsal boyutu, Castells'in ağ toplumu kuramında kavramsallaştırılmıştır. Castells (2007), medyayı ağ toplumunda "gücün kararlaştırıldığı toplumsal mekân" olarak tanımlamış; internet ve kablosuz iletişim ağları üzerinden gelişen etkileşimli yatay ağların, kitle iletişiminden kitle öz-iletişimine (mass self-communication) geçişi mümkün kıldığını ileri sürmüştür. Bu geçiş, kurumsal iletişimin tekel konumunu kırarak toplumsal hareketlerin ve bireylerin kamusal söyleme doğrudan müdahale edebildiği yeni bir güç mücadelesi zemini oluşturmaktadır (Castells, 2007).

- Veri Odaklılık: İletişimciler, duygu ve etkileşim analizi sunan gelişmiş ölçümleme araçlarını gündelik pratiklerine entegre ederek, halkla ilişkiler stratejilerini daha profesyonel ve araştırma okuryazarı bir temelde kurgulamaktadır (Genel & Koçak, 2022, s. 7).

- Algoritmik Dönüşüm: Algoritmalar, dijital ortamda üretilen büyük veriyi işleyerek halkla ilişkiler profesyonellerine hedef kitle davranışlarını öngörme ve kişiselleştirilmiş içerik stratejileri geliştirme noktasında yeni imkânlar sunmaktadır. Bu bağlamda, halkla ilişkiler uygulayıcılarının "doğru mesaj, doğru kanal, doğru zaman ve doğru hedef kitle" formülünü yapay zekâ yardımıyla yönetmeleri, stratejik süreçlerin verimliliğini artırmaktadır (Çeber & Bilbil, 2024, s. 112).

- Yapay Zekâ: Paradigma değişiminin belki de en köklü kırılma unsuru, yapay zekânın halkla ilişkilerin bilişsel ve operasyonel çekirdeğine yerleşmesidir. Yapay zekâ; içerik üretimi, sosyal medya izleme, kriz yönetimi, hedef kitle analizi ve trend takibi gibi alanlarda halkla ilişkiler pratiğini dönüştürmektedir (Akseki, 2025). Bu dönüşüm, yalnızca verimliliği artıran teknik bir araç olarak değil, halkla ilişkilerin geleceği için yenilikçi bir iletişim paradigması olarak kavranmalıdır (Çerçi, 2024). Kriz iletişimde yapay zekânın büyük veri akışlarını gerçek zamanlı izleme yeteneği, kurumların potansiyel krizleri tırmanmadan önce tespit edebilmesini sağlayarak kriz yönetimini reaktif bir süreçten proaktif bir sürece dönüştürmektedir (Summak, 2024). Yapay zekâ destekli botlar da önceden belirlenmiş parametreler doğrultusunda kriz iletişimde daha hızlı yanıt süreçleri geliştirilmesini mümkün kılmaktadır (Özpınar B. , 2021). Bununla birlikte, yapay zekânın yönetsel kararları etkileme kapasitesi, sistemlerin barındırdığı ön yargılar ve çarpıtılmış veri setleri nedeniyle etik riskleri de beraberinde getirmektedir; deepfake gibi teknolojiler iletişimde manipülasyona olanak vererek yapay zekâyı aynı zamanda yeni bir güç ve hegemonya aracına dönüştürebilmektedir (Canöz, İrez, & Kaya, 2023). Bu nedenle yapay zekâ uygulamaları stratejik iletişim süreçlerini hızlandırıp hedef kitleyle etkileşimi artırsa da, insan muhakemesinin yerini alan bir ikame değil, profesyonel bir destek unsuru olarak konumlandırılmalıdır (Akseki, 2025). Yapay zekâ bu yönüyle hem fırsatları hem de etik sorumlulukları üreten bağımsız bir dinamik olarak, halkla ilişkiler uzmanının "iletişimci"den "moderatör"e uzanan dönüşümünün de temelinde yer almaktadır.

- Kontrol Kaybı: Eskiden PR ajanslarının kriz masalarında kontrol ettiği

kurumsal anlatı, bugün bir Twitter kullanıcısının tek bir paylaşımıyla yerle bir olabilir. Bu nedenle, modern halkla ilişkiler stratejileri, kontrolün mutlak merkezileşmesinden ziyade, katılımcı ve dinamik bir iletişim ekosisteminde reputasyon yönetimine odaklanmaktadır. Dijitalleşen ortamda, paydaşlarla çift yönlü iletişimi ve ilişki geliştirmeyi sağlayan sosyal etkileşim, kuruluşlara önemli fırsatlar sunmaktadır. Bu bağlamda halkla ilişkiler uzmanları, geleneksel birer mesaj yayıcı konumundan uzaklaşarak, topluluklar arasındaki karmaşık diyalogu yöneten ve yönlendiren birer moderatör rolünü üstlenmektedir. Bu dönüşüm, kurumların yalnızca bilgi aktaran değil, aynı zamanda dijital platformlarda şekillenen kolektif değerler ve beklentilerle sürekli bir uyum arayışında olan stratejik aktörlere evrilmesini zorunlu kılmaktadır (Ermiş, 2024, s. 2). Bu evrim süreci, iletişim teknolojilerinin sunduğu imkânlarla birleşerek halkla ilişkiler faaliyetlerini temelden değiştirmekte ve bu alandaki çalışmaları daha stratejik bir boyuta taşımaktadır. Bu teknolojik entegrasyon, halkla ilişkiler disiplini yalnızca verimlilik aracı değil, aynı zamanda hakikat ve kamusal sorumluluk bağlamında etik riskleri yöneten yapısal bir aktör konumuna taşımaktadır. Öte yandan, gözetim pratiklerinin dijitalleşme ile kazandığı yeni boyutlar, kurumların kamuoyu üzerindeki etkisini artırırken aynı zamanda etik sorumluluklarını daha karmaşık bir düzleme taşımaktadır (Sezer, 2024).

- İletişimden İlişki Yönetimine: Artık önemli olan "ne kadar çok kişiye ileti gönderildiği" değil, "kaç kişiyle anlamlı bir diyalog kurulduğudur". Bu anlayışın disipliner karşılığı, Ledingham ve Bruning'in (2000) ilişki yönetimini halkla ilişkiler kuram ve pratiği için bir paradigma olarak öneren çalışmalarında somutlaşmıştır (Ledingham & Bruning, 2020). Yazarlar, halkla ilişkilerin ne başardığını — tanımını, işlevini ve ürettiği değeri — kurum-kamu ilişkileri ekseninde yeniden sorunsallaştırarak ilişkiyi halkla ilişkilerin kuramsal ve pratik odağı konumuna yükseltmişlerdir (Ledingham & Bruning, 2020). Bu bağlamda, diyalogsal halkla ilişkiler, kuruluşlar ile hedef kitleleri arasında karşılıklı anlayışa dayalı, sürekli ve çok yönlü etkileşimleri teşvik ederek sürdürülebilir ilişkilerin tesisini amaçlamaktadır. Bu yaklaşım, kurumların hedef kitleleri üzerindeki etkisini geleneksel mecraların tek yönlü doğasından çıkararak, dijital ağların sağladığı kesintisiz ve kısıtsız etkileşim olanaklarıyla güçlendirmektedir (BORAN & ERGÜL, 2022, s. 11). Bu çift yönlü simetrik model sayesinde kurumlar, tek taraflı bir iletim sürecinden sıyrılarak paydaşlarıyla karşılıklı güvene dayalı stratejik bağlar kurabilmektedir. Bu dönüşüm,

ileti-etki modelinin terk edilerek yerine kalite odaklı ilişki yönetimi yaklaşımının benimsenmesini zorunlu kılmaktadır (AYDIN & Aliyeva, 2019). Bu stratejik değişim, kuruluşların faaliyetlerini şeffaf bir şekilde paydaşlarına aktararak toplumsal beklentilerle uyumlu hareket etmelerini gerektirmektedir. Bu değişim, halkla ilişkiler uygulayıcılarının mesleki standartlarını ve etik ilkelerini, dijitalleşmenin getirdiği bu yeni profesyonel sorumluluklar çerçevesinde sürekli güncellemelerini zorunlu kılmaktadır (Göksu, Soydaş, & Durmuşahmet, 2025, s. 516).

SOSYAL MEDYA PLATFORMLARININ PR PRATİKLERİNE TEORİK YANSIMALARI

Gündem Belirleme Teorisi'nin Dönüşümü

Geleneksel gündem belirleme yaklaşımı, medyanın bireylere "neyi düşüneceğini değil, ne hakkında düşüneceğini" söylediğini ileri sürmüştür. Bu klasik formülasyon, dijital iletişim ortamında köklü bir dönüşüme uğramış; gündemin tek merkezli bir medya yapısından çok merkezli, katılımcı ve rekabetçi bir sürece doğru evrildiği görüşü literatürde geniş kabul görmüştür. Bu çerçevede, sosyal medya kullanıcılarının ürettiği içerik ve etkileşimlerin belirli koşullarda ana akım medyanın gündemini etkileyebildiği, medyalar arası gündem belirleme ve tersine gündem belirleme kavramlarıyla açıklanmaktadır. Bununla birlikte, bu dönüşümü "gündemin efendiliğinin sosyal medyaya geçtiği" biçiminde tek yönlü bir devir hikâyesi olarak okumak indirgemeci olacaktır. Zira trend konuları (trending topics) tamamen organik kullanıcı davranışlarının ürünü değildir; platformların algoritmik düzenlemeleri, ticari öncelikleri ve veri ekonomisinin mantığı tarafından biçimlendirilir. Ana akım medya kuruluşları da haber kaynağı, doğrulama ve dağıtım altyapısı üzerindeki konumlarını büyük ölçüde korumakta; sosyal medya, gündemi tek başına belirleyen bir güç olmaktan çok, geleneksel medya ve platform ekonomisiyle iç içe geçen karmaşık bir gündem mücadelesinin sahnesi hâline gelmektedir. Dolayısıyla güncel durum, gündemin kaynağının el değiştirdiği bir tersine çevirme değil; aktörler, çıkarlar ve teknolojik altyapılar arasında sürekli müzakere edilen çok yönlü bir akış olarak kavranmalıdır.

Bu durum, dijital platformların kamuoyu şekillendirme ve bilgi akışını yönlendirmedeki merkezi rolünü pekiştirerek, halkla ilişkiler uzmanlarının stratejilerini bu yeni dinamiklere göre adapte etmelerini zorunlu kılmaktadır. Bu dönüşüm, halkla ilişkiler uygulayıcılarının,

diyalog odaklı, etkileşimli ve ilişkisel iletişim stratejileri geliştirmesini gerektirmektedir (Şardağ & Öztürk, 2019). Böylece, dijital platformların sunduğu etkileşim olanakları, kurumların hedef kitleleriyle daha şeffaf ve güvene dayalı stratejik bağlar kurmalarına imkân tanıyarak halkla ilişkiler disiplini etkileşimsel bir temele oturtmaktadır. Bununla birlikte, dijital mecraların sunduğu bu diyalojik imkânlar, stratejik yönetim paradigması ile uyumlu bir şekilde kurumların paydaşlarıyla kalıcı ve karşılıklı kazanca dayalı ilişkiler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Dolayısıyla, iki yönlü simetrik modelin dijital ortamda somutlaşan bu yapısı, kurumların sadece bilgi ileten birer aktör olmaktan çıkarak paydaşlarıyla ortak değerler üreten birer diyalog partnerine dönüşmesini sağlamaktadır (Yalçın, 2021; Becerikli & Tekvar, 2013).

Modern halkla ilişkiler pratikleri, kurumun hem kendi hedeflerini hem de hedef kitlesinin beklentilerini gözeterek çift yönlü simetrik modelin uygulanmasını, günümüz rekabetçi iletişim ortamında bir zorunluluk haline getirmektedir. Ayrıca bu süreç, kurumların dijital ağlar üzerinden toplumsal sorumluluklarını daha şeffaf bir biçimde sergilemelerine olanak tanıyarak halkla ilişkiler disiplini stratejik bir yönetim paradigması olarak yeniden yapılandırmaktadır (İmre, 2020, s. 1664).

Prosumer Alvin Toffler'in "Prosumer" kavramı

PR'da karşılık bulmuştur. Markayı eleştiren veya savunan "marka elçileri", profesyonel PR metinlerinden daha ikna edici hale gelmiştir. Bu durum, pasif birer alıcı olmaktan çıkarak içerik üretim sürecine dahil olan kullanıcıların, dijital ortamlarda gündem belirleme gücünü elinde tutan aktif aktörlere dönüştüğünü göstermektedir. Bu bağlamda tüketiciler, dijital mecralar üzerinden kolektif bir güç oluşturarak şirketlerin itibarını ve stratejik tercihlerini doğrudan etkileyebilen aktivist bir konuma yükselmiştir (Sunmak, 2024). Kurumlar, bu prosumer kitlelerin yarattığı içeriği yönetmek yerine, onların geri bildirimlerini stratejik karar alma süreçlerine entegre ederek iki yönlü simetrik iletişimi güçlendirmelidir.

Bu süreçte etkileşimin ötesine geçen "adprosumer" yaklaşımı, paydaşların artık yalnızca içerik üretmekle kalmayıp aynı zamanda markayı pazarlayan ve performansını değerlendiren stratejik ortaklara dönüştüğünü ortaya koymaktadır (Túñez-López, Costa-Sánchez, & González, 2018, s. 924). Bu dönüşüm, kanaat önderi konumundaki dijital toplulukların görüşlerinin, geleneksel kamuoyu oluşum süreçlerinin ötesine geçerek marka

imajını yeniden şekillendirdiği "2.0" bir liderlik modelini beraberinde getirmektedir (Polo, 2020). Üreticilik vasfının işletmelerin tekelinden çıkarak kullanıcılara geçtiği bu yeni katılımcı kültürde, bireylerin kendi içerikleriyle markalar üzerinde işletmelerden daha etkili pazarlama failleri haline gelmesi dikkat çekicidir.

Teorik Çerçevenin Sınırlandırılması: Yaklaşım Seçiminin Gerekçesi

Bu çalışmada sosyal medya platformlarının halkla ilişkiler pratiklerine yansımalarını analiz etmek üzere yalnızca Gündem Belirleme Teorisi ile prosumer (üre-tüketici) yaklaşımına yer verilmesi bilinçli bir tercihtir. Bu seçimin temelinde, her iki yaklaşımın da sosyal medyanın halkla ilişkileri dönüştüren en temel iki dinamiğiyle — gündem üzerindeki denetimin dağılması ve mesaj üretim tekelinin yitirilmesi — doğrudan ve bütünlüklü biçimde ilgilenmesi yatmaktadır.

Gündem Belirleme Teorisi, sosyal medyanın halkla ilişkiler pratiklerinde yarattığı en köklü değişimlerden birini açıklamak üzere seçilmiştir. Geleneksel medya döneminde halkla ilişkiler uzmanları, medya kuruluşlarıyla kurdukları ilişkiler üzerinden kamunun gündemini büyük ölçüde yönlendirebilmekteydi. Sosyal medya platformları ise gündem belirleme sürecini tek elden çıkararak kullanıcıların, haber paylaşımı ve etkileşimleri yoluyla gündeme katılımını mümkün kılmıştır. Dolayısıyla bu teori, çalışmanın ana sorunsalı olan "sosyal medyanın halkla ilişkilerde gündem ve söylem denetimini nasıl yeniden yapılandığı" sorusuna kuramsal bir zemin sağlamaktadır.

Prosumer yaklaşımının seçiminin gerekçesi ise bu teorinin tamamlayıcısı niteliğindedir. Gündem Belirleme Teorisi gündemin kimin tarafından belirlendiği sorusuna odaklanırken, prosumer kavramı mesajın kimin ürettiği sorusunu ele alır. Geleneksel halkla ilişkilerde mesaj üretimi örgütün ve uzmanların tekelindeyken, sosyal medya kullanıcıları hem tüketen hem üreten konumuna geçmiş; örgütler hakkındaki söylemin yalnızca göndericisi değil, katılımcısı oldukları bir iletişim ortamı ortaya çıkmıştır. Bu durum, halkla ilişkiler uygulayıcılarını tek yönlü mesaj stratejilerinden diyalojik ve katılımcı stratejilere yöneltmiştir. Bu yönüyle prosumer yaklaşımı, sosyal medya çağında halkla ilişkilerin aktör yapısındaki dönüşümü açıklayan kavramsal çerçeveyi sunmaktadır.

Söz konusu iki yaklaşımın dışında kalan diğer teorilerin kapsam dışında bırakılması, bu çalışmanın sınırlılığına ilişkin bir tercih değil, araştırmanın

odaklandığı sorularla doğrudan ilgili olmayışlarından kaynaklanmaktadır. Örneğin diyalojik iletişim kuramı, çalışmanın ana kuramsal ekseninin dışında tutulmakla birlikte, dijital mecralarda iki yönlü simetrik modelin uygulanabilirliğini tartışan bölümlerde kavramsal bir dayanak olarak kullanılmıştır. Benzer biçimde, benlik sunumu ve kimlik kuramları bireysel kullanıcı davranışlarını açıklarken, bu çalışmanın birimi örgütsel halkla ilişkiler pratiğidir. Kullanımlar ve doyumlar yaklaşımı ise gündem ve üretim süreçlerinden ziyade izleyicinin medyadan sağladığı tatminlere eğilmektedir.

Özetle, Gündem Belirleme Teorisi ve prosumer yaklaşımı; biri gündemin sahipliğini, diğeri mesajın üretimini sorgulayarak sosyal medya platformlarının halkla ilişkileri dönüştürdüğü iki temel eksen birlikte kapsamaktadır. Bu bütünlüklü çerçeve, çalışmanın araştırma sorularını yanıtlamak için yeterli kuramsal derinliği sağlarken, konunun dağılmadan ve odak kaybına uğramadan ele alınmasını mümkün kılmaktadır.

YENİ PARADİGMANIN GETİRDİĞİ ZORLUKLAR VE FIRSATLAR

Bilgi Kirliliği ve Dezenformasyon

Hızın artması, doğrulama mekanizmalarını zayıflatmıştır. PR uzmanının yeni görevi, sadece kurumsal itibar yönetmek değil, aynı zamanda "kurumsal gerçekliği" yalan haberlere karşı korumaktır. Bu durum, diyalojik halkla ilişkilerin önemini artırarak, şeffaf ve güvenilir iletişim stratejilerinin geliştirilmesini zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, sosyal medya platformları aracılığıyla bireylerin içerik oluşturma, paylaşma ve yanıt verme kapasiteleri, kurumların kurumsal dijital kimlikleri üzerindeki kontrolünü azaltarak, başkaları tarafından belirlenme riskini ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan, sosyal medyanın diyalogsal halkla ilişkiler için uygun bir araç olduğu düşünülse de, bazı çalışmalar sosyal medya ve özellikle Twitter'ın paydaş katılımından ziyade kurumsal bilginin yayılması ve tek yönlü iletişim için kullanıldığını göstermektedir. Bu bulgular, platformların potansiyel demokratikleşme vaadi ile kurumsal çıkarların yönlendirdiği uygulamalar arasında belirgin bir gerilim alanı oluşturmaktadır (Kalkan & Özdemir, 2021, s. 8). Ayrıca, sosyal medya ağlarındaki hızlı bilgi paylaşımı, yanlış bilgilendirme ve kutuplaşma gibi unsurları tetikleyerek demokratik süreçler ve kurumsal güven üzerinde ciddi riskler oluşturmaktadır. Söz konusu risklerin kurumsal boyutu, kriz iletişimi literatürünün en etkili kuramsal çerçevelerinden biri olan

Coombs'un (2007) Durumsal Kriz İletişimi Kuramı ile açıklanabilir (Coombs, 2007). SCCT; krizin yarattığı itibar tehdidine göre paydaşların tepkilerini ve kullanılan kriz yanıt stratejilerinin etkisini öngörmeye çalışarak kurumların itibar varlıklarını korumasına yönelik kanıta dayalı bir rehber sunmaktadır (Coombs, 2007). Sosyal medya çağında krizlerin yayılım hızı arttıkça, SCCT'nin durumsal mantığı dijital kriz yönetiminin kuramsal çekirdeği hâline gelmektedir.

Dijital ekosistemde faaliyet gösteren halkla ilişkiler uygulayıcıları, kurumsal gerçekliği dezenformasyondan arındırmak için daha sofistike doğrulama mekanizmaları geliştirmek zorundadır. Öte yandan, kanaat önderlerinin ve influencer'ların dijital ekosistemdeki artan etkisi, kurumların bu kişilerle güvene dayalı stratejik iş birlikleri kurarak toplumsal kanaatleri yönetme süreçlerini profesyonelleştirmelerini gerektirmektedir (Özel, 2018). Bununla birlikte, bilgi ekosisteminin kontrolsüz yapısı karşısında halkla ilişkiler profesyonellerinin dezenformasyonla mücadele etme ve doğru bilgiyi topluma sunma konusundaki etik sorumlulukları, stratejik yönetim anlayışlarının ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (İlgın, 2015, s. 317). Bu süreçte organizasyonlar, dezenformasyonun yıkıcı etkilerini minimize etmek adına proaktif kriz yönetim protokollerini ve şeffaflık ilkelerini temel alan stratejiler benimsemelidir (Compte-Pujol & Zeler, 2025).

Büyük Veri

PR başarısı artık sadece kupür sayısı veya "erişim" ile değil; etkileşim oranları, duygu analizi (sentiment analysis) ve veri odaklı metriklerle ölçülmektedir. Bu durum, halkla ilişkiler stratejilerinin belirlenmesinde ve kampanyaların etkinliğinin değerlendirilmesinde gelişmiş analitik yöntemlerin ve yapay zeka destekli araçların kullanımını zorunlu kılmaktadır. Nitekim günümüzdeki yeni medya ortamları, bireyleri potansiyel birer haber kaynağı ve içerik üreticisi konumuna getirerek, yapay zeka araçları kullanmayan kurumları olası krizlere karşı savunmasız bırakmaktadır. Büyük veri analitiği sayesinde kurumlar, sosyal dinleme araçlarıyla paydaş segmentlerindeki olası sorunları erkenden tespit edebilir ve kriz baskısını azaltacak önleyici stratejileri daha verimli şekilde kurgulayabilirler (Haklı & Tunca, 2022, s. 8). Ayrıca yapay zekâ destekli analizler, hedef kitlelerin gelecek tercihlerini ve davranışlarını tahmin ederek kurumların daha akıllıca ve hızlı stratejiler geliştirmelerine olanak tanımaktadır. Buna karşın, yapay zekânın yönetsel kararlarda sağladığı verimlilik, sistemin barındırdığı ön yargılar ve çarpıtılmış veri setleri

nedeniyle etik riskleri de beraberinde getirmektedir (Canöz, İrez, & Kaya, 2023, s. 345).

Halkla ilişkiler profesyonellerinin algoritma tabanlı çıktıları denetleme süreçlerinde insan odaklı bir eleştirel yaklaşım geliştirmeleri, teknolojinin sunduğu analitik imkanlarla etik sorumluluklar arasında bir denge kurulması açısından elzemdir (Çataldaş, 2024). Zira yapay zekâ uygulamaları, stratejik iletişim süreçlerini hızlandırıp hedef kitleyle etkileşimi artırsa da, hiçbir zaman insan muhakemesinin yerini alacak bir ikame değil, ancak profesyonel bir destek unsuru olarak konumlandırılmalıdır (Akseki, 2025). Büyük veri setlerinin işlenmesiyle elde edilen içgörüler, halkla ilişkiler profesyonellerine kriz dönemlerinde hedef kitle algısını yönetme ve paydaş beklentilerini yüksek doğrulukla analiz etme imkânı tanımaktadır (Yaman, 2023). Bu süreçte, yapay zeka tarafından desteklenen botlar kriz iletişimde acil durum planlarının bir parçası haline gelerek, önceden belirlenmiş parametreler doğrultusunda daha hızlı yanıt süreçleri geliştirilmesini mümkün kılmaktadır (Özpınar, 2021, s. 163).

SONUÇ

Bu çalışma, sosyal medya platformlarının halkla ilişkiler pratiklerine teorik yansımalarını, Gündem Belirleme Teorisi ve prosumer yaklaşımı çerçevesinde incelemeyi amaçlamıştır. Elde edilen bulgular; araştırmanın kuramsal katkıları, uygulamaya dönük önerileri, sınırlılıkları ve gelecekteki araştırma olanakları bağlamında değerlendirilmektedir.

Temel Çıkarımlar

Çalışmanın ilk temel çıkarımı, halkla ilişkilerde tek yönlüden simetriğe uzanan paradigma değişiminin yalnızca teknolojik gelişmelerle açıklanamayacağıdır. Söz konusu dönüşüm; disiplinin amaçlarını, yöntemlerini, aktörlerini ve iletişim anlayışını birlikte yeniden yapılandırmıştır. İkna ve kamuoyu yönetimi hedefinden karşılıklı anlayış ve güven ilişkisinin inşasına; monologa dayalı araçlardan diyalog ve geri bildirim mekanizmalarına; tek aktörlü örgüt-merkezli yapıdan çok aktörlü ağ-merkezli yapıya; iletim modelinden anlamın birlikte üretildiği ilişkisel modele geçiş, bu kırılmanın dört ayrılmaz boyutunu oluşturmaktadır.

İkinci temel çıkarım, gündem belirleme sürecinin dönüşümüne ilişkindir. Geleneksel medya döneminde gündemin büyük ölçüde medya kuruluşları ve halkla ilişkiler uzmanları arasındaki ilişkiler üzerinden şekillenmesine karşılık, sosyal medya ortamında gündem çok merkezli, katılımcı ve

rekabetçi bir sürece evrilmiştir. Ancak bu dönüşüm, gündemin kaynağının bütünüyle el değiştirdiği tek yönlü bir devir hikâyesi olarak okunmamalıdır. Trend konular (trending topics) organik kullanıcı davranışlarının saf ürünü değildir; platformların algoritmik düzenlemeleri, ticari öncelikleri ve veri ekonomisinin mantığı tarafından biçimlendirilir. Ana akım medya da haber kaynağı, doğrulama ve dağıtım altyapısı üzerindeki konumunu büyük ölçüde korumaktadır. Dolayısıyla güncel durum, medyalar arası ve tersine gündem belirleme kavramlarının da işaret ettiği gibi, çok yönlü ve sürekli müzakere edilen bir gündem akışıdır.

Üçüncü temel çıkarım, prosumer yaklaşımının halkla ilişkilerin aktör yapısında yarattığı köklü değişime ilişkindir. Kullanıcıların hem üreten hem tüketen konumuna geçmesiyle örgütler hakkındaki söylemin üretim tekeli kaybetmesi, halkla ilişkiler uygulayıcılarını tek yönlü mesaj stratejilerinden diyalogik ve katılımcı stratejilere yöneltmiştir. Gündem Belirleme Teorisi "gündemin sahipliğini", prosumer yaklaşımı ise "mesajın üretimini" sorgulayarak, sosyal medyanın halkla ilişkileri dönüştürdüğü iki temel eksen birliktedir.

Kuramsal Katkılar

Çalışmanın kuramsal katkısı öncelikle, Gündem Belirleme Teorisi ile prosumer yaklaşımını tek yönlüden simetriğe paradigma değişimi çerçevesi içinde bütünleştirmesinde yatmaktadır. Bu bütünleştirme, iki yaklaşımın çoğu zaman birbirinden kopuk ele alındığı literatür karşısında, sosyal medya çağında halkla ilişkilerin yapısal dönüşümünü açıklayan bütünlüklü bir kavramsal araç seti sunmaktadır. İkinci katkı, gündem belirleme tartışmasına ekonomi politik bir eleştiri düzlemi eklemesidir. Çalışma, tersine gündem belirleme tezlerini kabul etmekle birlikte, platform algoritmalarının ve veri ekonomisinin gündemi biçimlendirici gücünü göz ardı eden indirgemeci okumaları sorunsallaştırarak daha dengeli bir kuramsal çerçeve önermektedir. Böylece teknolojik belirlenimcilik ile saf kullanıcı özgürlüğü söylemi arasında, aktörlerin, çıkarların ve teknolojik altyapıların birlikte işlediği bütünlüklü bir analiz konumlanmaktadır.

Uygulamaya Yönelik Öneriler

Çalışmanın bulguları, halkla ilişkiler uygulayıcılarına yönelik bir dizi öneriyi de beraberinde getirmektedir. Öncelikle, örgütlerin sosyal medyayı tek yönlü bir tanıtım kanalı olarak değil, paydaşları dinleme ve onlarla ortak anlam üretme alanı olarak kurgulaması gerekmektedir. Gündem

belirleme gücünün dağıldığı bir ortamda, mesajın doğru kanaldan iletilmesi kadar, kamunun gündemine dair sürekli izleme ve analiz çalışmalarının yürütülmesi de stratejik bir zorunluluk hâline gelmiştir. İkinci olarak, trend konuların görünürlüğü algoritmik ve ticari mantıklarla şekillendiğinden, uygulayıcılar bu görünürlüğü doğrudan kamuoyu desteğinin göstergesi olarak okumaktan kaçınmalı; gündemi etkileme girişimlerinde şeffaflık ve etik ilkeleri gözetmelidirler. Üçüncü olarak, sosyal medya stratejileri geleneksel medya ilişkilerinin yerini alacak biçimde değil, onu tamamlayacak biçimde tasarlanmalıdır; zira ana akım medyanın haber kaynağı, doğrulama ve dağıtım işlevleri önemini korumaktadır. Son olarak, prosumer dönüşümün gereği olarak örgütler, kullanıcı üretimi içeriği denetlemeye çalışmak yerine, bu içeriği diyaloga dönüştürecek katılımcı mekanizmaları geliştirmelidir.

Çalışmanın Sınırlılıkları

Bu çalışmanın belli başlı sınırlılıkları bulunmaktadır. Öncelikle çalışma, kuramsal ve kavramsal bir nitelik taşımakta; ulaşılan çıkarımlar doğrudan ampirik bir alan araştırmasına dayanmamaktadır. İkinci sınırlılık, kuramsal çerçevenin bilinçli bir tercihle Gündem Belirleme Teorisi ve prosumer yaklaşımıyla sınırlandırılmış olmasıdır; diğer iletişim kuramlarının içerebileceği açıklama gücü, çalışmanın odaklandığı sorular dışında bırakılmıştır. Üçüncü olarak, sosyal medya platformlarının algoritmik yapıları ve kullanım pratikleri platformdan platforma önemli ölçüde farklılaşmakla birlikte, çalışmada platformlar genel bir düzeyde ele alınmıştır. Ayrıca gündem belirleme süreçlerinin toplumsal, kültürel ve coğrafi bağlama göre farklılaşan boyutları, çalışmanın kapsamı dışında kalmıştır. Son olarak, platform politikalarının ve algoritma düzenlemelerinin hızla değişen doğası, çalışmanın değerlendirmelerini zaman içinde güncellenmesi gereken bir konumda bırakmaktadır.

Gelecekte Yapılabilecek Araştırmalar

Bu sınırlılıklar, gelecekteki araştırmalar için somut olanaklara işaret etmektedir. Öncelikle, tersine ve medyalar arası gündem belirleme süreçlerinin sosyal medya verileri ve ana akım medya içerikleri üzerinde yürütülecek içerik çözümlemeleriyle ampirik olarak test edilmesi, çalışmanın kuramsal çıkarımlarını güçlendirecektir. İkinci olarak, farklı platformların algoritmik düzenlemelerinin gündem ve görünürlük üzerindeki etkilerini karşılaştırmalı biçimde inceleyen çalışmalar, platform ekonomisi ile kamuoyu oluşumu arasındaki ilişkiyi derinleştirecektir.

Üçüncü olarak, prosumer davranışının motivasyonlarını ve örgütsel söylem üzerindeki etkisini kullanıcı deneyimleri üzerinden ele alan görgül araştırmalar önerilebilir. Bunlara ek olarak, çerçeveleme (framing) kuramı ve ağ gündemi belirleme gibi kuramların çalışmanın kapsamına dâhil edilmesi, sosyal medya çağında halkla ilişkilerin daha çok boyutlu bir kuramsal haritasını sunabilecektir. Son olarak, gündem ve söylem mücadelelerini zaman içinde izleyen boylamsal araştırmalar, platform dinamiklerinin değişken doğasını yakalamak bakımından değerli olacaktır. Sonuç olarak, Gündem Belirleme Teorisi ve prosumer yaklaşımı üzerinden yürütülen bu inceleme, sosyal medya platformlarının halkla ilişkileri yalnızca araçsal değil, yapısal düzeyde dönüştürdüğünü ortaya koymaktadır. Bu dönüşüm karşısında disiplinin kimliği; tek yönlü ikna pratiğinden çok aktörlü, diyalojik ve gündem mücadelesinin farkında olan bir ilişki yönetimi pratiğine doğru yeniden tanımlanmakta; paradigma değişimi de bu haliyle disiplinin geleceğini şekillendiren temel bir kavramsal çerçeve olarak önemini korumaktadır.

KAYNAKÇA

Akar, H. (2019). Asimetrik Ve Simetrik Dünya Görüşlerinin Kurumların Halkla İlişkiler Uygulamaları Üzerine Etkileri. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19(1), 203-220. doi:10.11616/basbed.vi.480943

Akseki, S. (2025). Yapay Zekânın Halkla İlişkiler Sektöründe Kullanım Alanları ve Güncel Uygulamaların Değerlendirmeleri. *Tarih okulu*, 5301-5330. doi:10.29228/joh.81465

AYDIN, K., & Aliyeva, M. (2019). Sivil Toplum Kuruluşlarının Web Sitelerinin Diyalojik İletişim Kullanım Düzeylerini Belirlemeye Yönelik Bir Analiz (Rusya-Türkiye Karşılaştırması). *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİF E-Dergi)*, 4(2), 168-195. <https://izlik.org/JA72YN27YG> adresinden alındı

Başçalışkan, A., & Vural, Z. (2025). Public Relations Strategies of the Digital Age: Innovative Technologies in Sustainable Communication. *Uluslararası Medya ve İletişim Araştırmaları Hakemli Dergisi*, 8(1), 283-315. doi:10.33464/mediaj.1653591

Becerikli, S., & Tekvar, S. (2013). *Yeni medya ve halkla ilişkilerde dönüşüm: Farklı kurumsal yapılarda halkla ilişkiler algısı ve sosyal paylaşım*

ağları. <https://dspace.ankara.edu.tr/xmlui/handle/20.500.12575/34724> adresinden alındı

Bekman, M., & Soncu, A. (2020). Halkla İlişkiler Modellerinde Yeni İletişim Kanallarının Kullanımı. *Ekonomi Maliye İşletme Dergisi*, 3(2), 191-203. doi:10.46737/emid.748222

Boran, T., & Ergül, E. (2022). Use Of Corporate Websites In Social Responsibility Communication: Opet Case Study. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 5(1), 169-194. <https://izlik.org/JA97FZ33EB> adresinden alındı

Bowen, G. (2009). Document Analysis as a Qualitative Research Method. *Qualitative Research Journal*, 9(2), 27-40. doi:<https://doi.org/10.3316/QRJ0902027>

Canöz, K., İrez, B., & Kaya, K. K. (2023). Halkla İlişkiler, Yapay Zekâ Ve Hegemonya: Eleştirel Bir Değerlendirme. *Karatay Sosyal Araştırmalar Dergisi*(11), 335-352. doi:10.54557/karataysad.1312694

Castells, M. (2007). Communication, power and counter-power in the network society. *International Journal of Communication*, 1(1), 238-266. <https://ijoc.org/index.php/ijoc/article/view/46> adresinden alındı

Compte-Pujol, M., & Zeler, I. (2025). Relaciones públicas en tiempos de desinformación: desafíos y oportunidades para la comunicación organizacional. *Palabra Clave*, 28, 1-12. doi:10.5294/pacla.2025.28.s1.13

Coombs, W. (2007). Protecting Organization Reputations During a Crisis: The Development and Application of Situational Crisis Communication Theory. *Corporate Reputation Review*, 10(3), 163-176. doi:<https://doi.org/10.1057/palgrave.crr.1550049>

Çelebi, E. (2020). Sosyal Medya İletişiminin Kurumsal İtibar Algısı Üzerindeki Rolü. *Pamukkale University Journal of Social Sciences Institute*, 41, 108-118. doi:10.30794/pausbed.737870

Çerçi, Ü. Ö. (2024). An Innovative Communication Paradigm for the Future of Public Relations: Artificial Intelligence. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*. doi:10.17829/turcom.1360264

Demir, Z., Sümer, F., & Karakaya, Ç. (2020). A Bibliometric Analysis of Public Relations Models. *Connectist: Istanbul University Journal of Communication Sciences*(58), 105-132. doi:<https://doi.org/10.26650/>

CONNECTIST2020-0015

Durmuş, Y. (2023). The Use Of Public Relations Models And Dialogical Principles In Social Media Use Of Activist Organizations: The Case Of Amnesty Turkey And Amnesty England. *Anadolu Akademi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(1), 162-177. <https://izlik.org/JA77SW82HM> adresinden alındı

Ermış, A. Ş. (2024). Halkla İlişkilerde Dijitalleşme ve Yapay Zekâ: G. Senem Gençtürk Hızal ile Güncel Perspektifler. *Yeni Medya*(17), 386-391. <https://izlik.org/JA23WA85FX> adresinden alındı

Genel, Z., & Koçak, S. (2022). The Components of Reputation: Evaluation of Communication Professional's Online Reputation Approaches. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2022(59), 1-22. doi:10.47998/ikad.1134116

Göksu, O., Soydaş, N., & Durmuşahmet, A. (2025). Türkiye’de İletişimi Yöneten Meslek Örgütlerinin Sosyal Medya Kullanım Pratikleri Üzerine Bir Araştırma. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 25(3), 514-535. doi:10.18037/ausbd.1687941

Grunig, J. (2013, The SAGE encyclopedia of public relations (2nd ed., pp. 326–330). SAGE Publications, Inc.). Excellence theory in public relations. I. R. (Ed.) (Dü.) içinde, *The SAGE encyclopedia of public relations (2nd ed.* SAGE Publications, Inc. doi:<https://doi.org/10.4135/9781452276236.n164>

Haklı, Z., & Tunca, M. Z. (2022). Stratejik Halkla İlişkiler Yönetiminde Birliktelik Kuralları Analizi Örneğinde Veri Madenciliğinin Kullanımı. *SDÜ İFADE*, 4(2), 64-82. <https://izlik.org/JA34MX62FY> adresinden alındı

Heath, R. (2006). Onward Into More Fog: Thoughts on Public Relations' Research Directions. *Journal of Public Relations Research*, 18(2), 93–114. doi:https://doi.org/10.1207/s1532754xjpr1802_2

Ilgın, H. Ö. (2015). Sosyal Medyada Dezenformasyon Ve Halkla İlişkiler İlişkisi The Relationship With Disinformation And Public Relations In Social Media. *İstanbul Aydın Üniversitesi iletişim çalışmaları dergisi*, 7(2), 303-322. doi:10.17932/iau.icd.2015.006/icd_v07i2005

İmre, N. (2020). Turizm Sektöründe Sosyal Medya Kullanımı Üzerine Bir Değerlendirme. *Türk Turizm Arastirmalari Dergisi*, 4(2), 1655-1670. doi:10.26677/tr1010.2020.418

Kalkan, N. D., & Özdemir, Ş. (2021). Markaların Gerçek Zamanlı

Pazarlama Stratejileri Kapsamında Twitter Paylaşımları: Covid-19 Pandemi Dönemine İlişkin Bir Araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 43, 44-78. <https://izlik.org/JA68MS95UE> adresinden alındı

Kent, M., & Taylor, M. (1998). Building dialogic relationships through the world wide web. *Public Relations Review*, 24(3), 321-334. doi:[https://doi.org/10.1016/S0363-8111\(99\)80143-X](https://doi.org/10.1016/S0363-8111(99)80143-X)

Ledingham, J., & Bruning, S. (2020). *Public Relations As Relationship Management: A Relational Approach To the Study and Practice of Public Relations (1st ed.)*. Routledge. doi:<https://doi.org/10.4324/9781410604668>

Nergiz, A. (2025). Public Relations in Digital Transformation: An Analysis of Yeşim Güçdemir's Work. *Journal of Culture, Society and Communication*, 1(2), 112–116. <https://doi.org/10.5281/zenodo.18095166> adresinden alındı

Olinski, M., & Szamrowski, P. (2018). The Role of the Web Site as a Relationship Building Tool in Polish Non-profit Organizations. *Inzinerine Ekonomika-Engineering Economics*, 29(3), 341–351. <http://dx.doi.org/10.5755/j01.ee.29.3.18053> adresinden alındı

Öğmen, Ö. (2025). Sivil Toplum Kuruluşları ve Diyalojik İletişim: Arama Kurtarma Dernekleri Web Sitelerine Yönelik Bir Araştırma. *Medialog TR*, 4(1), 35-59. <https://izlik.org/JA39JG97UT> adresinden alındı

Ökten, S. (2023). Pandemi Türkiye'nin Dijital Diplomasi ve Dijital Halkla İlişkiler Örnekleri: www.covid19turkey.com ve www.turkiyestopscovid.com. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*(63), 88-115. doi:10.47998/ikad.1228989

Özdemir, E. (2024). Bütünleşik Pazarlama İletişim Aracı Olarak Sosyal Medyanın Kurumsal İtibar Yönetiminde Kullanımı: Halkla İlişkiler Yöneticilerinin Algıladıkları Fırsat ve Riskler. *The Journal of International Scientific Researches*, 9(3), 197-215. doi:10.23834/isrjournal.1548045

Özel, A. (2018). Yeni Medya, Yeni Etkileyenler ve Halkla İlişkiler Mesleğine Yönelik Etkileri. *ICPESS (International Congress on Politic, Economic and Social Studies)*(4). <http://www.registericpess.org/index.php/ICPESS/article/view/1459> adresinden alındı

Özgür, Ö. F. (2024). Türkiye’de DergiPark Sistemindeki Yapay Zekâ ve Kriz Konulu Akademik Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme. *AJIT-e*

Academic Journal of Information Technology, 15(1), 49-70. doi:10.5824/ajite.2024.01.003.x

Özpınar, B. (2021). Yeni teknolojiler ve kurumsal iletişimin yeni araçları. *Etkileşim*, 7, 150-168. doi:10.32739/etkilesim.2021.7.122

Özpınar, Ş. B. (2021). “Yeni” Teknolojiler ve Kurumsal İletişimin Yeni Araçları. *Etkileşim*, 4(7), 150-168. doi:10.32739/etkilesim.2021.7.122

Polo, M. (2020). The Role of Prosumers in the Interactive and Digital Processes of Public Relations. *Advances in business strategy and competitive advantage book series* (s. 161-174). içinde IGI Global. doi:10.4018/978-1-7998-3119-8.ch012

Sayılganoğlu, S. (2018). Kurumsal İletişim Bağlamında Belediyelerde Kurumsal Twitter Hesabı Kullanımı. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi uluslararası sosyal bilimler dergisi*, 3(2), 389-406. doi:10.31454/usb.476919

Selçuk, H. (2024). Kriz Yönetiminde Halkla İlişkilerin Rolü Ve Önemi. *Dicle Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28), 994-1014. doi:10.53092/duibfd.1495896

Sezer, Ö. (2024). *Public relations transformed by algorithms in the context of the surveillance society*. <https://hdl.handle.net/11424/297686> adresinden alındı

Shoai, A. (2020). Diálogo entre organizaciones y públicos en la era digital: la ‘promesa incumplida’ de los nuevos medios y el discurso de la consultoría en España. *El profesional de la información*, 29(3), e290321. doi:<https://doi.org/10.3145/epi.2020.may.21>

Silva, S., Feitosa, W., Duarte, P., & Vasconcelos, M. (2020). How to increase engagement on social media using the honeycomb model: A case study in a Portuguese HR company. *Revista de Gestao*, 27(2), 153–167. doi:<https://doi.org/10.1108/REGE-02-2019-0>

Soldan, T. (2022). Halkla İlişkilerde Yapay Zeka Kullanımı Üzerine Nitel Bir Araştırma. *The Journal of International Scientific Researches*, 7(2), 191-206. doi:10.23834/isrjournal.1113438

Summak, M. (2024). Halkla İlişkilerde Yapay Zeka Kullanımı Ve Geleceğin İletişim Stratejilerinin Şekillendirilmesi. *Selçuk Üniversitesi Akşehir Meslek Yüksekokulu Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 70-80. <https://izlik.org/JA34JB34UU> adresinden alındı

Sunmak, E. (2024). Halkla İlişkilerde Tüketici Aktivizminin Rolü: Şirketler için Yeni Bir Paradigma. *International Journal of Social Sciences*, 8(36), 187-205. doi:10.52096/usbd.8.36.09

Şardağ, E., & Öztürk, M. C. (2019). Halkla İlişkiler Eğitiminde Dijitalleşme: Türkiye ve ABD’de Bulunan Üniversitelerdeki Halkla İlişkiler Programlarının Karşılaştırılması. *Erciyes İletişim Dergisi*(1), 125-142. doi:10.17680/erciyesiletisim.484903

Taylor, M. (2011). Building Social Capital Through Rhetoric and Public Relations. *Management Communication Quarterly*, 25(3), 436-454. doi:https://doi.org/10.1177/0893318911410286

Terek, S., Vlahović, M., Nikolić, M., Mitić, S., & Jovanović, Z. (2020). The relationship between organizational culture and public relations in business organizations. *Journal of Business Economics and Management*, 21(6), 1628-1645. doi:https://doi.org/10.3846/jbem.2020.13377

Túñez-López, M., Costa-Sánchez, C., & González, M. (2018). Avances y retos de la gestión de la comunicación en el siglo XXI. Procesos, necesidades y carencias en el ámbito institucional. *Estudios sobre el Mensaje Periodístico*, 24(1), 921-940. doi:10.5209/esmp.59987

Yalçın, M. (2021). Halkla İlişkiler Meslek Örgütlerinin Twitter Hesaplarının Halkla İlişkiler Modelleri Bağlamında Değerlendirilmesi. *CTC 2021 PROCEEDINGS BOOK*. doi:10.17932/ctc.2021/ctc21.046

Yaman, E. S. (2023). Halkla İlişkilerin Gelecek Öngörüsü. *Uluslararası Halkla İlişkiler ve Reklam Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 99-120. https://izlik.org/JA55UT32XK adresinden alındı

Yılmaz, N., & Aktaş, H. (2020). Kurumsal İletişimde Diyalojik Sosyal Medya Kullanımı: Vakıf ve Devlet Üniversiteleri Açısından Karşılaştırmalı Bir Değerlendirme. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(1), 299-318. doi:10.18037/ausbd.701827

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

YAZIM KURALLARI

1. Dergide yayımlanan yazı ve makalelerde kullanılacak dil Türkçe ve İngilizcedir.
2. Çalışmayı destekleyen bir kurum varsa, metin içerisinde belirtilmelidir.
3. Gönderilen yazılar kaynakça ve ekler dahil maksimum **12.000** kelime olmalıdır.
4. Makaleler **APA referans sistemine (APA 7.0)** göre düzenlenmelidir. Lütfen metin içinde verilen referansların kaynakçada olmasına özen gösteriniz.
5. Dergimiz için editör kurulunca belirlenen benzerlik oranı üst sınırı **yüzde 20**'dir. Benzerlik tespit programındaki filtreleme seçenekleri şu şekilde ayarlanır: -Kaynakça hariç -5 kelimeden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç (Limit match size to 5 words) -Program menüsünde bulunan diğer filtreleme seçenekleri raporlamaya dâhil edilmez.

- **Yazı Türü**

Times New Roman yazı karakteri kullanılmalıdır. Türkçe “Öz” İngilizce “Abstract” bölümleri 12 punto, ana metin 12 punto, yararlanılan kaynaklar bölümü ise 12 punto olmalı; metin, Türkçe-İngilizce özet ve yararlanılan kaynaklar iki yöne yaslı olarak hizalanmalıdır. Metin tek satır aralığı kullanılarak yazılmalı, paragraflar arası 1 satır boşluk bırakılmalıdır.

- **Başlıklar**

Makale ana başlık ve alt başlıklardan oluşacak şekilde düzenlenmelidir. Ana başlık Times New Roman karakterinde, büyük harfler kullanılarak, kalın, 14 punto şeklinde Microsoft Word formatında olmalıdır. Yazar ismi, kısaltmaları, yazar ORCID numarası ve e-posta adresleri başlıktan sonra iki satır boşluk bırakacak şekilde yazılmalı ve yazar ismi küçük, soyadı büyük olacak şekilde 12 punto yazı karakterinde yazılmalıdır.

- **Öz/ Abstract ve Anahtar Kelimeler**

300 kelimeyi geçmemeli ve “ÖZ” kalın, 12 punto olmalı, özet metni 12 punto olarak tüm metin Times New Roman yazı stilinde iki yana yaslı ve tek paragraf şeklinde Microsoft Word formatında yazılmalıdır. Anahtar kelimeler italik, kalın yazı tipinde ve 12 punto olmalıdır. Makaleye uygun en az üç en fazla beş anahtar kelimenin ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük olacak şekilde yazılmalıdır.

“ÖZ”de makalenin konusu, araştırma yöntemi ve sonucuyla ilgili kısa bilgiler verilmelidir. Abstract ana başlık türkçe anahtar kelimelerden sonra iki satır boşluk bırakılarak yazılmalıdır. Times New Roman karakterinde, büyük harfler kullanılarak, kalın, 12 punto, iki yana yaslı ve tek paragraf şeklinde Microsoft Word formatında olmalıdır. 600 kelimeyi geçmemeli ve “ABSTRACT” kalın, 12 punto olmalı; tüm metin Times New Roman yazı stilinde Microsoft Word formatında yazılmalıdır. Abstract’taki anahtar kelimeler (keywords) italik, kalın yazı tipinde ve 12 punto olmalıdır. Makaleye uygun en az üç en fazla beş anahtar kelimenin(keywords) ilk harfleri büyük diğer harfleri küçük olacak şekilde yazılmalıdır. “ABSTRACT”ta makalenin konusu, araştırma yöntemi ve sonucuyla ilgili kısa bilgiler verilmelidir.

- **Bölümler**

Makalenin içeriğine göre oluşturulan bölüm alt başlıkları (GİRİŞ, KAVRAMSAL ÇERÇEVE, LİTERATÜR TARAMASI, ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ, BULGULAR, SONUÇ, ...gibi) hepsi büyük harf olacak biçimde, 12 punto ve kalın (bold) olmalıdır ve numaralandırma kullanılmadan yazılmalıdır.

- **Ana Metin**

Alt başlıklar 12 punto, kalın ve büyük harf kullanılarak yazılmalı ve metin kısmı 12 punto, Times New roman yazı stilinde Microsoft Word formatında olmalıdır. Makaleler tek sütun, iki yana yaslı olacak şekilde ve paragraf aralarında tek aralık olacak şekilde yazılmalıdır. İlk bölümün alt başlığı anahtar kelimelerden sonra bir satır boşluk bırakarak başlamalı ve bunu takip eden metin paragraflarında boşluk olmamalıdır. Makale Uzunluğu şekiller ve figürler ile birlikte 30 sayfayı geçmemelidir.

- **Tablo, Şekil, Grafik ve Resimler**

Metinde kullanılan tablo, şekil, grafik ve resimler yazar(lar) tarafından özgün olarak oluşturulmamış ise “kaynak” gösterilerek metin içinde kullanılabilir. Tablo, şekil, grafik ve resimler metin kısmına uyacak şekilde yerleştirilmeli ve başlıkları 12 punto olarak yazılmalıdır. Metin içinde kullanılan tablo ve grafikler Tablo 1., Tablo 2./ Grafik 1., Grafik 2. ... vb gibi sıralanmalıdır. Tablo, Şekil ve Grafik numaraları ve başlıklar tablodan önce olacak şekilde yazılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim başlıklarında kullanılan kelimelerin ilk harfleri büyük diğerleri küçük olacak şekilde oluşturulmalıdır.

- **Sonuç**

Başlık kalın, 12 punto, büyük harflerle ve metin kısmı da 12 punto Times New Roman yazı stilinde Microsoft Word formatında yazılmalıdır.

İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER DERGİSİ

Yayın Koordinatörlüğü, Doç. Dr. Deniz AKBULUT

Makaleler sadece Dergipark üzerinden kabul edilmektedir.

Istanbul Aydın Üniversitesi, İletişim Fakültesi,
Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38
Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428 /43705

Web: <http://iaud.aydin.edu.tr>

E-mail: iaud@aydin.edu.tr

WRITING GUIDELINES

1. The language used in the articles and papers published in the journal will be Turkish and English.
2. If there is an institution supporting the work, it must be mentioned within the text.
3. Submitted articles, including references and appendices, should not exceed 12,000 words
4. Articles must be formatted according to the APA citation system (APA 7.0). Please ensure that the references cited within the text are included in the reference list.
5. The similarity rate limit set by the editorial board for our journal is 20%. The following filtering options must be applied in the plagiarism detection program:
6. Exclude references
7. Exclude text sections with less than 5 words of overlap (Limit match size to 5 words)
8. Other filtering options in the program menu should not be included in the report.

- **Font Type and Size**

Times New Roman font should be used. The “Öz” in Turkish and “Abstract” in English sections should be in 12-point font, as well as the main text and the “References” section; the text, Turkish-English abstract, and references should be justified. The text should be written with single line spacing, with a 1-line gap between paragraphs.

- **Headings**

The article should be organized with main headings and subheadings. The main heading should be in Times New Roman font, capitalized, bold, and 14-point size in Microsoft Word format. The author’s name, abbreviations, ORCID number, and email address should be written two lines below the main heading, in 12-point font, with the author’s first name in lowercase and the surname in uppercase.

- **ÖZ/Abstract and Keywords**

The abstract should not exceed 300 words and the word “Öz” should be in bold, 12-point font. The abstract text should be written in 12-point font, Times New Roman, justified, in a single paragraph in Microsoft Word format. Keywords should be in bold and italic, 12-point font. A minimum of three and a maximum of five keywords should be written with the first letter capitalized and the rest in lowercase. The “Öz” section should briefly provide information about the article’s topic, research method, and findings. The “Abstract” heading should be written two lines below the Turkish keywords, in uppercase, bold, 12-point, Times New Roman font, justified, in a single paragraph in Microsoft Word format. The abstract should not exceed 600 words. The keywords in the Abstract should be written in bold and italic, 12-point font. The first letter of each keyword should be capitalized and the rest in lowercase. The abstract should briefly provide information on the article’s topic, research method, and findings.

- **Sections**

The subheadings created according to the content of the article (e.g., INTRODUCTION, CONCEPTUAL FRAMEWORK, LITERATURE REVIEW, RESEARCH METHODOLOGY, FINDINGS, CONCLUSION) should be written in uppercase, 12-point, and bold without numbering.

- **Main Text**

Subheadings should be written in 12-point, bold, and uppercase, while the main text should be in 12-point, Times New Roman font in Microsoft Word format. Articles should be written in a single column, justified, with single line spacing between paragraphs. The first section’s subheading should start after one line of space following the keywords, and there should be no space between paragraphs

in the following sections. The total length of the article, including figures and tables, should not exceed 30 pages.

- **Tables, Figures, Graphs, and Images**

The tables, figures, charts, and images used in the text can be included only if they are not originally created by the author(s) and are properly cited. Tables, figures, charts, and images should be placed in a manner that fits the text and their titles should be written in 12-point font size. Tables and charts used in the text should be numbered as Table 1, Table 2, Chart 1, Chart 2, etc. The table, figure, and chart numbers and titles should be written before the respective element. The first letters of the words in the titles of tables, figures, charts, and images should be capitalized, while the rest should be lowercase.

- **Conclusion**

The heading should be in bold, 12-point, uppercase, and the text should be written in 12-point, Times New Roman font in Microsoft Word format.

ISTANBUL AYDIN UNIVERSITY JOURNAL OF SOCIAL SCIENCES

Publication Coordinator, Assoc. Prof. Deniz AKBULUT

Articles are accepted only through Dergipark.

İstanbul Aydın University, Communications Faculty,

Beşyol Mahallesi, İnönü Caddesi, No: 38

Sefaköy, Küçükçekmece/İstanbul

Tel: (212) 4441428

Web: <http://iaud.aydin.edu.tr>

E-mail: iaud@aydin.edu.tr